

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАҲАЛЛА ВА ОИЛАНИ
ҚўЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ВАЗИРЛИГИ**

“МАҲАЛЛА ВА ОИЛА” ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

Ҳ.Д.НОРҚУЛОВ

ЁШЛАРНИ ОИЛАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШ МАСАЛАЛАРИ

ТОШКЕНТ–2021

УЎК: 377.8-048.32:004

КБК 87.7

Н 79

Ҳ.Д.Норқулов.

Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш масалалари. /Монография/. –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2021. 204 бет.

Тақризчилар:

Г.Туйчиева – *филология фанлари доктори;*

Ф.Рўзиқулов – *психология фанлари номзоди, доцент.*

Ушбу монография кўп йиллар давомида олий таълим муассасалари талаба-ёшлари ҳамда 70 дан ортиқ маҳаллалардаги ёш оилалар билан олиб борилган учрашувлар, маърузалар, суҳбатлар асосида синов ва тажрибалардан ўтказилган ҳамда ҳаётий мисоллардан келиб чиқиб ёзилди. Шунингдек, олий таълим муассасаридаги “Педагогика” курсининг “Оилада педагогик ўзаро муносабатлар”, “Шахс тарбияси ва камолотининг субъекти сифатида”, “Оила-шахс тарбияси ва камолотининг ижтимоий-маданий муҳити”, “Оилавий ҳаёт соҳаси тарбия муҳити сифатида”, “Оиладаги тарбиявий вазифалар” ва “Талабаларни оилага тайёрлаш” каби мавзулари моҳиятини очиб беришда ҳамда маҳаллалардаги оилаларда истиқомат қилаётган ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш кўникмаларини шакллантиришда қўлланилади.

Монография натижаларидан республикамизда олиб борилаётган маҳалла ва оилалар бўйича соғлом оила сиёсатига оид масалаларни илмий ўрганишда, “Маҳалла - оила - таълим муассасалари ҳамкорлиги”даги маънавий-маърифий ва маданий-мафкуравий учрашувлар ва тадбирларда ҳамда аҳоли орасида олиб бориладиган тарғибот - ташвиқот ишлари жараёнида кенг фойдаланиш мумкин.

Мазкур монография Ўзбекистон маҳалла ва оилаларида истиқомат қилиб, яшаб улғайиб келаётган ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш масалаларига бағишланган.

Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузуридаги “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти илмий Кенгашининг 2021 йил 3 мартдаги 3-сон қарорига асосан нашрга тавсия этилди.

ISBN 978–9943–6976–3–8

© «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2021.

МУҚАДДИМА

Ҳурматли ёшлар! Ҳозирги кунда Сиз билим олиш мажбуриятидасиз. Бироқ, турмушнинг оғир ва енгил кунларини, аччиқ - чучук дамларини тасаввур эта олишингиз учун кўп нарсаларни билиб олишингизга тўғри келади. Бошингизда яқинларингиз, ака - укаларингиз, опа - сингилларингиз бор. Аммо уларнинг барчасини бир оилада қовуштириб, жамул - жам қилиб тарбиялаб, камситмай, ўзи емасдан едириб, кечаю - кундуз тинимсиз меҳнат қилиб сизларнинг орзу - ҳавасларингизни кўриш ниятида елиб - югуриб юрган инсон – Ота - Онангиздир. Ҳали Сиз ҳам уларнинг ёшларига етиб, улар босиб ўтган йўллардан юрадиган вақт келади.

Ҳар бир инсон болаликдан аста - секин вояга етиб борган сайин, мустаҳкам оила қуришга тайёргарлик кўриши ҳақиқатдир. Шу боисдан, ҳар бир ота - она ўз фарзандларининг вояга етганлигини кўриб қувонади, фарзандининг уйли - жойли, ували - чували бўлишини орзу қилади. Бундай шарафли ҳамда масъулиятли орзу - ниятга етиш вазифаларини бажариш Сизнинг зиммангизга юклатилади. Демак, Сиз ҳаётга мустақил оила қуришга ақлан ҳамда жисмонан тайёр бўлишингиз шарт. Зора, ўзбек оиласи турмуш маданиятида ҳар бир оила аъзоларининг олдига қўйилган талаб-қоидалари ҳамда одоб - ахлоқ меъёрлари мавжуд.

Ҳурматли ёшлар! Оиладаги фарзандларнинг келажagini кечаю - кундуз тинимсиз ўйлайдиган, уларнинг жамиятда қандай инсонлар бўлиб етишиб чиқишларига қайғурадиган, ўсиб - улғайиб маълум бир касб - ҳунарга мойил, ўқишларда эса мукамал билимларга эга бўлишларини олдиндан режалаштирадиган улуғ мураббий ва меҳрибон зот отадир. Отанинг оиладаги ибрати

болалари учун яққол намунадир. Ўтмишдан оилада отанинг обрў - мавқеи, юриш - туриши, фарзандлари билан муомаласи, улар олдидаги бурчи ҳамда салоҳияти, меҳнатга бўлган муносабати ва бошқа мезон - меъёрлар фарзандлар учун ибрат намунасига айланиб келган. Оила ишларида фарзандлар ўртасида ўзаро қўмаклашиб, ўзгаларнинг оғирини енгил қилиш каби қадриятларда, отанинг оиладаги раҳбарлик ҳамда ташкилотчилик амаллари доимийликка айланиб келган.

Ота ҳурмати оиладаги энг олий мезонлардан саналади. Оиладаги отанинг ҳурмати ўзбек халқининг азалий, бебаҳо удумларидандир. Мисол учун, ота боласига сўзлаётганда унинг сўзини икки қилмаслик, отанинг гапи охирига етмасдан туриб бола ўз фикрини билдирмаслик, отага тик қарамаслик, отадан олдин эшикдан ташқарига чиқмаслик, эрталаб бет - қўлини ювмасдан туриб саломлашмаслик, отанинг маслаҳатисиз бирор ишни ўзича бошламаслик каби ахлоқий одатлар отанинг оиладаги мавқеини таъминлайдиган миллий, ахлоқий - одобий анъаналардандир. Бунинг боиси, ҳар биримизнинг дунёга келишимизда оталаримиз сабабчидир. Бу улуғ зот меҳрибонимиздир.

Оталаримизни оила подшоҳи деб таъриф берадиган бўлсак, оналаримиз оила вазирларидир. Чунки, Она - дунёдаги энг табаррук зотдир.

Ҳурматли ёшлар! Ўз фарзандини тарбиялаб, вояга етказиб жамият учун, халқ учун сидкидилдан фидиойи бўлиб хизмат қиладиган инсонни етиштириш она учун буюк бахт ҳисобланади. Она ҳаёт боши, фарзандлар ижодкоридир. Она ўз зурриётини тўққиз ой бағрида кўтариб юради, ёруғ оламини қўришга муяссар этади, кечаларни кундузларга улаб, мижжа қокмай чиқади, кўкрак бериб эмизади, майин аллалар айтиб бешик тебратади, чақалоғи ёки гўдагининг барча чеккан азобини ўзиникидай ҳис этади, кези келганда боласига қўшилиб ўзи ҳам йиғлайди. Бола унинг ақлу - заковати, жону - дили. Шу йўсинда яна бир ҳақиқатни эътироф этишга тўғри келади. Болам деб, она ўзлигидан кечишга қадар журъат соҳибасига айлана олади ҳам.

Ўзбек оиласи фарзандсевар - болажон оиладир. Оиладаги “Қиз бола - давлат боши”, – деган халқ ҳикмати ҳам унутмаслик керакки, зеро, қизларимиз - бўлғуси келинлар ва ниҳоят, оналардир. Бундай шарафли ном барча ўзбек оиласидаги тарбиянинг бош негизини ташкил этиб келган. Ҳадиси шарифда: “Жаннат оналар оёғи остида” – деб оналар ҳурмати янада юксалтирган.

Халқимиз ҳамиша фарзанд тарбиясига жиддий ёндашган. Бу миллий қадриятларимизнинг ажралмас қисмидир. Олиб борилаётган ислохотлар самараси ўлароқ, жаҳон андозалари даражасидаги мактаб биноларини барпо этиш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, таълим сифати ва мазмунини тубдан такомиллаштириш юзасидан кенг қўламли ишлар амалга оширилаётгани барчамизни қувонтиради.

Президентимиз томонидан 2021 йилни “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили” деб эълон қилиниши ҳам ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш, уларни уйғун камол топтиришнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Кейинги йилларида қабул қилинган Давлат дастурларида, аввало, ёшлар ҳимояси, соғлом насл, оналарнинг репродуктив саломатлигини сақлаш, ёшлар ва ўсмирларни қўллаб-қувватлаш ҳамда соғлигини муҳофаза қилиш, бола туғилиши ва уни тарбиялаш масалалари илгари сурилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 820-сон Қарори ҳам бунинг ёрқин исботидир.

Дарҳақиқат, юртимизда ёшларни қўллаб-қувватлаш, она-бола саломатлиги йўлида буюк ишлар амалга оширилмоқда. Ёшларга эътибор бўлажак оналар соғлигини мустаҳкамлашдан бошланаётгани ғоят қувончлидир.

1-БОБ. ОИЛА ҲАҚИДА ТУШУНЧА

Мустақил Ўзбекистон шароитида оила қадриятларининг тикланиши ва қариндошлик муносабатлари ўз умрини тугатган оила-уруғ муносабатларини абадийлаштиришни эмас, балки ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий, касбий жиҳатдан раванқ топишини англатади. Оила ва оила муаммолари ҳамиша давлатнинг диққат-эътибори ва ҳимоясида бўлиб келмоқда.

Оила – ижтимоий, табиий омиллар асосида шаклланган кичик жамоа сифатида икки жинсга мансуб бўлган шахслар ўртасидаги муносабатларнинг бирга ҳаёт куриб насл қолдириш, фақат фарзандни дунёга келтириш эмас, балки уларни маънавий ва жисмоний камол топтириб, ҳаётга мустақил қадам қўйишига шароит яратишдир.

Оила жуфтлик қонуни асосида юзага келади, бир эркакнинг ўзи ёхуд бир аёлнинг ўзи оила бўла олмайди. Қолаверса, оила фақат эр ва хотиндангина иборат эмас. Оила эру-хотиндан ташқари эрнинг ота-онаси, яъни қайнота ва қайнона, фарзандлар, ука сингиллардан иборат кўп бўғинли хонадон. Унинг ҳар бир аъзоси ўз мавқеига эга, шу оиланинг ички интизомига бўйсуниб яшайди. Шу жиҳатдан қараганда, оила жамият ичидаги жамиятдир. Бу жамиятнинг ўз салтанати бор: бунда минглаб тасодифлар жараёнида эр-хотин муҳаббати синовдан ўтади, шу синов жараёнида улар бир-бирини чуқурроқ тушунадилар, бир-бирларини қадрлашни ўрнига қўядиган бўлади, бир-бирларига кечиримли бўлишади, эр-отага, хотин-онага айланади, фарзандларини тарбиялаб, орзу-ҳавас кўради. Шу маънода оила инсон ҳаётига тўқислик бахш этади, жамиятнинг муқаддас маскани сифатида садоқат сарчашмасига айланади.

Профессор О.Мусурмонова таъкидлаганидек: **“Оиланинг асоси эр-хотин ёхуд ота-онадир. Модомики, эр-хотин оиланинг тамал тошларини мустаҳкам бунёд этишга масъул эканлар, улар унда учрайдиган турмуш қийинчиликлари, ҳаёт қувончлари-ю, ташвишларини бошдан кечиришда, оилани идора этишда, фарзанд тарбиясида масъулдирлар”¹.**

Демак, оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақлайдиган, миллий кадриятларнинг ривожини таъминлайдиган, янги авлодни дунёга келтириб, уни маънавий ва жисмоний баркамол қилиб тарбиялайдиган, жамиятнинг асосий негизи ҳисобланувчи муқаддас маскандир. Оила табиатнинг энг гўзал мўъжизаларидан бири бўлиб, у инсонларга хос табиий-биологик, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий бирликдир.

Жамият тараққиётини ҳаракатга келтирувчи ҳужжат бўлган Қомусимиз— Конституциямизда ҳам оила масаласига алоҳида урғу берилган. Конституциямизда: **“Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”²**— деб ёзилган.

Шу маънода, бугун биз тилимиз, динимиз, миллий кадриятимиз, маънавий мерос ва маданиятимизни холисона ўрганиш, унга амал қилиш имкониятига эгамиз. Шундай экан, оила масъулиятини чуқур ҳис қилаётган Ўзбекистондагина оила саодати – ватан ва халқ саодати негизи тамойили тарзида тушунтирилгани муҳим бўлди. Бугунги кунда Ғарб мамлакатларида оила инқироzi жараёни кечаётган бир паллада бизнинг давлатимиз бу масалага жуда катта аҳамият қаратаётганлиги эътиборли бўлса, жаҳоннинг бирорта мамлакатаида маҳалла ва оила ҳамда унинг муаммоларини бу қадар изчил ва кенг қамровли илмий асосда ўрганиш ва ечимини топишга киришганлиги маълум эмас. Шу ўринда оилага бағишланган йилларни сарҳисоб қиладиган бўлсак,

¹ Ойниса Мусурмонова. Оила маънавияти-миллий ғурур. -Т.: “Ўқитувчи”, 2000, 60-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: “Адолат”, 2008, 24-бет.

мамлакатимизда 1998 йил – “Оила йили”, 1999 йил – “Аёллар йили”, 2000 йил – “Соғлом авлод йили”, 2001 йил – “Оналар ва болалар йили”, 2002 йил – “Қарияларни қадрлаш йили”, 2003 йил – “Обод маҳалла йили”, 2004 йил – “Меҳр-мурувват йили”, 2005 йил – “Сиҳат-саломатлик йили”, 2006 йил – “Ҳомийлар ва шифокорлар йили”, 2007 йил – “Ижтимоий ҳимоя йили”, 2008 йил – “Ёшлар йили”, 2010 йил – “Баркамол авлод йили”, 2012 йил – “Мустаҳкам – оила йили”, 2013 йил “Обод турмуш йили”, 2014 йил “Соғлом бола йили”, 2015 йил “Кексаларни эъзозлаш йили” ва 2016 йил “Соғлом она ва бола йили”, 2021 йил “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”даги қатор давлат дастурларининг бандларида оила ва унинг фаровонлигини оширишга қаратилган вазифалар ўрин олган.

Шунингдек, “Ўзбекистон Республикасининг оила кодекси”, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши, “Соғлом авлод учун” ордени, Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги **“Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-4602-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 10 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳузуридаги “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 367-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигининг 2020 йил 28 августдаги “Фуқаролар йиғинларида иш ҳужжатлари ва уларни юритишни вақтинчалик тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш**

хақида”ги 64-б-сон буйруғи, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чоратадбирлари тўғрисида”ги 820-сон Қарорлари қабул қилиниб, ҳаётга татбиқ этилганлиги бунинг ёрқин ифодасидир.

Оила жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий-маърифий ва демографик ривожланишига пойдевор бўладиган асосий институтдир. Ўзбекистонда оиланинг мавқеи юқори бўлиб, республика аҳолисининг мутлақ кўпчилиги оила муҳотида ва оила аъзоси бўлиб яшаши оиланинг республика тараққиётидаги ўрнини белгилаб беради. Оилаларда қанчадан-қанча болалар тетапоя бўлиб, тарбия топиб, вояга етиб жамият учун керакли шахсга айланади.

Жамиятимизнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маънавий жиҳатдан ривожланиши ҳар томонлама камолга етган шахснинг шаклланишига, унинг сиёсий, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етуклигига боғлиқ. Қачонки, инсон ватани ва унда мавжуд бўлган оилалар ва ундаги тарбия тарихини чуқур билиб, қандай буюк аجدодлар авлоди эканлигини билса ва ҳис этса, у ўзлигини англайди ва юрагида шу юрт, шу миллат фарзанди эканидан чуқур миллий ғурурни, фахрни туйиб яшай бошлайди.

Халқимизнинг тарихини кўздан кечирсак, оила, унинг жамият тараққиётидаги ўрни хусусида қимматли фикрлар айтилган. Демак, ўзбек оиласи тарихи ва миллий оила педагогикаси тарихи жуда қадимийдир.

Ўзбек халқининг қадимги тарихини акс эттирган “Авесто”да ҳам оила муносабатлари билан боғлиқ мантикий фикрлар илгари сурилади. Унда қайд қилинишича, эркак зурриёт қолдириш қобилиятига эга бўлса-ю, аммо уйланмаса, унга тамға босишар ёки белига занжир боғлаб юришга мажбур қилишарди. “Авесто”да қариндошларнинг ўзаро оила қуриши ман этилган. Қавм ва уруғ қонини тоза, авлодни бенуқсон сақлаш учун шундай қилинган³.

³ Қаранг. Ўзбек педагогикаси антологияси. -Т.: “Ўқитувчи”, 1995, 32-35 бетлар.

Аждодларимиз азалдан оила мустаҳкамлиги соғлом авлоднинг дунёга келиши учун жуда эътиборли бўлишган, оиласи, уруғи обрўси мустаҳкамлиги, ғурури учун доимо курашиб келган. Буни тарихий манбаларни кузатишнинг ўзиёқ англатиб турибди. Юқорида таъкидланганидек, зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто”да оила, унинг мустаҳкамлиги, тарбия масалаларига катта эътибор берилгани унинг исботидир. Оилапарварлик ва болапарварлик ғоялари фақат йўл-йўриқлар сифатидагина қабул қилиниб қолмай, авлод турмушининг бахтли-саодатли, тўла таъминотли, хушчақчақ, серфарзанд бўлиши тўғрисида ҳам катта ғамхўрлик кўрсатилган. Бундай ғоялар авлоддан-авлодга айнан оила тарбияси орқали сингдириб борилган, деб таъкидлайди тадқиқотчи Тўрабек Хўжаниёзов⁴.

Бу мисоллардан кўриниб турибдики, эрамизгача бўлган узоқ ўтмишда ҳам биологик-физиологик жиҳатдан соғлом эркак ёхуд аёл кишилар оила қуришга мажбур бўлишгани ҳолда улар (инсонлар) қавм-уруғни тоза сақлаш, миллий қонни (авлод маъносида) бузмаслик, никоҳ тушмайдиган қариндошлар ўртасида оила қурмаслик каби ахлоқ-одоб меъёрларига амал қилишган.

Дарҳақиқат, энг буюк тарихий илдизларга эга халқимиз бугунги кунда мустақилликка эришиб, бу жараёнда оиланинг ўрни, масъулияти ва оилада фарзанд тарбиясига катта эътибор берилаётганлигини эътироф этиш лозим. Миллат оиласи тарихини ўрганиш ва ўтган давр силсилалари асосида унинг кенг қамровли муносабатларининг шаклланиши борасида алоҳида фикр юритишнинг зарурияти зиёли ва олимлар учун ўзига хос бурч саналади. Шундай экан, бугун миллатимиз оиласи ва оиладаги тарбия тарихини ўрганиш ва унинг хусусиятларини педагогик асослаш давр талабидир.

Инсоният тарихига назар ташласак, оилаларнинг пайдо бўлишида, одамзодни ўтроқ, маданий ҳаётга ўтишида аёл – Оналар ўта муҳим рол ўйнаганини кўриш мумкин. Америкалик Уолт

⁴ Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқуқ. -Т.: “Адолат”, 2006, 16-17-бетлар.

Уитмен ва рус олимаси О.П.Валянскаяларнинг фикрларига кўра, болаларнинг ғамини еган оналар кўп вақтларини овчи эрларини кутиб ўтказганлар. Ана шунда вақтдан унумли фойдаланиш мақсадида ҳунармандчиликни ҳам, омонат кулба атрофида экин экишни ҳам аёллар бошлаб беришган. Кейинчалик улар эрларига кўчманчиликни тарк этиб, уй куриш, уй атрофида деҳқончилик қилиш ғоясини уқтиришган. Бу эса ҳозирги цивилизациянинг – ўтроқ яшаш, шаҳарлар пайдо бўлишининг аввалида оналар маънавияти ва тарбияси турганлигини кўрсатади.

Демак, тарбия кишилик жамияти ибтидосида пайдо бўлган ва башарият манфаатлари учун хизмат қилиб келган. Тарбия авлодлар ўртасидаги алоқани таъминлайди. Катталар ўзлари турмуш жараёнида орттирган тажрибаларини ўзидан кейинги авлодга ўргатиб борганлар. Кичик авлод эса фаолияти давомида янги-янги муаммоларга дуч келиб, уларнинг ечимини топиш баробарида билим ва кўникмаларни эгаллаб аجدодлардан мерос қолган билимларини янада бойитиб ўзидан кейинги авлодга қолдирганлар. Инсоният тарихий тараққиёт мобайнида катта йўлни, бу йўлда у турли ижтимоий босқичларни босиб ўтди. Формацияларнинг ўзгариши натижасида иш муносабати билан ишлаб чиқариш муносабатлари тараққий этиши билан бирга тарбия жараёнининг такомиллашиб боришига ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Хўш, оила ўзи нима? Бунинг луғавий маъноси қандай? Оила сўзи аслида қайси тилга мансуб? У қандай ва қачон пайдо бўлган? У қанақа тарихий-тадрижий йўлларни босиб ўтган? Бугунги кунда Ўзбекистонда оила масаласига қандай аҳамият берилмоқда?

Оила сўзи аслида арабча “Аёлманд”, “Ниёзманд” маъноларини англатувчи “Оил” сўзидан чиққанлиги “Фарҳанги забони тожики”да қайд этилган. Янги тузилган беш жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” учинчи китобида ҳам бу сўзнинг арабчалиги таъкидланиб, унинг маъноси фарқланади. Бунда: “Эр-хотинларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан

иборат бирга яшовчи кишилар мажмуи, хонадон". "Бир мақсад, маслак билан бирлашган кўп кишилар, халқлар, мамлакатлар" ҳамда **"Рафика, хотин. Оилам мактабда ўқитувчи"**⁵. Арабчадан хотин "завжа" дейилиб, унинг эркак билан қўшилиувидан болачақа дунёга келиб, аёлмандлик юзага келган, бинобарин, оила шаклланган. Афтидан, оиланинг ибтидоий кўринишлари саналувчи қон-қариндош оила, ундан кейинги босқичда эса бир гуруҳга мансуб опа-сингилларнинг бошқа жамоа гуруҳидаги эрларга хотинлик қиладиган оила дастлаб "оил"дан иборат демографик бирликнигина англатган кўринади.

"Оиланинг келиб чиқиши ҳали батамом ойдинлаштирилган эмас, – деб ёзилади "Философия луғати"да. – Мутахассисларнинг аксарияти ибтидоий жамоа тузумининг аввалида тартибсиз жинсий алоқалар ҳукм сурган ва у вақтда оила ҳали бўлмаган, бу алоқалар ўрнини жамоавий никоҳ эгаллаган, сўнгра эса мазкур жамият оиласининг асосий формаси сифатида жуфт оила пайдо бўлган, деб ҳисоблашда давом этмоқдалар. Янги тадқиқотлар бир қанча олимларни энг аввал-бошдан жуфт оила мавжуд эди, бу оила эр ва хотин уруғи базасида (оталик даври, оналик даври) яшаган ва қариндошликни ота томонидан ҳам, она томонидан ҳам ҳисоблаб борган, деган хулосага олиб келди". Жамоа ва уруғнинг ривожланиши ва бузилиши жуфт оиланинг аввалида каттакон ота (патриархал) оиласига, кейин эса моногамияга (якка никоҳликка) асосланган кичикроқ ота оиласига ҳам айланишини белгилаган. Моногамиянинг қарор топиши билан аёллар эркаклар томонидан асоратга олинган. Аёл аста-секин ўз эри – хўжайинининг мулкига, қулига айлана борди. Бойлик орттириш ва уни қонуний ворисларга бериш оиланинг асосий мақсади бўлиб қолди⁶.

Оила – бу никоҳга ёки қон-қариндошликка асосланган кишилар ижтимоий бирлигининг бирламчи ячейкаси, синфлар,

⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. 3-жилд, - Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007, 97-бет.

⁶ Философия луғати. – Т.: "Ўзбекистон", 1973, 355-б.

миллатлар, давлатлардан анча илгари пайдо бўлган энг қадимги ижтимоий институтлардан биридир.

Оила ўзида мураккаб ижтимоий воқеликни ифодалайди, унда ижтимоий муносабатлар ва жараёнларнинг турли хил шакллари мужассамлашади. У билан бошқа бирор тузилмани солиштириш қийин, унда турли-туман инсоний ва ижтимоий эҳтиёжлар қондирилади. Оила ўзида шундай *ижтимоий гуруҳни* ифодалайдики, у инсоннинг бутун ҳаётига татигулик из қолдиради. Буларнинг ҳаммаси шунга олиб келадики, оила тўғрисида объектив илмий тадқиқот ва шу асосда хулосалар олиш осон иш эмас. Америкалик социолог Гуд таъкидлаганидек: “Оилани объектив тадқиқ қилмоқ учун у тўғрисида ҳаддан ташқари кўп билишимиз зарур”.

Инсон ҳамжамияти тараққиётининг биринчи босқичларида бизнинг тушунчамиздаги оила йўқ эди, тартибсиз алоқалар ўрин олган эди. Эркак ва аёл интим муносабатларидаги биринчи ижтимоий санкция жинсий алоқадан ота-оналар ва уларнинг фарзандларини мустасно қилиш бўлди. Бу ўша тарихий чегара бўлиб, ундан бошлаб ибтидоий жамиятнинг никоҳгача бўлган ҳолати ижтимоий бошқариладиган муносабатларга ўтди.

Агар ибтидоий жамиятнинг бошларида оилада болалар катталарнинг меҳнати жараёнида бевосита иштирок этиш билан билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб борган бўлса, кейинчалик ибтидоий жамиятнинг табақаланиши натижасида меҳнат турлари ҳам ўзгариб борди. Айрим оилаларда болаларни диний ақидаларни адо этишга ўргатиш зарурияти туғилди. Шундай қилиб, ибтидоий жамиятнинг ўзидаёқ оила ва унинг табақаланиш анъанаси пайдо бўлди. Жамият ва оила тараққиёти, меҳнат қуролларины такомиллаштириш натижасида кейинги авлодга мерос қолдириладиган тажрибалар ҳажми ҳам ўсиб бораверди.

Гарчи ибтидоий оила фақат шу мақсадда юзага келган эса-да, даврлар оша бу мақсад ўзгара борди, насл қолдирмоқ, зурриётни давом эттирмоқ ва шу асосда инсониятнинг давомийлигини

таъминламоқдан иборат ижтимоий маъно билан бойиб борди. Йигит ва қиз ўртасидаги жинсий муносабат ўз-ўзидан содир бўлувчи ҳайвоний – инстинктивлик руҳидан қутула бориб, уларнинг бир-бирларини танлаб, севиб-севилиб, бир-бирларига ўзларини бахшида этиш даражасидаги ички маънавий эҳтиёж замиридаги тақдирдошликка айланди.

Оиланинг биринчи тарихий шакли деб, *матриархат* давридаги уруғчилик таркибида бўлган она оиласини ҳисоблаш мумкин, баъзан уни тотемик оила деб ҳам атайдилар. Бу биринчи тўрт-беш авлоддаги она томонидан яқин қариндошларнинг хийла катта гуруҳи бўлган. Бу типдаги оилада гуруҳли никоҳ мавжуд бўлиб, болаларнинг отасини аниқлашнинг иложи бўлмаган, шунинг учун ҳам болаларнинг келиб чиқиши она томондан аниқланган.

Уй жамоаси оиланинг шакли сифатида барча ҳинд-европа халқларида бўлган ва бизнинг давргача етиб келган (Жанубий Ҳиндистон, Тибет). У катта бир уйда бир неча авлоднинг бирга яшаши билан ажралиб туради. Қайси йўналиш бўйича келиб чиқиши аниқланиб, унга кўра она ва ота уй жамоалари ажратилган. Уруғнинг бошлиғи (каттаси) аёл бўлса, у ҳолда уйда фақат она уруғига мансуб қариндошлар яшаганлар, аммо аёлларнинг эрлари, жамоа аъзолари, ўз оналарининг уйларида яшайдилар ва маълум ҳолатларда ўз хотинлариникига ташриф буюрадилар. Бундай жамоаларда кўпроқ полиандрия (яъни кўпэрлик) учраб туради. Демак, ота жамоалар ота томонидан бўлган қариндошларни бирлаштирган. Билатериал уй жамоаси ҳам бўлган, бу ҳолатда келиб чиқиш ҳам ота, ҳам она томонидан аниқланган.

Моногам патриархал оила – бу оиланинг бошлиғи ва мулк эгаси ота бўлган оиладир. Оиланинг бундай типига ўтишнинг бевосита сабаби хусусий мулкчиликнинг шаклланиши ва у билан боғлиқ бўлган мерос қолдириш масаласидир.

Индивидуал (нуклеар, моногам) оила ҳозирги замонда оиланинг кенг тарқалган шаклидир. У нафақат ижтимоий,

қолаверса, юридик жихатдан тан олинган бўлиб, ҳуқуқий акт - фуқаролик ёки диний, у ёки бу никоҳ натижасида ташкил топиши билан фарқ қилади. Таъкидлаш жоизки, оила аъзоларининг сони намоишга мойил доимий тенденцияга эга. Типик замонавий оила - эр хотин, бир, икки бола. Оила аъзолари сони унинг аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг характериға ҳам таъсир ўтказмоқда. Эр-хотинларнинг катта иқтисодий эркинлиги тенг ҳуқуқликка ва ҳар бирининг кўпроқ мустақиллигига олиб келмоқда. Эмоционал алоқаларнинг сусайиши қўйди-чиқдилар сонининг ўсиши билан кузатилмоқда, болалар тўлақонли ота-она тарбиясидан маҳрум бўлмоқдалар, бу албатта, жамиятда янги муаммоларнинг пайдо бўлишиға олиб келмоқда. Бундан ташқари, жамиятнинг алоҳида ячейкаси мақомиға эга бўлган никоҳсиз жуфтликлар пайдо бўлмоқда, бироқ айна вақтда улар ҳуқуқий институт ҳисобланмайди. Оиланинг трансформацияси ота-оналар ва болалар ўртасидаги ўзаро муносабатларға ҳам таъсир этади.

Швециялик олим Иоген Бехофен (1815-1887) оила тарихини ўрганишға ҳаракат қилди. У “Она ҳаққи” номли асарида (1861) ибтидоий одамнинг тарихий ривожланиш тизими, яъни дастлабки тартибсиз жинсий муносабатлардан бошлаб, (“гетеризм”) оналик сўнгра оталик ҳуқуқиғача бўлган даврни ўрганди. У қадимги классик манбаларни таҳлил қилиб, грекларда ҳам, осиёликларда ҳам якка никоҳлик шундай ҳолатда бўлганки, унда нафақат эркаклар, балки аёллар ҳам бир неча эркаклар билан жинсий алоқаға киришган.

Шотландиялик олим Джон Мак-Ленон (1828-1881) Бахофендан мустақил равишда оналик ҳуқуқини кашф этган. Унинг “Ибтидоий никоҳ”-номли асари 1865 йили эълон қилиниб, унда оиладаги объектив тарихий ўзгаришлар қонуниятлари, унинг зиддиятлилиги ҳамда прогрессив характери очиб берилади.

Мазкур масала юзасидан иқтидорли француз социологи Эмиль Дюркгейм(1858-1914)нинг қўшган ҳиссасини алоҳида таъкидлаш зарур. У оиланинг контракция (сиқилиш) қариндошчиликнинг кенг даврасидан торроқ гуруҳ, яъни эр-хотин жуфтлиги қонунини

яратди. Бироқ, кейинги тадқиқотлар бу қонун оилада ҳар доим амал қилинмаслиги ва умумий характерга эга эмаслигини кўрсатади.

“Социал гуруҳлар” назарияси оила социологиясига ҳам маълум даражада таъсир ўтказади. Унинг муаллифи америкалик социолог Чарл Кули (1864-1929) ҳисобланади. Кули оила социологияси хусусида бирламчи ижтимоий институтлар орасида фикрлар мавжудлиги ҳақидаги мулоҳазани билдиради. Бирламчи гуруҳларга (оила, қўшничилик, болалар гуруҳлари) жамиятдаги асосий экзагом ва эндогом никоҳлар киритилади.

Оиланинг тарихий ривожланиши матриархат даври ҳақида ғоялар Д.Ж.Лебокнинг “Цивилизацияларнинг пайдо бўлиши” (1870) - “Никоҳ тотимизм ва дин” (1911) номли ишларида ҳар томонлама ифодалаб берилди ва унда гуруҳли никоҳ ҳақидаги фикрлар тасдиқланди.

Оила шаклланишида эволюцион ғояларни тасдиқлашда америкалик олим Лрьюис Генри Маргонинг (1818-1881) ишлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. У биринчи марта ибтидоий жамоа тузуми тарихини илмий асослаб берган. Лрьюис Генри Марго “Қадимги жамият” китобини 40 йил мобайнида ёзди ва у 1817 йилда нашр қилинди. Бу асарда инсоний жамиятнинг ягона ривожланиш йўли назарияси изоҳланиб, она уруғининг умумийлиги тасдиқланади ва патриархал давр назарияси инкор этилади.

Қадимшунос Симон Нурнбер бошчилигидаги тадқиқотчилар гуруҳи томонидан 1991 йил 19 сентябрь куни Австрия – Италия чегарасидаги Тайрол тоғларининг Симулиан музликларидан топилган ва минг йиллар олдин яшаганлиги маълум бўлган Муз Одам устида текширув бир йилга яқин давом этди ва уни Тош даврига оид, деган баъзи уйдирмалар сохта эканлиги аниқланди. Айни пайтда Австрия дорилфунуни лабораториясида мулоҳаза қилинаётган Муз Одамнинг ёши 25-35 ларда, бўйи 1м 60 см, юзларининг чизиқлари (ажинлар) тўғри, сочлари йўқ эди, бироқ текширув чоғида кийимларидан 1000 донага яқин қаҳварангсимон соч таласи чиқди. Бу соч толаларининг узунлиги

тўққиз сантиметрга яқин эди, бу нарсa инсоният биз ўйлагандан анча йиллар аввал сочини қисқартира бошлаганини кўрсатдики, натижада илмий жамият ҳам шу хулосага келди.

Туркий халқларнинг ёзма маърифий ёдгорликлари ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, педагогика тарихи, хусусан, ёш авлод тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Булар “Урхун-Енисей ёдгорликлари”, “Ирк ёзувлари” (“Таъбирнома”) каби манбалар бўлиб, улардан янги давр кишисини тарбиялашда фойдаланиш муҳим вазифалардан саналади.

Энг қадимги туркий тилда яратилган ва турк-руний ёзувида битилган Урхун-Енисей битикларини “тошларга битилган китоблар” ҳам деб атайдилар. Ўзига хос хат(ёзув)да келтирилган бу битиклар эрамининг VI-VIII асрларида ёзиб қолдирилган. Тошларга битилган мазкур ёдгорликлар таълим-тарбияга оид қимматли маълумотларни беради.

Демак, оила тарихий-ижтимоий ҳодиса сифатида кишилиқ жамиятида қатор вазифаларни бажариб, ҳам ўзи, ҳам жамиятимизнинг такомиллашувини таъминлаб келмоқда. Чунончи, оиланинг дастлабки ва бош вазифаси – демографик вазифадир. Сирасини айтганда, оилани нафақат жинсий алоқани тартибга солувчи, балки зурриётни давом эттириш эҳтиёжи туфайли юзага келган ижтимоий-биологик ҳодиса ҳам дейиш мумкин.

Оила ва оилада тарбиянинг тарихи узоқ вақт давомида тахминан XIX асрнинг ўрталаригача жамиятнинг бирламчи моногам ячейкаси сифатида ўрганилган. Шу сабабли ҳам оила антик, ўрта аср, қисман янги даврда олимларини ўзига хос социал институт сифатида эмас, балки, унинг ижтимоий тузумга ва давлатга бўлган муносабати кўпроқ қизиқтирган.

Демак, оила инсонларнинг табиий-биологик-физиологик, моддий-иқтисодий, ҳуқуқий-қонуний, маънавий-ахлоқий алоқа-муносабатлари асосига қурилган ижтимоий бирликдан иборатдир. Инсонларнинг табиий биологик-физиологик муносабати деганда жинсий алоқа ва насл қолдириш (фарзанд туғиш ва тарбиялаш)

ни моддий-иқтисодий муносабатда – уй-рўзгорни бошқариш, мулкӣ муносабатни, ҳуқуқӣ – қонуний муносабат-никоҳнинг қонунийлигини, маънавий-ахлоқӣ муносабатда эса эр-хотин иноқлиги, поклиги, ота-она билан фарзандлар ўртасидаги меҳр-оқибат, ҳурмат, бурч ва шу қабиларни тушуниш лозим. Ҳозирги кунда юқорида зикр этилган оила ва у билан бевосита боғлиқ масалалар қонун йўли билан муҳофаза қилинган ва қафолатланган. Чунки у жамиятнинг ажралмас бир бўлагидир. Бундан жамият ва оила диалектик бирликни ташкил қилади, деган мантиқӣ ҳулоса келиб чиқади.

Оила тарбияси каби катта масъулият биринчи навбатда ота ва она зиммасига тушади. Шу ўринда бир нарсани алоҳида уқтириш керакки, болалар тарбиясида асосий таъсирчан куч-қудрат, бу – Онадир. Дарҳақиқат, ота кўпинча оиланинг моддий эҳтиёжларини қондириш ва таъминлаш, қолаверса оила хўжалик ишлари билан банд бўлади. Бу ўзбек оилалари тарихидан маълум бўлган ҳақиқат ва ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган анъанадир. Шунга кўра бола кўпроқ она билан бирга бўлади. Ахир, халқимиз: “Сут билан кирган-жон билан чиқади” дейди-ку! Тарбия, яъни юксак ахлоқ-одоб ақидалари бола жонига (руҳига) кўпроқ она сути (тарбияси) орқали сингади.

Бу ўринда аллома Ибн Сино “Ақлли ва фаросатли уй бекаси хўжайнининг ҳам қандай муҳим оилавий ишларини ҳал этишда энг яқин маслаҳатчи ва кўмакчиси бўлади, бунинг учун хўжайин ўз аёлининг ҳурматиға сазовор бўлган бўлиши керак”- дейди.

Бу дегани бола тарбиясини фақат онанинг зиммасига тўлиқ топшириб қўйиш дегани эмас. Ибн Сино болаларни тарбиялашда эҳтиёткор бўлишни, бола ёмон одатларға ўрганмаслиги учун уни ёмон одамлар ва бузуқ муҳитдан узокроқ сақлаш зарурлигини уқтирган. Ота ва ўғил муносабатларига алоҳида тўхталган. Оилада фарзанд тарбияси, айникса ўғил боланинг тарбиясига кўп жиҳатдан отанинг хизмати катталигига алоҳида эътибор берилган. Бу ўринда ота нафақат оила бошлиғи, балки ўғлининг энг яқин устози ва мураббийсига айланмоғи лозим ва фарзандига дастлабки илмларни эгаллашда ёрдам бериши қайд этилган.

Шунингдек, ҳар бир ота ўз фарзандининг истеъдодига яраша илм, касб-хунар танлаши ва уларни тўғри эгаллашига йўл кўрсата билиши керак. Чунки ўсмирликда тўғри танланган йўл кейинчалик ота-онадан алоҳида яшашида ёрдам беради⁷.

Оила тарбиясида ҳикмат (фалсафий-педагогик йўналишлар) кўп. Янги ўтказилган ниҳолнинг тўғри ёхуд эгри ўсиши боғбон меҳнати ва маҳоратига боғлиқдир. Эгри ўсаётган ниҳолнинг қаддини ростлаб қўйилмаса, у нотўғри ривожланади. Янги туғилган гўдак тарбияси билан шу ёш ниҳол ҳолати ўртасида қандайдир табиий ўхшашлик мавжуд.

Бундан кўриниб турибдики, меҳнат тарбияси, маънавий-ахлоқий тарбия, ахлоқ-одоб қоидалари, Ватан туйғуси ва ватанпарварлик тарбияси, маънавий-эстетик тарбия, жисмоний тарбия, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, миллий ғурур ва ифтихор тарбияси, ижтимоий тарбия ва шу қабилар оиладан бошланади. Шу зикр қилинган педагогик-фалсафий тушунчалар оила раҳбарларининг дунёқараши билан чамбарчас боғлиқдир. Дейлик, деҳқон дунёқараши унинг ҳалол меҳнат қилиб, дастлаб оила тўкинлиги ва сўнгра халқ фаровонлигини таъминлашида кўринади. Унинг барча фаолияти шу олижаноб туйғу билан уйғунлашган. Бу оилада бола меҳнатсеварлик руҳида тарбияланади. Ҳаёт ва турмушнинг ҳамма нукта ва қирралари меҳнат билан равшанлашади. Зотан, меҳнаткаш инсон ҳар соҳада ўз йўлини топа олади.

Халқ меҳнаткаш, юксак ахлоқ-одобли йигитчани кўрса, “отанга раҳмат”, хуш қилиқли, гўзал хулқ-атворли, ширинсуҳан, мулойим, чевар, пазанда қизни кўрса “онанга раҳмат” дейди. Бу оила тарбиясининг ширин меваси туфайлидир.

Яна бир нарсани унутмаслик керакки, бир оиланинг иккинчи бола билан муносабати ҳам оила тарбияси билан уйғунлашиб боради. Бошқача айтганда, бир оила ўғил уйлантириб, келин

⁷ Абу Али Ибн Сина. Избранное (В 2-х томах) трактат об этике (ар-Рисола фи-л-ахлак). – Душанбе: Ашгабад): Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане, 2003. – Б.204.

туширади. Иккинчи оила эса қизини чиқариб, куёвлик бўлади. Бу куда-андалар оиласи деб айтилади. Оилалар ичида янги оилалар вужудга келади. Аввалроқ айтганимиздек, ёш ниҳоллар (келин ва куёв) тақдири дастлаб уларнинг ўзларига, қолаверса ота ва она, қайин она ва қайин ота муомала-муносабатларига боғлиқ бўлади. Бу ўринда ёш оилаларнинг мустақамланиши учун ота ва она, қайин ота ва қайин она тадбиркор деҳқон каби тарбия маҳоратига эга бўлишлари керак. Баъзи ҳолларда ота-она ёхуд қайин ота ва қайин оналарнинг инжиқликлари, меъёридан ортиқ қаттиққўлликлари туфайли ёш оилалар бузилиб кетади. Зотан, ота ва она, қайнота, қайиноналар фарзандларининг оиласини, яъни ёш ниҳоллар оиласини парвариш қилишни била туриб, шунга ҳаракат қилмайди.

Умуман олганда, оила ва унинг моҳияти, оиланинг ҳар томонлама равнақи ва жипслигини таъминлаш шарт-шароитлари, оила тарбияси-миллий ифтихор, унинг жамият негизи экани, оила ичидаги оила камолотини таъминлаш сингари муаммоларни тадқиқ этиш ҳамда уларни халққа содда ва тушунарли тарзда етказиш шу куннинг долзарб вазифасидир.

2-БОБ. ОИЛА ВА НИКОҲ МАСАЛАЛАРИ

*Муҳаббатдан бўлур муҳаббат пайдо,
Муҳаббатсиз кишидан қоч, Ҳувайдо.*

Никоҳ тушунчаси. Никоҳ оиланинг вужудга келишида бирдан-бир асос бўлгани боис у фақат ахлоқ нормалари билан эмас, балки махсус қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Бу қоида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддаси 2-қисмида: **“Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлигига асосланади”⁸**, – деб ёзилган. Никоҳ орқали шаърий йўл билан жуфт бўлиб яшашнинг бир қанча фойдаси бор. Никоҳ ахлоқий ва жисмоний покликни талаб қилади. Никоҳ аҳди инсонларга масъулият юклайди. Чунки оилада эрнинг ҳам, аёлнинг ҳам ўз вазифалари бор, улардан ҳар бири ўз вазифасини тўла адо этишга масъулдир. Никоҳ туфайли ота-она ўзидан сўнг зурриёд қолдириб, инсон насли давом этишига сабаб бўлади. Ислом динида мусулмонларни оила куриб, ўзларидан сўнг зурриёд қолдиришга бежиз тарғиб этмаганлар. Республикадаги иқтисодий қийинчиликлар, бозор иқтисодиётига ўтишга қарамай, никоҳга ўтиш, оила куриш бошқа минтақаларга нисбатан барқарор бўлиб турибди.

Ёшларнинг никоҳга маънавий тайёрлик даражаси оила мустақиллигининг муҳим гаровидир. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш муҳим ижтимоий эҳтиёж эканлигини унутмаслик, оилада ва мактабда бу масалага эътиборни кучайтириш керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил

⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: “Адолат”, 2008, 24-бет.

31 декабрдаги “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 820-сон қарорида ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш масалалари таъкидлаб ўтилган. Ёшлар, яъни қизлар ва йигитлар 18 ёшдан 30 ёшгача никоҳга ўтиб оила қуришлари мақсадга мувофиқ, бунинг учун улар аввало, 18 ёшгача оила қуришга тайёр бўлишлари, амалдаги эр-хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайдиган ҳуқуқий қоидалар мазмунини ўзлаштириб, уларга қатъий риоя қилишлари лозим, шундагина булар тузган оила мустаҳкам ва барқарор бўлади.

Қизларнинг турмушга чиқишига алоҳида эътибор берилиши лозим. Уларни меҳнатсевар, эпли қилиб тарбиялаш зарур. Оила қуришда энг зарур сифатлар: эрга, қайин-бўйинга муомала қилиш, бола боқиш (алла, эркалаш, овутмачоқларни билиш), таом пишириш, саранжом-саришталик, меҳмон кутиш кабиларни қизларимизга ўргатиб, шу яхши фазилатга эга қилиб узатиш мақсадга мувофиқ. Йигит ва қизнинг никоҳгача бир-бирини яхши билиши оила мустақиллигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Муҳаббат туйғулари структурасини англамаслик 38% никоҳнинг бузилиб кетишига олиб келади⁹.

Бинобарин, никоҳ сўзи тўйнинг табиатини белгилар экан, бу арабча сўз бўлиб, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да: “Эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштириш маросими ва шу маросимда домолла томонидан ўқиладиган шартнома” маъносига эгаллиги қайд этилган. Қолаверса, бошқа луғатларда ҳам никоҳ “издевож, никоҳ аҳди, “эр-хотинлик, уйланиш” маъноларида изоҳланган. Кўринадики, никоҳ - қиз ва йигит тақдирини пайванд қилувчи, янги оиланинг дунёга келишини тасдиқловчи воқеа, аммо бу воқеа тўй шаклида умум назари остида содир этилувчи, умум олдида наслни давом эттириш ва жамият низомлари асосида яшаш аҳдини зиммага олишдир.

⁹ Мирахмедов У.М., Рахматов Б.Р. Жинсий тарбия масалалари, -Т.: Ибн Сино номидаги нашриёт, Матбаа бирлашмаси, 1994, 62-бет.

Хуллас, никоҳ турли мамлакатларда турлича ўтказиладиган ижтимоий-ахлоқий ҳодиса сифатида шаклланди, дин ва қонунлар билан мустаҳкамлаб қўйилди. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, турли динлар никоҳга турлича муносабат кўрсатиб келган. Улар ҳатто никоҳланувчилар ёшани ҳам белгилаб қонунийлаштирган. Айтайлик, ислом шариати қизларни 9 ва ўғил болаларни 15 ёшдан ииккоҳга киришувига розилик берса, католик черкови қизларга 12 ва ўғил болаларга 14 ёшда турмуш қуришга рухсат этади. Протестантлар черкови эса ҳар икки жинсда 14 ёшда оила қуришни раво ҳисоблайди. Будда ва католик эътиқодидаги руҳонийларнинг уйланишлари қатъий ман этилган. Диний эътиқодларга кўра, жаҳон миқёсида турли мамлакатларда турмуш қуриш ёши 9-15 дан 21-22 гача намоён бўлган бўлса-да, БМТ ўзига аъзо бўлган мамлакатлар учун 1962 йилда 15 ёшдан деб белгиллаган. Ўзбекистонда эса бу ҳозир қизлар учун ҳам йигитлар учун ҳам 18 ёш - никоҳга кириш ёши этиб белгиланди. Бу, шубҳасиз, оила моҳиятини англаган ва масъулиятни зиммага олган ҳолда оила қуришни таъминловчи ёшдир. Чунки, бу ёшда турмуш қуришни кўзлаган ёшлар маълум ҳаётий тажриба тўплашга улгура оладилар. Бу эса, ўз навбатида, оилаларнинг маънавий-иқтисодий мустаҳкам пойдеворга эга бўлишига таъсир кўрсатади.

Ўзбек никоҳ тўйи барча удумлари билан яхлит олиб қараладиган бўлса, анча узоққа чўзиладиган муддатни ўз ичига олувчи ижтимоий шодиёна саналади. Шу нуқтаи назардан қараганда, у уч босқичли таркибий тузилишга эга.

Биринчи босқич никоҳ қунигача ўтказиладиган маросимлар – бешик қудалик, қиз танлаш, совчилик, “нон синдириш ёки нон ушатиш”, “рўмол берди ёки оклик бериш”, фотиҳа тўйи, қалин олиш ва маслаҳат оши ёки падар оши, “қиз йиғинди” (қизлар мажлиси ёки Бухорода ҳинобандон, Хоразмда хина ёқар) сингариларни ўз ичига олади. Бу босқичга хос яна бир хусусият шундаки, унаштирилган қизнинг “боши боғлиқ” ҳисобланади.

Никоҳ тўйининг иккинчи босқичи, келинни олиб келиш йўлини очувчи никоҳлашдан иборат тантанавор ўтадиган кунни ўз ичига олади. Бу босқич, моҳиятига кўра, никоҳ тўйининг энг олий нуқтаси саналиб, фольклорий айтимларга сероблиги жиҳатидан ҳам алоҳида ўрин тутади. Худди шу босқичда тўй турли-туман урф-одатлар, ирим-сиримлар, хилма-хил қўшиқлар (олқишлар, лапарлар, ёр-ёрлар, келин ўтирсинлар, куёв ўтирсинлар, саломномалар, келин ва куёвни мақтовчи мадҳия қўшиқлар, шарбат ялатар, ойна кўрсатар ва исириқ тутатар айтимлари ва ҳ. к.) ижросига сингишиб ўзаро синтезлашган яхлит ижтимоий-эстетик шодиёна шаклини олади.

Учинчи босқич келин куёвни кига олиб келингандан кейин, яъни никоҳ куннинг эртасидан бошлаб ўтказиладиган “бет очар” ёки “келин салом”, “куёв салом”, “тўшак йиғди” (“жой йиғди”) ёки Бухорода “жойгун-дорон”), чарланди (чарлар ёки Бухорода талбон), ниҳоят, келин кўрди (ёки Бухорода келинбиноп) сингари хилма-хил маросимларни ўз ичига олади.

Никоҳ – оила ўзаро муносабатларининг муқобил шакллари пайдо бўлиши оила тузилмаси трансформациясининг муҳим хусусияти ҳисобланади. Уларга қуйидагилар тегишлидир: ёлғизлик; рўйхатдан ўтмай бирга яшаш (“фуқаролик никоҳи”); онгли равишда фарзанд кўрмасдан никоҳда яшаш, шерикларнинг шахсий ва эр-хотинлик эркинлигини назарда тутадиган очик никоҳ, никоҳсиз муносабатлар ва интим дўстлик, ярамас иш тутиш (никоҳдаги шерикларни алмаштиришни мақбул билиш), жамоавий оила ёки гуруҳли никоҳ.

Никоҳнинг юқорида саналган муқобил шакллари аҳолининг озчилиги томонидан қўллаб-қувватланади. Болаларнинг манфаатлари, уларни анъанавий оилада тарбиялаш бунинг асосий сабаби ҳисобланади.

Қуръони Каримнинг “Фотир” сураси II-оятда “Оллоҳ сизларни тупроқдан, сўнгра нуфтадан яратиб, кейин сизларни жуфт-жуфт (яъни, аёл ва эркак) қилиб қўйди”¹⁰ – деб таъкидланади.

¹⁰ “Қуръони Карим” (Алоуддин Мансур таржимаси). –Т.: “Чўлпон”, 1992. 303-б.

Инсон ҳаёти мобайнида оила куради, фарзанд кўради ва шу тариқа ўз наслини давом эттиради. Ислоҳ дини ақидасида ҳали бола дунёга келмай туриб, унинг келажаги тўғрисида қайғуриш буюрилади. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом бир ҳадиси шарифларида: “Аёл одатда диёнати ёки молу-дунёси ёхуд ҳусни-жамоли учун никоҳ қилинади. Сен диёнатлисини танлагин, барака тошур!”, - деганлар.

Аввало, уйланиш ёки турмушга чиқиш ниятидаги ўғил ва қизларимиз ўзига жуфти ҳалол танлаш вақтида қиз(аёл) ёки куёвнинг фақат ҳуснига ҳамда бойлигига алданиб қолмасин, балки унинг хулку одоби, дину диёнатига ҳам албатта аҳамият берсин. Чунки, қизнинг ота-онасини бойлигига қизиқиб уйланиб, сўнг миннат балосига гирифтор бўлганлар, шунингдек, ҳусни жамолига маҳлиё бўлиб, сўнг афсус-надомат чекканлар ҳам оз эмас.

Маълумки, никоҳ инсон наслининг давомийлигини таъминловчи воситадир. Яратганнинг қудрати ва ҳикмати туфайли дунёдаги барча мавжудот жуфт-жуфт бўлиб ҳаёт кечиради. Бунинг натижаси ўлароқ янги авлод дунёга келади. Аллоҳ таоло инсонни эркак ва аёл жинсидан яратган экан, уларни шаръий никоҳ асосида оила куришга буюради. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом шундай марҳамат қилганлар: “Эй йигитлар жамоаси! Қайси бирингиз уйланишга қодир бўлсангиз, уйланинг! Чунки уйланиш кўзни (номахрамга қарашдан) тийишга, фаржни (зинодан) сақлашга ёрдам беради. Кимда-ким қодир бўлмаса, у ҳолда рўза тутсин. Чунки рўза уни барча ёмонликлардан сақлайди”.

Шунингдек, Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам, турмушга чиқадиган қизларнинг ота-оналарига қарата ҳам шундай тавсиялар берганлар: “Қачон сизлар (қизингизга) келган совчининг дину диёнатидан ва хулқидан рози бўлсангизлар, дарҳол унга қизингизни беринг. Агар шундай қилмасангиз ер юзида фитна ва фасод кўпайиб кетади”. Мазкур ҳадисга биноан, бўлажак келин-куёв бир-бирларини сўраб-суриштиришлари

жоиздир. Чунки бу иш келажакда оиланинг янада мустаҳкам ва бахтли бўлишига хизмат қилади. Уйланиш ниятидаги йигит билан қиз бир-бирларини кўришлари ҳам жоиз. Бунга қуйидаги ҳадис далилдир: Муғира ибн Шуъба (Разияллоҳу анҳу) айтадилар: “Мен бир аёлга совчи қўйган эдим, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам менга: “Уни кўрдингми?” – дедилар. Мен: “Йўқ”, дедим. Шунда: “Уни кўргин, чунки кўриш орангизда муҳаббат пайдо бўлишига сабаб бўлади”, - дедилар.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом никоҳ аҳдининг боғланганини эълон қилиб қўйиш мустаҳаб эканини айтиб: “Ушбу никоҳни эълон қилинглار, никоҳни масжидларда қилинглар, уни эълон қилиш учун дўмбира чалинглар”, деганлар. Масжидда никоҳ қилишга буюришдан мақсад шуки, у ерда одамлар тўпланадиган жой бўлиб, бундан кўпчиликни хабардор бўлишига имкон туғилади. Аксинча, яширинча никоҳланилса, беҳабар кишилар келин-куёв ҳақида турли хил гап сўзлар қилиб юриши мумкин. Демак, уйланишдан мақсад вақтинчалик кўнгил хушлик эмас, балки, насл қолдиришдир.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Энг баракотли никоҳ оз ҳаражат қилинганидир”, – деб марҳамат қилганлар. Баъзилар тўйни дабдабали қилиш билан фарзандларининг бахтини эмас, балки ўзларининг обрўларини ўйлайдилар. Маълумки, риёкорлик билан қилинган ҳар қандай ишда барака бўлмайди.

Никоҳ тўғрисидаги қоидалар “Оила кодекс”ида атрофлича ифодаланган. Никоҳ тушунчаси амалдаги оила қонунчилигида эмас, фақат ҳуқуқий адабиётларда берилган. Никоҳ тушунчаси мусулмон ҳуқуқ илмида ҳар тарафлама ишланган. Ҳуқуқ илмининг вакиллари никоҳга ҳар хил тушунчалар беришади. Аммо бу тушунчалар шаклидагина фарқланиб, мазмуний жиҳатдан эса ўз маъносини сақлаб қолади¹¹. Бу таърифларда у юридик далолатнома деб ҳисобланиб, биринчи навбатда

¹¹ Хидоя. Комментарий мусульманского права. -Т.: “Узбекистан”, 1-том, 1994., 121-бет. Торнау Н. Мусульманское право, СПб., 1950, 147-бет.

оиланинг табиий-биологик томонига эътибор берилиб, асосий моддий иқтисодий вазифаси четлаб ўтилади. Махсус ҳуқуқий адабиётларда ҳуқуқшунос олимлар томонидан никоҳга таъриф берилган. Бу таъриф асосида ўша даврда мавжуд бўлган тузум ва мафкура ғоялари ётади.

Республикамизда бозор иқтисодиётига ўтилаётган даврда ва мустақиллик ва миллий мафкура ғояларига асосланиб биз ҳам никоҳга янгича таъриф беришга ҳаракат қилдик: бу тушунча, никоҳ ёшига етган, бир-бирини севадиган ва қонунга мувофиқ оила қуришни истаган йигит билан қизнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлигига асосланган, қонуний расмийлаштирилган, ўзаро шахсий ва мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтирадиган, оилавий турмушда туғилган болаларни муносиб тарбиялашга хизмат қиладиган, умуминсоний қадриятлар ва шарқона анъаналарга асосланган мустаҳкам, бир умрга тузилган иттифок маъносини англатади¹².

Никоҳ тузиш тартиби. Амалдаги оила қонунчилиги никоҳнинг тузилиш тартибига, яъни уни давлатнинг тегишли органлари томонидан расмийлаштирилишига алоҳида эътибор беради. «Оила кодекси»га биноан, «Никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади. Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас»¹³.

Никоҳни тегишли давлат органларида расмийлаштириш билан боғлиқ бўлган масалалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидалари»¹⁴, билан тартибга солинади. Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) органи ариза қабул қилганида уларни никоҳни қайд этиш тартиби ва шартлари билан

¹² Отахўжаев Ф. Никоҳ ва унинг ҳуқуқий тартибга солиниши., -Т.: “Ўзбекистон”, 1995., 164-бет.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 13-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

¹⁴ Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоидалари. -Т.: “Адолат”, 1999.

таништириши, келгусидаги эр-хотин ва ота-она сифатидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларини уларга тушунтириши, бир-бирларининг соғломлик ҳолатларидан ва оила қоидаларидан хабардор эканликларига ишонч ҳосил қилиши керак. Никоҳга кирувчилар никоҳга тўсқинлик қиладиган ҳолатларни яширганликлари учун жавобгар бўлишлари ҳақида огоҳлантириладилар.

Никоҳни тузиш никоҳланувчиларнинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида, ариза берганларидан кейин бир ой ўтгач, шахсан уларнинг иштирокида амалга оширилади. Бундай муддатни белгилашдан мақсад бир-бирлари билан яхши таниш бўлмаган шахсларнинг енгилтақлик қилиб, шовмашовсарлик билан никоҳдан ўтишларига йўл қўймасликдан иборат. Бир ой муддат ичида никоҳга кирувчилар никоҳ тузишга бўлган ўз хоҳишларини яна текшириш имкониятига эга бўладилар.

Бундан ташқари, бу муддат давомида никоҳни қайд этишга монелик қиладиган баъзи ҳолатлар ҳам аниқланиши мумкин. Бу даврда ёшларни никоҳга ўтишга тайёрлаш учун махсус маърузалар ташкил этилиши лозим. Улар ахлоқий, ҳуқуқий ва тиббий мавзуларда бўлиши, никоҳ тўғрисидаги қонунни, эр-хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириб беришга қаратилиши керак. Махсус адабиётларда бўлажак эр-хотин сифатида бир-бирларини ярим йилдан бир йилгача билиш энг мақбул муддат деб кўрсатилади¹⁵.

Оила қонунчилигида никоҳдан ўтиш учун ариза бергандан сўнг синов муддати сифатида белгиланган бир ойлик муддатни зарур ҳолларда қисқартиш ҳуқуқи берилган. Ушбу нормада, шунингдек, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш ҳақидаги қоидаларда қандай ҳолат узрли ҳисобланиб, белгиланган бир ойлик муддатни қисқартириш учун асос бўлиши мумкинлиги кўрсатилмаган. Бу ҳол амалиётда турлича ҳал қилинишига сабаб бўлмоқда. Фикримизча:

15 Оила психологияси. -Т.: “Шарқ”, 2000. 107-б.

- агар никоҳни қайд эттириш учун ариза берганлар узоқ вақт амалда бирга яшаган бўлсалар;
- никоҳни қайд эттириш учун ариза берганларнинг эр-хотинлик муносабатларидан туғилган болалари бўлса ёки хотин ҳомиладор бўлса;
- куёв ёки келиннинг яқин қариндошларидан бири оғир касал бўлса;
- ариза берганлардан бири узоқ муддатга чет элга ёки келиб-кетиш қийин бўлган жойга хизмат сафарига кетаётган бўлса;
- никоҳни қайд эттириш учун ариза берган куёв армия сафига чақирилган ёки никоҳни қайд этиш учун белгиланган муддатни қисқартиришга асос бўладиган бошқа сабаблар узрли сабаб ҳисобланиб, бир ойлик муддатни қисқартиришга асос бўлиши мумкин.

Турмушда эр-хотиннинг узоқ муддат никоҳни қайд эттирмай амалда бирга яшаганлиги, боласи борлиги ёки хотиннинг ҳомиладорлиги узрли сабаб бўлиши мумкин. Чунки кўп вақт бирга турган шахсларни, айниқса, чол-кампирларнинг бир-бирларига бўлган муносабатлари ва оила қуришга бўлган қарорларини синаш ва текширишнинг ҳеч қандай зарурати йўқ. Ҳуқуқий расмийлаштирилмаган эр-хотинлик муносабатидан ҳомиласи ёки боласи бўлган шахслар никоҳини қайд этишни ҳам кечиктириб бўлмайди. Лекин чет элга ёки бошқа жойга узоқ муддатга хизмат сафарига кетаётганлар, яқин қариндоши касал бўлганлар, армия сафига чақирилганлар никоҳнинг қайд этилиши муддатини қисқартиришни сўраганларида ҳамма вақт ҳам талабни қаноатлантириш мақсадга мувофиқ бўлмайди.

Никоҳни қайд этаётган мансабдор шахс узрли сабаб бўла оладиган ҳолатларни тасдиқлайдиган ҳужжатларни талаб қилиши лозим. Жумладан, узоқ муддат эр-хотин бўлиб яшаганлик далили, бир турар-жой, бир оилада турганликлари ҳақида берилган маълумотлар, умумий болалари борлиги, бу ҳақдаги маълумотнома ва боланинг туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномаси (оталиги белгиланган ҳолларда), қариндошларининг

касаллиги-яқин қариндошликни тасдиқловчи ҳужжат ва касаллик ҳақида шифокорларнинг тегишли маълумотномалари, узоқ муддатга чет элга кетиш ва бошқа жойга хизмат сафарига бориш бу ҳақдаги тегишли ҳужжатлар билан исботланиши керак. Ҳарбий хизматга қақирилган шахс армияга кетгунга қадар оила қурадиган бўлсагина никоҳ тузилишига рухсат бериш мумкин. Агар у армия сафидан қайтиб келгунга қадар куттириши учун никоҳни қайд эттираётган бўлса, у ҳолда никоҳни қайд этиш ман этилади.

Никоҳни қайд этиш муддатини қисқартириш юзасидан талабнома келин ва куёвнинг ҳар иккиси томонидан ариза билан мурожаат этилган ҳолда топширилиши лозим. Аризага муддатни қисқартиришга асос бўладиган ҳужжатлар илова қилиниши керак. Ариза ва тегишли ҳужжатларни қабул қилиб олган фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи мудри муддатни қисқартириш ёки рад этишлик, агар қисқартириш лозим бўлса, неча кунга қисқартиришни аниқ ҳолатга қараб белгилайди. Фикримизча, бу масалани ҳал қилаётган мансабдор шахс ўз хулосасини ёзиб, имзо билан тасдиқлаши лозим. Бундай ҳолат мансабдор шахсларнинг муддатни қисқартиришга бўлган масъулиятини оширади.

Амалдаги «Оила кодекси»да бир ойлик муддатни қисқартириш ҳукуки никоҳ саройи ёки бахт уйи мудрига берилмаган, аммо улар томонидан бу муддатни қисқартириш ҳоллари тажрибада ҳамон тез-тез учраб турибди. Фикримизча, бунга чек қўйиш лозим, чунки биринчи никоҳни тузиш вақтида бир ойлик муддатни қисқартириш мақсадга мувофиқ эмас.

Никоҳни қайд этиш муддатини узайтириш никоҳланувчиларнинг биргаликдаги аризаларига биноан кўриб чиқилади. Айрим ҳолларда етарли асослар бўлган тақдирда, шунингдек, ФХДЁ органининг ташаббуси билан узайтириши мумкин, лекин бу муддат уч ойдан ошмаслиги керак.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиши органига ариза беришнинг ўзидангина аризага имзо чеккан шахслар

ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар келиб чиқмайди. Бундай ҳолат фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи ва ариза берганлар ўртасида фақат маъмурий-ҳуқуқий муносабатни келтириб чиқаради. Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига никоҳга кириш учун ариза берган шахслар ундан воз кечсалар, унда ҳеч қандай оилавий ҳуқуқий оқибат келиб чиқмайди. Маъмурий-ҳуқуқий муносабат эса ўз навбатида тугайди.

Алоҳида ҳоллар (ҳомиладорлик, бола туғилиши, бир тарафнинг касаллиги ва бошқалар)да никоҳ ариза берилган куни тузилиши мумкин. Никоҳ тузиш фуқаролик ҳолати далолатномаларини давлат рўйхатидан ўтказиш белгиланган тартибда амалга оширилади.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органи никоҳни рўйхатга олишни рад этганда, шикоят билан бевосита судга ёки бўйсунишга кўра юқори турувчи органга мурожаат қилиниши мумкин. Никоҳни қайд этиш никоҳланувчи шахслардан бирининг яшаш жойидаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органлари, биринчи никоҳ эса бахт уйлари, никоҳ саройлари томонидан амалга оширилади.

Алоҳида ҳолларда объектив тегишли асослар бўлганида никоҳни қайд этиш касалхона ёки уйда амалга оширилади. Никоҳни қайд этиш тантанали вазиятда амалга оширилиши мумкин. У фақат никоҳланувчиларнинг хоҳишлари билангина ўтказилади. Никоҳланувчиларнинг истакларига биноан никоҳ уларнинг қариндош-уруғлари, ошна-оғайнилари, танишлари, жамоат ташкилотлари вакили иштирокида қайд этилади. Никоҳни қайд этиш учун махсус хоналар ажратилади, у лозим даражада жиҳозланади. Никоҳни қайд этишда гувоҳларнинг сони икки кишидан кам бўлмаслиги керак.

Никоҳга киришни хоҳловчилар ариза бериш чоғида ўз шахсини тасдиқловчи ҳужжатни, илгари никоҳда бўлган шахслар эса, аввалги никоҳ тугатилганлиги ҳақидаги ҳужжатни ҳам тақдим этишлари лозим.

Башарти, белгиланган тартиб бузилса, шунингдек, ғаразли мақсад кўзланган никоҳ тузилса, у вужудга келмаган никоҳ ҳисобланиб, суд томонидан ҳақиқий эмас, деб топилади. У тузилган вақтидан бошлаб никоҳ тузувчиларда ҳеч қандай ҳуқуқ ва мажбуриятни вужудга келтирмайди.

“Оила кодекси”да никоҳ тузилганлигини қайд этишнинг алоҳида ҳоллари қуйидагича белгиланган: “Тергов изоляторларида, озодликдан маҳрум этиш тариқасидаги жазони ижро этувчи муассасаларда сақланаётган шахслар билан тузиладиган никоҳни қайд этиш ушбу муассаса жойлашган ердаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органларида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади”¹⁶.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яшовчи, фуқаролиги бўлмаган шахслар билан никоҳ тузганлигини қайд этиш умумий асосларда амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида, бошқа давлат ҳудудида ўша давлатнинг қонун ҳужжатларига риоя қилинган ҳолда Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ўртасида тузилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси билан чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар ўртасида тузилган никоҳлар, агар республика қонунида назарда тутилган никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолатлар бўлмаса, Ўзбекистон Республикасида ҳақиқий деб эътироф этилади. Ўзбекистон Республикасидан ташқарида чет эл фуқаролари ўртасида бошқа давлат ҳудудида ўша давлатнинг қонун ҳужжатларига риоя қилинган ҳолда тузилган никоҳлар Ўзбекистон Республикасида ҳақиқий деб эътироф этилади.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органлари ташкил этилмасдан олдин шариат ва одат қоидаларига мувофиқ тузилган никоҳ рўйхат қилинган никоҳга тенглаштирилган. Эрак ва аёлнинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида никоҳ қайд этилмасдан эр-хотин бўлиб яшаши, улар

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг Оила Кодекси. 217-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

қанча вақт бирга яшаганликлари ва фарзандлари бор-йўқлигидан қатъи назар низо келиб чиққан ҳолларда оила қонунларида белгиланган эр-хотинлик ҳуқуқ ва мажбуриятларини вужудга келтирмайди.

Агар эр-хотин бўлиб яшаган шахсларнинг никоҳи бир томоннинг ўлими ёки уруш даврида фронтда бедарак йўқолганлиги туфайли қайд этилиши мумкин бўлмаса, у ҳолда иккинчи тараф судга мурожаат қилиб, ўзини ўлган деб топилган ёки бедарак йўқолган деб эълон қилинган шахснинг эри ёки хотини деб ҳисоблашни сўраши мумкин.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органлари, бахт уйлари, никоҳ саройлари малакали ҳуқуқшунос кадрлар билан таъминланиши лозим, раҳбар ходимлар ҳуқуқшунослик бўйича олий, инспекторлар эса ўрта махсус юридик маълумотга эга бўлишлари керак.

Никоҳ тузиш шартлари. Никоҳдан ўтаётган эркак ва аёл оила қуришга тайёр бўлишлари керак. Бунинг учун, биринчи навбатда, ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчилар фарзандларини соғлом, одобли, мард, иродали, ғурурли, эркаклик масъулиятини сезадиган меҳнатсевар қилиб тарбиялашлари лозим. Ўғил болалар аёллар ҳақида кенг ва чуқур тасаввурга эга бўлишлари керак.

Йигитларнинг уй-рўзғор ишларини, бозор-ўчар қилишни билишлари, оиланинг қадрига етадиган вафодор, аёлманд, болажон бўлишлари мақсадга мувофиқ. Қизларни оилавий ҳаётга тайёрлаб, уларни соғлом, одобли, катталарни ҳурмат қиладиган, ифбатли, номусли, иболи-ҳаёли, меҳнатсевар, уй-рўзғор ишларини олиб борадиган, меҳмондўст уй бекаси даражасига етказиш бахтли турмушнинг кафолатидир.

Ўзбекистон Республикасида никоҳни унинг ижтимоий моҳияти ва мақсадига кўра ҳамда оилани мустаҳкамлаш эҳтиёжини, ёш авлоднинг ахлоқи ва сиҳат-саломатлигини ҳисобга олиб, бир қатор шартларга риоя қилган ҳолда тузиш зарурлиги белгиланди. Бу талаблар никоҳдан ўтиш шартлари деб юритилади. Улар қўйидагилардан иборат:

– Никоҳ тузиш ихтиёрийдир. “Никоҳ тузиш учун бўлажак эр-хотин ўз розилигини эркин ифода этиш қобилиятига эга бўлиши керак. Никоҳ тузишга мажбур қилиш таъқиқланади”¹⁷.

– Биз кураётган адолатли фуқаролик жамиятда никоҳ эркак билан аёл ўртасидаги тенглик ва ўзаро хоҳиш асосида тузилган эркин иттифоқ бўлиб, мақсади оила қуриш, фарзанд кўриш, уларни жамиятнинг муносиб кишилари қилиб тарбиялашдан иборат. Никоҳланувчиларнинг ўзаро розилиги никоҳ тузишнинг муҳим шартларидан биридир.

– Никоҳни ўзаро розилик асосида тузиш шarti унинг ихтиёрийлик ва тенглик тамойили асосида вужудга келганлигини таъминлаш билан бирга, оиланинг барқарор ва мустаҳкам бўлишига ҳам имконият яратади. Никоҳнинг эркин тузилиши учун берилган розилик чинакам бўлиши, у қўрқитиш, зўрлаш, алдаш ёки никоҳланувчиларнинг бири ёхуд ҳар иккисига руҳан таъсир этилган ҳолатда берилган бўлмаслиги лозим.

– Тажрибада зўрлаш, қўрқитиш ёки алдаш каби хатти-ҳаракатлар кўпроқ тор ва ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги оқибатида келиб чиқади. Никоҳга қирувчиларнинг кўп ҳолларда қизларнинг розилигини олмай, олдиндан фотиҳа қилиш, қалин олиш ҳоллари, ёшларни севмаган кишиларига турмушга чиқишга мажбур қилиб, уларнинг бахтига зомин бўлиш бунинг мисолидир. Бундай хатти-ҳаракатлар кўпинча мулоҳазалари тор, турли хил салбий қарашлар онгида чуқур ўрнашиб қолган шахслар орасида учрайди. Зўрлаш, қўрқитиш, алдаш ким томонидан содир этилган бўлмасин, бари бир, никоҳнинг ҳақиқий эмас, деб топилишига сабаб бўлади.

– Никоҳга қиришнинг ўзаро розилик асосида бўлиши шартининг бузилиши унинг ҳақиқий эмас деб топилишигагина эмас, балки ғайриқонуний хатти-ҳаракат содир этиб никоҳга қиришга зўрлаган, алдаган ва қўрқитган шахсларни жиноий жавобгарликка тортишга ҳам асос бўлади.

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 14-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

– Бу жавобгарлик Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодексида қуйидагича белгиланган: “Аёлни эрга тегишга ёки никоҳда яшашни давом эттиришга мажбур қилиш ёхуд аёлнинг эркига ҳилоф равишда у билан никоҳда бўлиш учун ўғрилаш, шунингдек, аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади”¹⁸.

– Агар никоҳга кирувчилардан бири никоҳни ҳақиқий эмас деб топишга асос бўла олмайдиган бошқа бирор ҳолатни (масалан, касали ёки олдинги турмушдан боласи борлигини) яширса, бундай ҳолат никоҳни ҳақиқий эмас деб топишга асос бўлмаса-да, аммо никоҳдан ажратиш вақтида суд томонидан ҳисобга олиниши мумкин.

– Никоҳ тузишликнинг навбатдаги шарти амалдаги қонунда никоҳ ёшининг белгиланганлигидир. Унга кўра “Никоҳ ёши эркаклар ва аёллар учун ўн саккиз ёш этиб белгиланади. Узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда (ҳомиладорлик, бола туғилиши, вояга етмаган шахснинг тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши (эмансипация), никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин”¹⁹.

Мутахассисларнинг фикрича, мўътадил оналик даври 19 ёшдан бошланади. Биринчи бола она 19-26 ёшга тўлганда туғилса, мақсадга мувофиқдир. Тиббиёт хулосаси шуки, қизлар фақат 18 ёшдан кейин турмушга чиқишлари лозим. Шундагина баркамол онадан соғлом бола туғилади.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси, 136- модда. 1994 йил 22 сентябрь.

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 15- модда. 1998 йил 30 апрель

Қонунда никоҳ ёшининг йигитлар учун ҳам қизлар учун ҳам 18 ёш этиб белгиланиши бу ҳали мукамал ёш фақат никоҳ тузиш учун бўлган ҳуқуқ. Неча ёшдан никоҳга ўтишликни уларнинг ўзлари ҳал қиладилар. Оила кодексида фақат неча ёшдан бошлаб никоҳга кириш мумкинлиги белгиланган. Шунга кўра, никоҳдан ўтувчиларнинг ёшларидаги катта фарқ никоҳ тузишга монелик қилмайди. Бизнинг мамлакатимизда никоҳдан ўтувчиларнинг ёшлари ўртасидаги катта фарқ камайиб бораётгани сезилмоқда.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ никоҳ муносабатида бўлган аёллар бола тарбиялаш ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлади, бундай ҳолда улар, гарчи вояга етмаган (18 ёшга тўлмаган) бўлсалар ҳам, қонун бўйича муомала лаёқатига тўлиқ эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида кўра, “Вояга етгунга қадар турмуш қурган шахс қонуний асосда никоҳдан ўтган вақтдан эътиборан тўла ҳажмда муомала лаёқатига эга бўлади. Никоҳ тузиш натижасида эга бўлинган муомала лаёқати ўн саккиз ёшга тўлмасдан туриб никоҳ бекор қилинган тақдирда ҳам тўла сақланиб қолади.

Никоҳ ҳақиқий эмас деб топилганида суд вояга етмаган эр (хотин) суд белгилаган пайтдан бошлаб тўла муомала лаёқатини йўқотганлиги ҳақида қарор қабул қилиши мумкин”²⁰.

Амалдаги оила қонунларида белгиланган никоҳ ёшига риоя қилмасдан ғайриқонуний равишда никоҳ муносабатида бўлиш турли ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Бундай никоҳ ҳақиқий бўлмаган никоҳ деб топилиб, оила қонунларида белгиланган тегишли шахсий ва мулкӣ ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқармайди.

Никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолатлар:

а) Лоақал биттаси рўйхатга олинган бошқа никоҳда турган шахслар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмайди. Бундай ҳолат никоҳ тузишга тўсқинлик қилувчи шарт, деб ҳисобланади.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 22-моддаси. 1995 йил 21 декабрь.

Айримлар Қуръони каримда эркакларга тўрттагача хотинга уйланишга рухсат берилган, деган гапни пеш қиладилар. Бу масалада уламо Мухторжон ҳожи Абдуллоҳ Бухорийнинг шарҳи диққатга сазовордир.

“Нисо” сурасининг учинчи оятида тўрт нафаргача уйланишга рухсат бера туриб, дарҳол орқасидан “агар улар ўртасида адолат ва тенгликни барқарор қилаолмасликдан қўрқсангиз, фақат битта хотин билан кифояланинг”, дейилади. Яна шу суранинг 129-оятида: “Ҳар қанча уринсангизлар ҳам хотинларингиз ўртасида адолат қилишга қодир бўлмайсизлар”²¹ – деб, Аллоҳ таоланинг ўзи гувоҳлик беради.

Демак, шариатда кўп хотинлиликка ҳеч қандай шарт-шароитсиз, тўғридан-тўғри рухсат берилган эмас. Кўп хотинлиликка қўйилган шартларни бажариш эса қийин. Зеро, бизнинг мамлакатда якка никоҳлилик қонун йўли билан қарор топтирилган. Бундай қоида жамият тараққиётининг ҳозирги босқичдаги никоҳ-оила муносабатлари талабларига жавоб беради. Бу қоиданинг бузилиши никоҳни ҳақиқий эмас деб топишдан ташқари, қонунни бузган шахсларни жиноий жавобгарликка тортишга ҳам асос бўлади. Жумладан, бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида “Кўп хотинли бўлиш, яъни умумий рўзғор асосида икки ёки ундан ортиқ хотин билан эр-хотин бўлиб яшаш – энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёҳуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади”²², - дейилади.

б) Никоҳ тузишга:

Насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шунингдек, фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида йўл қўйилмайди.

²¹ “Қуръони Карим” (Алоуддин Мансур таржимаси). “Нисо” сураси 129-оят. –Т.: “Чўлпон”, 1992й. 303-б.

²² Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 126-моддаси.

Оила кодексининг III бўлими “Қон-қариндошлик ва болаларнинг насл-насабини белгилаш” деб номланган (57-64-моддалар). У икки боб, (9-боб “Қариндошлик, қайин-бўйинчилик ва куда-андачилик”, 10-боб “Болаларнинг насл-насабини белгилаш”), саккиз моддадан иборат. Бу бўлим оила қонунчилигига бутунлай янги бўлим бўлиб кирди. Унинг ўз олдига қўйган мақсади қон-қариндошлик оила ҳуқуқий муносабатларининг вужудга келишига асос бўлгани учун ҳам қонунчиликда ўз ечимини топиши лозим эди. Бу вазифа ҳам бажарилди.

Бундан ташқари, никоҳдан ўтишда уни ман этадиган ҳолатлардан бири никоҳ тузувчиларнинг қариндошлигидир. Унга бундай деб ном беришдан мақсад қон-қариндошликка тўғри илмий асосланган тушунча бериш лозим эди, чунки ҳозирга қадар бу масалада чалкашликлар мавжуд. Натижада қонун бўйича кимларни қариндош деб атаймиз ва улар ўртасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлар қандай вужудга келади, деган масалалар ўз ечимини топди. Эндиликда бу масала бўйича ҳам оила қонунчилигига аниқлик киритилди. Яқин қон-қариндошлик ўз ичига тўғри туташган, ёнлама, туғишган ва ўғай қариндошлар, ака-укалар билан опа-сингиллар тушунчаларини олади. Тўғри туташган қариндош бўлиб, бири бошқасидан дунёга келган шахслар, яъни бобо-ота-ўғил-невара-эвара-чевара-дуборалар тушунилади.

Ака-ука ва опа-сингиллар ёнлама қариндош ҳисобланади. Умумий ота-онага эга бўлишлик тўла қариндош, ота бир, она бошқа ёки она бир ота бошқалар ўғай қариндош деб тушунилади.

Болаларни эмизиш туфайли вужудга келган сут қариндошлар, яъни кўкалдошларнинг никоҳ тузишлари ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Бу ҳақда меъёрий ҳужжатларда тегишли қоидалар берилса, фойдадан ҳоли бўлмасди.

Яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳни қонун йўли билан таъқиқлаш ахлоқий ҳамда биологик нуқтаи назарга, тиббиёт фани ютуқлари ва хулосаларига асосланилади.

Бошқа қариндошлар ўртасида никоҳ тузиш қонун билан ман қилинмайди. Шунинг учун ён чизик бўйича қариндош бўлган, амакивачча, тоғавачча, холаваччалар, амамаваччалар ва бошқа узоқ қариндошлар ўртасида никоҳ тузиш мумкин. Аммо бу мақсадга мувофиқ эмас. Чунки қариндошлик никоҳи туфайли одатда жисмоний ва ақлан носоғлом, яъни нимжон, касалманд, ақли заиф, кар-соқов, ортиқ, қўшоқ, пакана ёки нуқсонли, майиб болалар туғилади. Улар ўсишда тенгдошларидан орқада қолишадилар. Бундай оилалардан кўпинча юрак, буйрак хасталиги касаллигига йўлиққан бола туғилиши кузатилмоқда. Биологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, никоҳ қанчалик бегона шахслар билан тузилса, авлод шунча соғлом бўлади.

Амалдаги оила қонунчилигида ака-укалар ва опа-сингиллар фарзандларининг никоҳланиши таъқиқланмаган, ваҳоланки, ҳозирги замон генетикаси ютуқ ва хулосаларига кўра, бундай никоҳ номақбулдир. Хўш, генетика нима? Ген-ирсият белгиларини наслдан-наслга ўтказувчи омилдир. Инсон аъзосининг ҳар бир белгисини, кўринишини ва хусусиятларини ирсият белгилайди. Ана шу ирсиятлар, бинобарин, барча хусусиятлар ота-онадан фарзандга ўтади. Бирор ирсиятнинг ўзгариши натижасида келиб чикувчи ва наслдан-наслга ўтувчи касалликлар ирсий касаллик ҳисобланади. Касал ген келгуси авлодларнинг бирида шу хасталикнинг келиб чиқишига сабабчи бўлади. Қон-қариндошлар никоҳидан туғилган болаларда бу хасталик генетик қонуниятлар асосида осонгина юзага чиқади. Бундан кўринадики, қариндош-уруғлар никоҳидан хаста болалар туғилиши кўп бўлади.

Бу борада Кайковуснинг “Қобуснома” асарида: “... Лекин ўғлингни уйлантирмоқчи, қизингни эрга бермоқчи бўлсанг, зинҳор ўз қариндошларинг билан олди-берди қилмагил. Бегоналардан хотин ол, чунки ўз қариндошларингдан олмасанг ҳам, улар сенга гўшт ва қондек яқинлардир. Бошқа қабиладан хотин ол, бу билан бир қабилани икки қабила қилган бўласан, бегонани ўзингга қариндош қилғайсан, токи бир қувватинг икки бўлғай, икки томондан мададинг, кўмагинг кўпайгай”²³ - дейилган.

²³ Кайковус. “Қобуснома”, -Т.: “Ўқитувчи” 1973 йил 127 бет. 72-бет.

Демак, ушбу қоидаларга амал қилинса соғлом фарзандларнинг туғилишига замин яратилади дейиш мумкин.

Айни чоғда қариндошлар ўртасидаги никоҳ аҳолининг географик яшаш шароитига ҳам боғлиқ. Тоғли ва орол жойларда яшовчи, ташқи дунё билан алоқаси бирмунча чекланган ижтимоий гуруҳларнинг барини, шубҳасиз, қон-қариндош дейиш мумкин. Бу ердаги барча аҳоли ўз хоҳишидан қатъи назар, заруратдан келиб чиққан ҳолда, қон-қариндошга айланган. Олиб борилган кузатишлар қон-қариндошлик никоҳининг келгуси авлодга таъсири оқибатларини тасдиқлади. Аввало, бундай никоҳдан туғилган болалар касалликка тез чалинади. Статистика маълумотларига кўра, АҚШда қон-қариндошлар никоҳидан туғилган болаларнинг 22,5 фоизи, қариндош бўлмаганлар никоҳидан туғилган болаларнинг эса 16 фоизи нобуд бўлган.

Қариндошлар ўртасида тузиладиган никоҳ, ҳатто, фарзандсизликка ҳам олиб келмоқда. Булар ҳаммаси тиббиёт фанининг асосли хулосаларидир. Академик К.Н.Бочковнинг фикрига кўра, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳга чек қўйилса, аҳоли ўртасидаги касалга чалиниш анча қисқаради. Чунончи, баъзи ҳолларда, касалга чалинишни тенг ярмига камайтириш мумкин. Умуман, қариндош-уруғлар никоҳи келгуси авлодлар саломатлигига путур етказиши шубҳасиздир. Агар никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолларга тўла риоя қилиниб, оила қурилса, у мустаҳкам бўлади, келажак авлод баркамоллигига, қолаверса, келажакимиз бўлган фарзандларимизнинг соғломлигини таъминлашга катта ҳисса қўшилади.

Хар хил оилада туғилган болаларни бир она эмизиши туфайли сут қариндошлиги вужудга келади. Туғруқхоналарда она-бола ётадиган алоҳида хоналар мавжуд. Бошқа аёлдан туғилган болани эмизган аёл ўша болага иккинчи она ҳисобланади. Демак, гўдак бошқа онанинг сутини эмса, бу бола ўша сут берган аёлнинг фарзанди билан турмуш қуриши мумкин эмас. Бу ҳам ўз туғишган укаси, ё синглиси билан турмуш қургандай бир гап. Ҳозир ҳам баъзилар эмизган аёлни туққан онаси янглиғ кўриб, уни ҳам “она” дейди.

Қадимда сут эмишганлараро ака-ука, опа-сингиллик, яъни кўкалдошлик бўлиб, улар ўзаро турмуш курмаганлар. Шунинг учун бундан буён ана шундай бошқа аёлнинг манзили, насл-насаби ўша сути кам онага расман ёзиб берилиши, унга таништириб қўйилиши шарт. Бу маънавий жиҳатдангина эмас, балки келажак авлодимизнинг қон мусаффолигига эришиш учун ҳам жуда зарур. Бинобарин, миллий кадриятларимизни тиклаб, меъёрий ҳужжатларга тегишли ўзгартириш киритиб, бир онани эмган болалар ўртасида вужудга келган кўкалдошлик туфайли ҳам уларнинг бир-бири билан никоҳдан ўтишларини ман этадиган қоиди киритилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Фарзандликка олиш муносабатлари ҳам тўғри туташган қариндошликка тенглаштирилади. Оила кодексининг 16-моддасига биноан фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ҳамда уларнинг авлодлари бир-бирлари билан никоҳдан ўтиш ҳуқуқига эга эмаслар. Чунки фарзандликка олувчи шахс ота-онанинг ўрнини босади, агар улар ўртасида бошқача туйғу ва муносабат бўлса, у фарзандликка олиш ва ахлоқ табиатига зид бўлиб чиқади.

Маълумки, ҳар хил оилаларда, ҳар-хил миллат вакилларида туғилган турли жинсдаги бир қанча болалар фарзандликка олиниши мумкин. Улар бир оилада ака-ука ёки опа-сингил бўлиб ўсадилар. Аммо балоғатга етганларидан сўнг ўзаро никоҳдан ўтишлари мумкинми ёки йўқми, деган савол туғилади. Бу масалага амалдаги қонун тегишли жавоб бермайди, чунки улар ўртасида қон-қариндошлик муносабати йўқ. Шунинг учун улар никоҳдан ўтишлари мумкин.

Ҳаётда бундай мисоллар талайгина. Кўпгина болаларни ўз бағрига олиб тарбиялаган оилалар бор. Жумладан, рус, ўзбек, қозоқ, қирғиз, яхудий, татар, малдаван ва бошқа миллатларнинг 15 нафар боласини ўз бағрига олиб, уларнинг бир-бирига дўст, меҳрибон, ака-укадек қилиб ўстирган оддий темирчи Шоаҳмад Шомаҳмудов ва унинг рафиқаси Баҳри Ақромованинг оиласини мисол сифатида келтириш мумкин. Улар оилада ака-ука, опа-

сингилдек ўсдилар. Кейинчалик уларнинг айримлари никоҳ тузиб, оила ҳам курдилар. Бу ахлоқий нуқтаи назардан мақсадга мувофиқ эмас. Чунки, агар мободо оила бузилиб қолса, катта бир оилага зарар келтиради. Биологик нуқтаи назардан уларнинг никоҳга ўтишлари наслга ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. Аммо бир хил ижтимоий маънавий шароитда ака-ука ва опа-сингил бўлиб ўсганлар, бинобарин, уларнинг ўзаро никоҳдан ўтишлари ахлоқ ва тарбия нуқтаи назардан мақсадга мувофиқ эмас. Шунинг учун меъёрий ҳужжатларда тегишли қоидаларни белгилаб, фарзандликка олинганларнинг ўзаро никоҳдан ўтишлари тақиқланса, мақсадга мувофиқ бўларди.

в) **Лоақал битгасида** рухият бузилиши. “Оила кодекси”да “Рухий касаллиги ёки ақли заифлиги сабабли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмайди”²⁴-дейилади. Чунки, бундай шахслар ўз ҳаракатларининг оқибатига тўла жавоб бера олмайдилар ва никоҳ тузишга онгли равишда ўз хоҳишларини изҳор эта олмайдилар. Бу қоида никоҳланувчиларнинг ихтиёрий ва ўз хоҳишига кўра никоҳ тузиш тамойилидан келиб чиқади. Амалдаги қонунчиликда бундай тартибнинг белгиланиши келажак авлоднинг сиҳат-саломатлиги тўғрисида давлат ғамхўрлигининг ёрқин ифодасидир. Шахсни рухий касаллиги ёки ақли заифлиги туфайли муомалага лаёқатсиз деб топиш фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органига ариза топширгандан сўнг, никоҳни қайд этиш муддатигача юз берган бўлса ҳам, никоҳга ўтишга монелик қилади.

Агар никоҳ қайд этилгандан сўнг эр-хотиндан бири белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, никоҳ ҳақиқий эмас, деб ҳисобланмайди. Аммо бу ҳолат никоҳни маъмурий тартибда фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органида никоҳдан ажралиш учун асос бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига биноан, “Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органларига атайин ёлғон маълумотлар бериш

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 16-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

ёки тегишли органларга қонун ҳужжатларида назарда тутилган фуқаролик ҳолати далолатномалари тўғрисидаги маълумотларни тақдим этмаслик - фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг иккидан бир қисмидан бир бараваригача, мансабдор шахсларга эса - бир бараваридан икки бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади”²⁵-дейилади.

г) **Оила кодексига янгилик сифатида:** “Никоҳланувчи шахсларни таббий кўриқдан ўтказиш” (17-модда) қондаси кириб келди. Унда эътироф этилишича, “Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўриқдан ўтказиш, шунингдек, тиббий-ирсий ҳамда оилани режалаштириш масалалари бўйича маслаҳат бериш никоҳланувчи шахсларнинг розилиги билан давлат соғлиқни сақлаш тизими муассасалари томонидан амалга оширилади.

Никоҳланувчи шахсни кўриқдан ўтказиш натижалари шифокор сири ҳисобланади ва у никоҳланувчи шахсга фақат кўриқдан ўтган шахснинг розилиги билан билдириши мумкин”²⁶.

Ушбу қондани кафолатлайдиган қоида модданинг учинчи қисмида берилган. Унга кўра, ”башарти, никоҳланувчи шахслардан бири таносил касаллиги ёки одам иммунитетига тақчиллиги вируси (ОИТС инфекцияси) борлигини бошқасидан яширган бўлса, шу шахс никоҳни ҳақиқий эмас деб топишни талаб қилиб судга мурожаат этишга ҳақлидир”²⁷.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш асослари. Никоҳни қайд этишга ҳуқуқи бўлган ҳар бир давлат органи, туман ҳокимияти бўлими, фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи, никоҳ саройлари, бахт уйлари, қишлоқ (овул) ва посёлка кенгашининг ижроия ҳокимиятида қайд этилган ҳар бир никоҳ қонуний тузилган никоҳ ҳисобланади.

Оила кодексига белгиланган шартларнинг бузилиши суд томонидан ушбу никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш учун асос бўлиши мумкин.

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 230-моддаси. 1994 йил 22 сентябрь

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 17-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 17-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

Оила кодексининг 14-16-моддалари ҳамда 17-моддасининг учинчи қисмида белгиланган шартлар бузилган тақдирда, шунингдек сохта никоҳ, яъни эр-хотин ёки улардан бири оила қуриш мақсадини кўзламай тузган никоҳ ҳақиқий эмас, деб топилади. Оила кодексда никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш асослари ҳақида мукаммал тушунча берилган. Қуйидаги ҳолларда қайд этилган никоҳ ҳақиқий эмас деб ҳисобланади:

- а) никоҳ тузишнинг ихтиёрийлиги бузилиши;
- б) никоҳ ёшига қўйилган шартга риоя қилмаслик;
- в) яққа никоҳлилиқ тамойилининг бузилиши;
- г) никоҳ насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўғай ака-укалар билан опасингиллар ўртасида тузилган бўлса;

д) муомалага лаёқатсиз деб топилган шахс билан тузилган никоҳ;

е) никоҳга ўтиш вақтида оила қуриш мақсадининг сохталиги;

ж) фарзандликка олган билан фарзандликка олинган шахслар ўртасида тузилган никоҳ;

з) никоҳланувчи шахслардан бири таносил касаллиги ёки орттирилган иммунитет тақчиллиги синдроми (ОИТС) ёки (ВИЧ инфекция) борлигини бошқасидан яширган бўлса, шу шахс никоҳни ҳақиқий эмас, деб топишни талаб этишга ҳақлидир.

Айрим ҳолатларда оила қонунларининг бир қанча шартларини бузиб тузилиши мумкин, бундай ҳолларда ҳам у ҳақиқий эмас деб топилади. Масалан, фуқаро олдинги никоҳдан ажрашмасдан туриб, вояга етмаган шахс билан никоҳдан ўтган ҳоллар фикримизнинг далилидир:

1) Никоҳ тузишнинг ихтиёрийлиги бузилиши. Никоҳ уни тузувчи ҳар бир томоннинг эркин, ўзаро розилиги асосида тузилиши лозим. Розилик ўзга (ота-она, қон-қариндош, мансабдор шахс)ларнинг мажбур этиши ёки алдаши оқибатида берилган бўлса, ихтиёрийлик тамойили бузилгани учун, бундай никоҳ ҳақиқий эмас, деб топилиши мумкин.

Юқорида кўрсатилганидек, никоҳ тузишда никоҳга кирувчиларнинг ўзаро розилиги йўқлиги никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлади. Бунда фуқаро (кўпинча аёллар) кўрkitиш ёки зўрлаш (мажбурлаш), алдаш туфайли никоҳдан ўтган бўлади. Фуқаронинг эркига ва онгига қонунсиз таъсир этиш натижасида у никоҳга ўтишга мажбур бўлади, аммо ҳақиқатда эса у буни мутлақо хоҳламайди. Натижада никоҳ тузилишининг асоси ҳисобланган ўзаро хоҳиш ва розилик тамойили бузилган бўлади. Кўрсатилган асос бўйича бундай никоҳ ҳақиқий эмас деб, топилиши мумкин.

Республикада хотин-қизларни турмушга чиқишга мажбур этиш ёки, аксинча, ўзи хоҳлаган шахсга турмушга чиқишига тўсқинлик қилиш ҳоллари ҳамон учрамоқда. Бундай ҳолатлар никоҳга ўтишнинг ўзаро розилик шартини бузишга қаратилган ҳаракат деб, тушунилади.

Аёлни эрга тегишга мажбур этиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш жиноят ҳисобланади. Адашиш ва алдаш ҳам никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлиши мумкин. Бироқ бундай ҳолатлар зўрликка нисбатан камроқ учрайди. Бу мақсад йўлида куёв ёки келиннинг шахсий сифатларига тегишли бўлган ҳолатлар бўйича адашиш, хусусан, уларнинг характери, соғлиғи, маълумоти, хизмати, мулкӣ, оилавий ҳолатлари юзасидан бепарволик оқибатида йўл қўйган хатоси ёки алдаш билан боғлиқ бўлса ҳам, унинг аҳамияти бўлмайди. Муҳим томони шундаки, янглишиш никоҳнинг ўзи бўйича бўлмай, балки никоҳ тузишнинг сабаби бўйича бўлади. Масалан, куёв келиннинг кўз ўнгида ўз мавқеини кўтариш учун ўзини катта мутахассис сифатида кўрсатиши фикримизга асос бўлади.

2) Никоҳ ёшига қўйилган шартнинг бузилиши. Оила кодексига биноан “Никоҳ ёшига етмаган шахс билан тузилган никоҳ ҳали никоҳ ёшига етмай никоҳга кирган шахснинг манфаатлари талаб қилган ҳолларда ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин. Бундай никоҳни ҳақиқий эмас деб топишни никоҳ ёшига етмай никоҳга кирган шахс, унинг ота-онаси ёки ҳомийси, шунингдек, васийлик ва ҳомийлик органи ҳамда прокурор талаб қилишга ҳақлидир.

Иш судда ҳал қилиниш пайтигача эр ёки хотин никоҳ ёшига етган бўлса, никоҳ фақат унинг талаби билан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Эр-хотиндан бири никоҳ ёшига етмаганлиги туфайли никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги иш, агар эр-хотин (улардан бири) иш судда кўриляётган пайтда никоҳ ёшига етмаган бўлса, васийлик ва ҳомийлик органининг иштирокида кўриб чиқилади”²⁸.

Никоҳ ёши шарт кўпинча фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи хизматчилари ўз вазифасини суиистеъмол қилиши ёки никоҳ тузувчиларнинг ўзи томонидан ёши тўғрисида қалбаки ҳужжат берилиши натижасида бузилади.

Никоҳ ёшига тўлмаган шахс билан тузилган никоҳ ҳамма вақт ҳам суд томонидан ҳақиқий эмас, деб топилмайди. Ҳали никоҳ ёшига етмай никоҳга кирган шахснинг манфаатлари талаб қилган ҳоллардагина суд бундай никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиши мумкин;

3) Якка никоҳлилиқ тамойилининг бузилиши ҳам ушбу никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлиши мумкин. Бундай асос суд амалиётида бошқа асосларга қараганда кўп учрайди. Баъзи маълумотларга кўра, ҳақиқий эмас деб топилган никоҳлар ичида 97-98 фоизини якка никоҳлилиқ тамойилига риоя этилмаган ҳолларда юзага келган ишлар ташкил этади. Фақат якка никоҳда бўлиш, ахлоқ-одоб нормалари талабларига риоя қилиниши ҳар томонлама мустаҳкам оила қуриш имконини беради. Оилавий қонунлар никоҳланувчилардан ҳар бирининг фақат якка никоҳда бўлиб, бошқа никоҳда бўлмаслигини талаб этади. Бу талаб жамиятдаги ахлоқ-одоб, шаклланаётган миллий мафкура ғояларидан келиб чиқади. Шунинг учун бу ахлоқий қоида қонун даражасига кўтарилиб, амалдаги қонунлардан тегишли ўрин олган.

Якка никоҳлилиқ тамойили бузиб тузилган никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш тўғрисидаги ариза биринчи никоҳдан ажратилмаган эр ёки хотин, шунингдек, иккинчи никоҳдаги

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 51-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

томонлардан бирининг талабига асосан кўриб чиқилади. Ҳақиқий бўлмаган никоҳда бўлган шахснинг ўлиmidан сўнг судга даъво билан мазкур шахснинг ворислари (вафот этганнинг биринчи никоҳдаги фарзандлари, унинг ака-укалари, опа-сингиллари, ота-оналари ва бошқалар), шунингдек, ўлган шахснинг никоҳини ҳақиқий эмас, деб топишдан манфаатдор бўлган бошқа шахслар (молия, ижтимоий таъминот органлари) мурожаат этиши мумкин. Чунки никоҳда бўлган шахс, агар у ҳақиқий никоҳда бўлса, ўзига пенсия тайинлашни ёки уй-жойга бўлган ҳуқуқини белгилашни талаб қилиши мумкин.

Якка никоҳлилиқ тамойилини тўла ва ҳар томонлама таъминлаш мақсадида оила қонунларида бир қатор қоидалар белгиланган. Илгари никоҳда бўлган шахслар қонуний кучга кирган никоҳдан ажралиш ҳақидаги суднинг ҳал қилувчи қароридан нусха ёки никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш ҳақидаги суднинг ҳал қилувчи қарорини кўрсатган ҳолдагина янги никоҳни қайд этишлари мумкин.

4) Никоҳ насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида тузилган бўлса ҳам ҳақиқий эмас деб топилади.

Оила қонунлари билан ман этилган яқин қариндошлар ўртасида никоҳ тузилса, у ҳақиқий эмас деб топилади. Бундай асос билан никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш суд амалиётида жуда кам учрайди. Бунинг тасдиқлайдиган ҳолат қонунда никоҳ тузиш учун жуда чекланган қариндошлиқ босқичини белгилайди. Умуман ҳар хил босқичдаги куда-андачилик эса никоҳ тузиш учун тўсиқ бўлмайди.

5) Муомалага лаёқатсиз деб топилган шахс билан тузилган никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади. Никоҳ тузувчилар руҳан соғлом, муомала лаёқатига эга бўлишлари лозим.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси²⁹га биноан руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги оқибатида ўз ҳаракатларининг

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 30-моддаси. 1995 йил 21 декабрь.

аҳамиятини тушуна олмайдиган ёки уларни бошқара олмайдиган фуқарони суд конун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топиши мумкин ва бундай фуқарога васийлик белгиланади.

Муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаро номидан битимларни унинг васийи амалга оширади. Бундай руҳий ҳолат никоҳдан ўтувчида ҳуқуқий расмийлашувига қадар бўлиши лозим. Агар бундай ҳолат никоҳда турувчиларда никоҳ даврида рўй берса, бу ҳол никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш учун асос эмас, балки никоҳдан ажралиш учун асос бўлиб, никоҳ маъмурий тартибда ажратилиши мумкин.

Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органлари тажрибасида шундай ҳоллар ҳам учраб турадики, баъзан никоҳдан ўтувчилардан бирининг тўла муомала лаёқатига эга эмаслиги тўғрисида гумон қилиниб, уни муомалага лаёқатсиз деб, тан олганлик тўғрисида суднинг ҳал қилувчи қарори ва шунингдек, бу шахсга васий ёки ҳомий тайинланганлиги тўғрисида ижроия ҳокимиятнинг қарори бўлмаслиги мумкин. Бундай ҳолатда фуқаролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш органи ходимлари ўзларининг гумонлари тўғрисида суд органларига хабар беришлари (уларни бу ҳолдан огоҳ этишлари ва муомалага лаёқатсиз эканлигини белгилаш ҳамда никоҳни қайд этишни тўхтатиб туришлари мумкин), бу ҳаракат жуда эҳтиёткорлик билан амалга оширилиши, асосли бўлмаган шубҳа билан никоҳ тузувчи ҳар икки шахс ҳам маънавий изтироб чекмасликлари лозим.

Никоҳга кирувчилардан бири руҳий касал ёки акли заиф бўлган ҳолда суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб, топилмаган бўлса, никоҳнинг ҳақиқий эмаслиги ҳақида манфаатдор шахслар даъво қилишлари мумкин.

б) Никоҳдан ўтиш вақтида оила қуриш мақсадининг бўлмаслиги, яъни сохта никоҳ, ҳақиқий бўлмаган никоҳ деб топилади.

Ҳуқуқшунос олимларнинг таърифи бўйича, сохта никоҳ қандайдир моддий манфаатларни, яъни уй-жойли бўлиш (прописка қилиш) ва бошқаларни мақсад қилиб тузилади.

Хорижий мамлакатларга бориб ишлаш учун ҳужжатларни расмийлаштиришда ҳам қалбаки никоҳлар ҳақидаги гувоҳномаларни қўллаш учрамоқда. Агар мутахассис уйланмаган бўлса, узоқ муддатга, яъни бир неча йилга хорижий мамлакатларга бориб ишлаш имкониятига эга бўлмайди. Шунинг учун ҳам у чет мамлакатда ишлаб топган даромадининг 20-25 фоизини ҳақиқий бўлмаган никоҳга кирган аёлга юбориш шарти билан никоҳ битими тузади.

Сохта никоҳ тузиш жамиятдаги мавжуд ахлоқ-одоб қоидаларига тўғри келмайдиган ҳаракат эканлиги шубҳасиз. Сохта никоҳни ахлоқсиз ҳаракат деб ҳисоблаб, уни юридик жиҳатдан тан олмаслик модда билан мустаҳкамланган. Агар иш судда қўрилгунга қадар сохта никоҳ тузган шахслар амалда оила курсалар, у ҳолда бу никоҳ ҳақиқий эмас деб, ҳисобланмайди.

7) Фарзандликка олган билан фарзандликка олинган шахслар ўртасида тузилган никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади.

Фарзандликка олган билан фарзандликка олинган ўртасида никоҳ тузишни ман этиш ахлоқ-одоб қоидаларидан келиб чиқади. Чунки улар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар келиб чиқиши бўйича ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларга тенглаштирилади.

Фарзандликка олиш, агар бола амалдаги қонунларда белгиланган ҳуқуқий муносабатларни келтириб чиқармаслик мақсадида (сохта фарзандликка олиш) ёки қонунда белгиланган шартларни бузиб фарзандликка олинган бўлса, у ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Фарзандликка олинган болалар ўзаро никоҳга ўтишлари мумкинми, деган саволга янги қонун рад жавобини бермайди. Демак, улар ўзаро никоҳдан ўтишлари мумкин. Аммо одоб - ахлоқ қоидалари юзасидан қараганда, уларнинг ўзаро никоҳга ўтишлари мақсадга мувофиқ эмас, чунки улар оилада ака-сингил бўлиб ўсадилар. Шунинг учун улар ўртасидаги никоҳни ман этиш лозим.

8) Никоҳланувчи шахслардан бири таносил касаллиги ёки орттирилган иммунитет таҳчиллиги синдроми (ОИТС ёки ВИЧ

инфекция) борлигини бошқасидан яширган бўлса, шу шахс никоҳни ҳақиқий эмас деб, талаб қилиб судга мурожаат этишга ҳақлидир.

Бу қоида қонунчиликда янгилик ҳисобланади. Ўзида таносил касаллиги ёки ВИЧ инфекция борлигини бошқасидан яширган вақтда никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш масаласида бу касал кимдан яширилган бўлса, ўшанинг ташаббуси билангина кўрилади. Бу билан давлат, биринчидан, касалликнинг олдини олиб, бошқасини касалликдан сақлаб қолиш, иккинчидан, оила вазифасини бажара олмайдиган шахс пайдо бўлишининг олдини олиш, учинчидан, келажак авлодни хавфдан сақлаш мақсадини кўяди.

9) Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тартиби ва унинг оқибатлари. Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш суд тартибида амалга оширилади. Бундай муносабатлардан келиб чиқадиган талабларга нисбатан даъво муддати жорий қилинмайди. Амалдаги қонунлар ҳар бир ишнинг аниқ мазмуни ва бузилган шарт, монелик қиладиган ҳолларнинг характериға қараб даъво қилиши мумкин бўлган шахслар доирасини белгилайди.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги даъвони шахсий ёки жамоат манфаати бўлган шахс қилиши мумкин. Улар доирасига никоҳ тузилиши туфайли ҳуқуқи бузилган эр ёки хотин, никоҳланувчиларнинг ота-оналари, васийлик ва ҳомийлик органи ва прокурор киради.

Келтирилган асосларға кўра ҳақиқий саналмаган ҳар бир никоҳда аниқ ҳолатда бу тўғрида даъво қилувчи шахслар доираси белгиланади. Никоҳ тузиш туфайли ўзаро розилик шартининг бузилиши натижасида мажбур этилган аёлнинг шахсий манфаати бузилади. Шунинг учун мажбурлаш кимға нисбатан қўлланилган бўлса, бу шахс никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида даъво қилиши мумкин. Аммо, ушбу ҳолатда жамоат манфаати бузилганлиги учун даъво прокурор томонидан ҳам қилиниши мумкин. Никоҳ тузган аёл никоҳ ёшиға етган бўлса, унинг ўзи, ота-онаси ёки васий (ҳомий) ва прокурор никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш тўғрисида даъво қилиши мумкин.

Сохта никоҳ тузилганда, уни ҳақиқий эмас, деб топиш ҳақида прокурор ёки эр-хотиндан бири даъво қилиши, оила куришни мақсад қилмай никоҳга ўтилган ҳолатда эса алданган томон никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш тўғрисида даъво қилиши мумкин.

Руҳий касал ёки ақли заиф шахс билан тузилган никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш тўғрисидаги даъвони муомалага лаёқатсиз шахснинг ота-онаси, васийлик ва ҳомийлик органи ёки прокурор амалга ошириши мумкин. Чунки уларга муомалага лаёқатсиз шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган.

Амалдаги қонунларга асосан, руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги сабабли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахс билан тузилган никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш тўғрисидаги ишлар васийлик ва ҳомийлик органининг иштирокида кўрилади.

Фарзандликка олинганларнинг манфаатлари талаб қилган ҳолларда фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб, топиш ва бекор қилишга йўл қўйилади. Оила кодексининг 155-моддаси³⁰га биноан ўн ёшга тўлган болани фарзандликка олиш учун унинг розилиги талаб қилинади.

Фарзандликка олиш учун боланинг розилиги васийлик ва ҳомийлик органи томонидан аниқланади. Фарзандликка олиш ҳақиқий эмас деб, топилганда ёки фарзандликка олиш бекор қилинганда, бола суднинг ҳал қилув қарори билан ота-онасига олиб берилади.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш бўйича кўриладиган иш никоҳдан ажралишдан ишнинг кўрилиши тартиби бўйича ҳам фарқ қилади.

Юқорида айтилганидек, никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш фақат суднинг ҳал қилув қарори билан амалга оширилса, никоҳдан ажралиш эса суд ва маъмурий тартибда ҳам ҳал қилинади.

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 155-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш тўғрисида эр-хотинларнинг ўзлари (ёки улардан бирортаси), шунингдек, бундан манфаатдор бўлган шахслар бир қатор асосларга кўра (биринчи никоҳдаги эр-хотиндан биттаси ёки унинг номидан прокурор ва васийлик органи) даъво қилиши мумкин.

Бу белги билан никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш никоҳдан ажралишдан фарқ қилади, чунки никоҳдан ажралиш ҳақида иш фақат эр-хотинларнинг ёки улардан бирининг ташаббуси билан қўзғатилади. Бундан ташқари никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш эр-хотиннинг тириклик вақтида ҳамда (никоҳдан ажралишдан фарқ қилиб) уларнинг ўлиmidан сўнг (айниқса, агар даъвонинг мақсади мерос ёки пенсия олиш бўлса) йўл қўйилади.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш ҳақида суд чиқарган ҳал қилув қарори қонуний кучга киргач, ўн кун ичида кўчирма никоҳ тузилганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органига юборилади.

Никоҳни тузишдаги амалдаги оила қонунчилигида белгиланган шартлар бузилган ва монелик қиладиган ҳолатларга йўл қўйилган бўлса, бундай никоҳ ажралиш йўли билан тугатилгандан кейин ҳам ҳақиқий эмас деб, топилиши мумкин. Чунки ҳақиқий бўлмаган никоҳ оқибатлари ажралиш йўли билан тугатилган никоҳ оқибатларидан бир қатор масалаларда фарқ қилади. Никоҳ ҳақиқий эмас деб, топилганда унинг кучи тугалланади, деб айтиш тўғри бўлмайди. Бу ибора давлат томонидан тан олинган ҳуқуқ билан тартибга солинган никоҳ иттифоқига нисбатан ўринлидир. Ҳақиқий бўлмаган никоҳ қонунни бузиб тузилган никоҳ ҳисобланиб, унинг натижасида бир қатор ҳуқуқий оқибатлар келиб чиқиши мумкин.

Амалдаги қонунлар никоҳни ҳақиқий эмас деб, топишнинг аниқ ҳуқуқий оқибатларини белгилайди. Оила кодексига биноан “Суд томонидан ҳақиқий эмас деб, топилган никоҳ тузилган вақтидан бошлаб ҳақиқий эмас деб, ҳисобланади”³¹. Никоҳни ҳақиқий эмас деб, топиш оқибати шахсий ва мулкӣ ҳуқуқлардан

³¹ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 55-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

иборат бўлади. Эр (хотин) никоҳ ҳақиқий эмас деб, топилганда никоҳ тузиш давлат рўйхатига олинган вақтда танлаган фамилиясини сақлаб қолишга ҳақлидир. Никоҳи ҳақиқий эмас деб, топилган шахсларнинг мулкӣ ҳуқуқӣ муносабатлари Фуқаролик кодекси билан тартибга солинади.

Шундай қилиб, вужудга келган баъзи бир мулкӣ муносабатлар эр ёки хотиндан бири инсофли бўлганда у тўла бекор қилинмай, фақат ўзининг икки тарафлама мажбур этувчи характери́ни йўқотади. Улар инсофли эр ёки хотиннинг ҳуқуқи бўлиб қолиб, айбдорда эса мажбурият бўлиб қолади.

Оила кодексига биноан “Никоҳнинг ҳақиқий эмас деб, топилиши шундай никоҳдан туғилган ёки никоҳ ҳақиқий эмас деб, топилган кундан кейин уч юз кун ичида туғилган болаларнинг ҳуқуқларига таъсир этмайди”³².

Ҳақиқий бўлмаган никоҳнинг вужудга келмаган никоҳдан фарқини билмоқ лозим. Никоҳ тузиш учун белгиланган тартиб бузилиб, никоҳ қайд этилса, бундай никоҳ вужудга келмаган никоҳ ҳисобланади ҳамда унинг вужудга келмаганлиги ва ҳақиқий эмаслиги суд томонидан белгиланади. Ариза берилгандан сўнг бир ойлик муддатга риоя қилмаслик, никоҳни расмийлаштириш ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан никоҳни расмийлаштириш ва бошқалар. У тузилган вақтидан бошлаб никоҳ тузувчиларда ҳеч қандай ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтирмайди. Масалан, никоҳ тузувчи эр-хотиндан биттасининг иштирокисиз, ариза бергандан сўнг бир ойлик муддатга риоя қилмаслик, никоҳни расмийлаштиришга ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан никоҳни қайд этиш ва бошқалар.

Шунингдек, никоҳга киришишдан олдин бўлажак умр йўлдошини танлаш катта аҳамиятга эга бўлиб, ҳамма халқлар ҳар хил ўлчовларга асосланадилар. Кимдир келин танлашда унинг чиройини ўлчов қилиб олади, бошқаси бўлажак келиннинг молига қизиқади, учинчиси насл-насабига эътибор беради ва ҳоказо. Шунингдек, куёв танлашда ҳам гоҳида куёвнинг

³² Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 56-моддаси. 1998 йил 30 апрель.

мансабига, гоҳида бойлигига, баъзилар қуч-қуввати ёки чиройига қизиқадилар. Бунинг устига, жамиятларда замон ва маконга қараб бу каби ўлчовлар, мезонлар ва эътиборлар ўзгариб ҳам туради. Бир даврлар ва жамиятларда олий маълумотли умр йўлдошни танлаш урф бўлса, бошқаларида ундан бошқа сифатли умр йўлдошини танлаш одатга айланиши мумкин.

XIX асрнинг иккинчи ярми XX асрнинг бошида яшаб ижод этган татар олими Ризоуддин ибн Фахруддиннинг “Оила” асарида одоб-ахлоқ, оила ва никоҳ, оиладаги ўзаро муносабатлар, ота-онанинг вазифалари, фарзандлар бурчи, бола тарбиясидаги хотиннинг роли, хотинларнинг умумий вазифаси, уйлантиришда ота-онанинг вазифалари хусусида ғоятда ибратли маслаҳатлар ва йўл-йўриқлар берилган. Мазкур асарда уйланиш ва хотинлар вазифаси бўйича қуйидагилар таъкидланади: “ ...уйланиш масаласини ислом шариати буюк нарсалардан деб билиб, оила тузишни мамлакат ташкил қилиши қадар керакли ҳисоблаб, бу борада бир қанча низомлар ҳам чиққанлиги маълум. Оила учун чиққан низомларни, бир кунмас бир кун келиб, вақти етганда амал этувчилар ўз оилаларини кўркем равишда тузар ва ниҳоят, ушбу кичкина мамлакатни идора қила олурлар. Шу сабабдан, кўпми-озми суражак умрларини роҳат билан кечиришар ва умрларидан қолган санокли соатлари барокатли бўлур”³³.

... Агарда оила кемага ўхшатилса, хотун кеманинг қуйруғи(рули) ҳукмида бўлур. Дарёда катта қувватга эга бўлган, кема қуйруқ ҳаракатига эргашиб юргани каби мамлакат мисолида бўлган оилаларда оила ичида бўлган хотун ҳаракатига эргашурлар. Кўз ўнгимизда бўлган халқларнинг аҳволи, хотунлар аҳволи билан бир вақтда муносиб бўлмоғи ушбу даъвонинг дурустлигини исбот этур. Хотунлари тарбияли бўлган халқ тарбияли, хотунлари тарбиясиз бўлган халқ тарбиясиз, хотунлари тиришқоқ, тадбиркор, иродали бўлган халқ-бою, хотунлари ялқов ёки исрофгар халқ фақир бўлиши аниқдир”³⁴.

³³ Ризоуддин ибн Фахруддин. Оила. –Т.: “Шарк”, 1991.-76.

³⁴ Ризоуддин ибн Фахруддин. Оила. –Т.: “Шарк”, 1991.-96.

Кўпчилик бу ўта нозик масала бўйича нима қилишини билмай, боши қотади. Ота-оналар билан фарзандлар ўртасида, қавму-қариндошлар ўртасида худди шу масалада турли тортишувлар, келишмовчиликлар, ҳатто жанжаллар ҳам бўлади. Ҳар ким ўзининг билимидан ёки тажрибасидан келиб чиқиб иш кўрмоқчи бўлади. Мусулмон инсон учун эса, бошқа масалалар қатори, бу масала – умр йўлдошини танлаш масаласи ҳам аллақачон ҳал этилган. Оила қурмоқчи бўлган тарафлар ана шу тайёр ва ўта ишончли манбага мурожаат қилсалар ҳамда уларни ўрганиб, амал қилсалар, ортиқча оворагарчилик ва бош қотиришга ўрин қолмайди.

Авваламбор, ишни, муносиб келин танлашни ўрганишдан бошлаш керак. Чунки, одатда, куёв тараф келин излаши ва совчи юбориш урф бўлган. Лекин совчилик қилишдан олдин мулоҳаза қилиниши лозим бўлган муҳим масалалар бор. Аввало, совчи қўйилиши кўзланаётган қизга уйланиш совчи қўймоқчи бўлган йигитга шаръий жиҳатдан ҳаром қилинмаган бўлиши керак. Демак, биринчи бўлиб, никоҳи ҳаром қилинганлар кимлигини билиб олиш лозим бўлади.

Никоҳи ҳаром қилинган аёллар. Ҳар бир эркакка бир неча тоифа аёлларнинг никоҳини ҳаром қилган, эр киши уларга уйланиши мумкин эмас, бундай қилиши ҳаром ҳисобланади. Ким шу ишни қилса, гуноҳкор бўлади. Никоҳи ҳаром қилинган аёллар ҳақида “Қуръони Каримда” шундай дейилади: “Сизларга оналарингиз, қизларингиз, опа-сингилларингиз, аммаларингиз, холаларингиз, ака-укаларингизнинг қизлари, опа-сингилларингизнинг қизлари, эмизган оналарингиз, эмикдош опа-сингилларингиз, хотинларингизнинг оналари, ўзингиз қовушган хотинларингизнинг қарамоғингиздаги қизлари ҳаром қилинди. Агар у(хотин)лар билан қовушмаган бўлсангиз (қизларига уйланишингизда) гуноҳ йўқ. Ва пуштингиздан бўлган ўғилларингизнинг хотинлари, опа-сингилни қўшиб олмоғингиз ҳаром қилинди. Магар аввал ўтган бўлса, майли. Албатта, Аллоҳ мағфират қилувчи ва раҳимли Зотдир. Қўлингизга мулк бўлиб

тушганлардан бошқа эрли аёллар ҳам (ҳаром қилинди). Бу сизларга Аллоҳнинг ёзганидир”³⁵.

Никоҳи ҳаром қилинган аёллар тоифаси ояти каримада “оналар”дан бошланган. “Она”га момолар ҳам киради. Яъни, ўз онасига ҳам, ота-онасининг оналарига ҳам эркакнинг никоҳланиши ҳаромдир. Буни шарҳлашга ҳожат бўлмаса керак. Ўз онасига эрлик қилиш нафақат инсонга, балки ваҳший ҳайвонлар табиатига ҳам зиддир. Ахир, у онасининг бир парчаси ҳисобланади. Бунинг устига, насаб жиҳатидан яқин бўлган кишиларнинг никоҳи икки томон соғлиғи учун ҳам зарар эканлиги ҳаммага маълум. Улардан бўлган фарзандлар нимжон, касалманд ва ногирон бўлиб туғилиши аниқланган.

Кейинги тоифа “қизларингиз”дир. Бунга кишининг ўзидан тарқалган зурриётлари, жумладан, набира қизлари ва улардан кейинги табақалар ҳам киради. Ўз жигаргўшаси бўлмиш қизининг эри бўлишни ўзига эп кўриш учун инсон инсонликдан чиқиши керак! Бу иш инсоний табиатга мутлақо зид бўлганлиги учун ҳам Ислом шариатида ҳаром қилинган.

“Опа-сингилларингиз”. Туғишган бўлса ҳам, ота бир-у она бошқа ёки она бир-у ота бошқа бўлса ҳам, опа-сингилларнинг никоҳлари ҳаромдир. Аввало, буларнинг асллари бир: бир қондан, бир қоринда пайдо бўлиб, бир хил сутдан катта бўлганлар. Инсонийлик табиатининг ўзи уларнинг эру хотин бўлишини кўтармайди. Уларнинг никоҳларидан келадиган тиббий зарарлардан ташқари, ижтимоий зарарлари ҳам кўп. Агар мазкур шахслар орасида никоҳ жоиз бўлса, улар бир оила аъзолари сифатида бирга яшаш ва инсоний алоқаларда бўлиш имконига эга бўлмай қоладилар. Чунки, никоҳи жоиз бўлган эркак-аёл бир жойда туриши, ёлғиз қолиши кўплаб муаммоларни келтириб чиқаради. Хотин эрини унинг опа-сингилларидан ҳам қизғанадиган бўлиб қолади. Бу мулоҳаза бошқа тоифаларга ҳам жорийдир.

³⁵ “Қуръони Карим” (Алоуддин Мансур таржимаси). “Нисо” сураси, 23-24-оятлар. –Т.: “Чўлпон”, 1992. 303-б. “Нисо” сураси, 23-24-оятлар.

“Аммаларингиз ва холаларингиз”. Булар билан ҳам насаб алоқалари мавжуд бўлиб, бу одамлар ҳам юқорида зикр қилинган тоифаларга ўхшашдир. Амма-холалар, одатда, онанинг ўрнига ўтадиган, ота ва она тарафнинг вакиллари ҳисобланадилар. Улар билан никоҳда бўлиш, соғлиқ, ахлоқ-одоб ва қариндошлик жиҳатларидан катта зарарлар келтиради.

“Ака-укаларингизнинг қизлари ва опа-сингилларингизнинг қизлари”. Булар ҳам насаб томонидан алоқадор бўлиб, аввалги зикр қилинганлар орасида никоҳ ҳаром қилинган.

“Эмизган оналарингиз, эмиқдош опа-сингилларингиз”нинг никоҳи ҳаром қилинди. Бу жумлада эмиш орқали никоҳи ҳаром бўлган аёллар зикр қилинмоқда. Ояти каримада фақат икки тоифа – эмиш туфайли аслга айланганлар, яъни – она бўлганлар ва уларнинг шохобчалари бўлмиш эмиқдош опа-сингилларгина зикр қилинмоқда. Пайғамбаримиз алайҳиссалом эса бу борада: “Насаб жиҳатидан (никоҳи) ҳаром бўлганлар эмиш жиҳатидан ҳам ҳаром бўладилар”, – деганлар. Яъни, насаб жиҳатидан қайси тоифадаги аёлларга никоҳланиш ҳаром бўлса, сут қардошлик туфайли ҳам ўша тоифаларнинг никоҳи ҳаром бўлади. Бундай ҳукмлар остига кирадиган эмишнинг шарти шуки, икки ёшдан кичик бўлган гўдакнинг қорнига ўз онасидан бошқа бир аёлнинг сути етиб бориши керак. Ана ўшанда у аёл боланинг онасига, эри эса отасига, болалари ака-укаси ва опа-сингилларига айланадилар. Шунингдек, бошқа қариндошлари ҳам эмган болага хеш бўладилар.

“Хотинларингизнинг оналари”. Қайиноналар ва катта қайиноналарга (қайинота тарафдан бўлса ҳам, қайнона тарафдан бўлса ҳам) уйланиш қуёв учун ҳаром. Булар қудачилик алоқалари туфайли никоҳи ҳаром бўлган аёллар тоифасига кирадилар. Қайнона ҳам она, унга уйланиш ҳеч мумкин эмас. Қизи билан бўлган оилавий ҳаётнинг ҳурмати бор. Қолаверса, агар қайнонага уйланиш мумкин бўлса, қизи эрини ундан қизганиб, она-боланинг орасидаги алоқалар ҳам бузилиши табиий.

“Ўзингиз қовушган хотинларингизнинг қарамоғингиздаги қизлари”. Шариат ҳукми бўйича, эркак ва аёл ўзаро рози бўлиб, аҳди никоҳ ўтиши билан, эру хотинга айланадилар. Аммо, аҳди никоҳдан сўнг бирга яшамасдан турган ҳоллари ҳам бўлиши мумкин. Бу икки ҳолатнинг ўзига хос ҳукмлари бор. Ушбу ҳолатларни “қовушган” ёки “қовушмаган” деб зикр қилиш мумкин. Ана ўша ҳолатларга тегишли ҳукмлардан бири никоҳи ҳаром бўлган аёллар масаласида ҳам келмоқда. Яъни, бир одам аёл киши билан никоҳ аҳдини ўтказиб, қовушган бўлса, ўша хотиннинг аввалги эридан бўлган қизи бу эркакка ҳаром бўлади.

Ояти каримада “қарамоғингиздаги қизлари” дейилиши кўпинча учрайдиган ҳолатни эътиборга олиб айтилган. Аслида, ўғай қиз ўғай отасининг қарамоғида бўлмаса ҳам, унга никоҳи ҳаром бўлаверади. Бу ҳукмнинг ҳикмати ҳам аниқ кўриниб турибди. Агар эркак кишига ўғай қизига уйланишга рухсат берилса, у қизнинг ўз онаси билан муносабатлари қийинлашади. Қолаверса, ўғай қиз ҳам қиз ўрнида. Аммо, юқоридаги шартга кўра, аҳди никоҳи бўлган-у, ҳали қовушмаган аёл билан ажрашса, унинг қизига уйланиши шаръий жиҳатдан мумкин.

“Ва пуштингиздан бўлган ўғилларингизнинг хотинлари”. Яъни, келинлар. Бу ерда “пуштингиздан бўлган ўғилларингиз” деб қайд қилиниши тутинган ўғиллар бу ҳукмга кирмаслигини билдиради. Келинларга уйланишни ман қилишда ахлоқий, инсоний эътиборлар билан бирга, худди юқоридаги ҳолатларга ўхшаб, қариндошлик алоқаларини эҳтиётлаш ҳикмати ҳам бор. Мазкур тоифаларнинг никоҳи абадий ҳаромдир.

“Опа-сингилни қўшиб олмоғингиз (ҳаром қилинди)”. Яъни, бир киши ўз никоҳида турган хотинининг опа-синглисига уйланиши мумкин эмас. Бундай никоҳнинг ҳаромлиги вақтинчадир. Агар никоҳида турган опа ёки сингил билан никоҳ алоқаси узилса, у ҳолда унинг опаси ёки синглисига уйланса, бўлаверади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам аёл билан унинг аммасини ёки холасини қўшиб хотин қилишни ҳам ман қилганлар. Бундай никоҳлар қариндош хотинлар орасидаги муносабатларни бузади, шунинг учун ҳаром қилинган.

“Қўлингизга мулк бўлиб тушганлардан бошқа эрли аёллар ҳам (ҳаром қилинди)”. Демак, эри бор аёлга уйланиш ҳаром. Эри ўлиб ёки эридан ажрашиб, идда ўтирган аёллар ҳам, то идда муддати ўтгунча, эрли аёллар қаторига кирадилар. Буларнинг никоҳи ҳам вақтинча ҳаромдир. Сўнгра оятда: “Бу сизларга Аллоҳнинг ёзганидир”, дейилади. Яъни, мазкур ҳукмлар Аллоҳнинг амридир, бошқа бировники эмас. Шунинг учун ҳам унга амал қилиш-барчанинг бурчи. Бурчни адо этмаганлар жазога лойиқдир. Қуръони Каримнинг “Нисо” сурасида шундай дейилади: “Оталарингиз ўз никоҳига олган аёлларни сиз ўз никоҳингизга олманг! Аввал ўтган бўлса, майли. Бу иш, албатта, фоҳиша, ғазабнок иш ва қандай ёмон йўлдир!”³⁶.

Жоҳилият даврида ўғай онага уйланиш одати бор эди. Бу кўпинча “азл”га – аёлларни зулм ила беҳуда тутиб туришга ҳам сабаб бўлар эди. Чунки, аксар пайтда боланинг катта бўлиб вояга етишини, сўнгра отасининг хотинига – ўғай онасига уйланишини кутишга тўғри келар эди. Агар ўғил отаси ўлган пайтда вояга етган бўлса, ўғай онаси унга мерос тариқасида хотин бўлиб қолар эди. Ҳақиқатдан ҳам, бу иш инсонгарчиликка тўғри келмайди. Чунки, ота билан муқаддас алоқада бўлган аёл ўғилга она ҳисобланади. Отанинг ҳурмати бор, ахир! Иккинчидан, одатда эр ўз хотинининг биринчи эрини ёмон кўради. Никоҳи ҳаром қилинган аёллар ҳақидаги далилларни ўрганиб чиққан уламоларимиз уларни бир неча гуруҳларга тақсим қилганлар:

1. Никоҳи абадий ҳаром қилинган аёллар.
2. Никоҳи вақтинча ҳаром қилинган аёллар. Никоҳи абадий ҳаром қилинган аёллар уч хил бўлади:
 - а) насаб йўли билан никоҳи абадий ҳаром қилинган аёллар;
 - б) эмизиш йўли билан никоҳи абадий ҳаром қилинган аёллар;
 - в) қудачилик асосида никоҳи абадий ҳаром бўлган аёллар.
3. Насаб йўли билан никоҳи абадий ҳаром қилинган аёллар қуйидагилар:

³⁶ “Қуръони Карим” “Нисо” сураси, 2-оят. (Алоуддин Мансур таржимаси). –Т.: “Чўлпон”, 1992. 303-б.

- Она. Бунга момолар ҳам киради.
- Қиз.
- Опа-сингиллар.
- Аммалар.
- Холалар.
- Ака-укаларнинг, опа-сингилларнинг қизлари.

Эмизгиш йўли билан никоҳи абадий ҳаром қилинган аёллар қуйидагилар:

- Эмизган она. Бунга момолар ҳам киради.
- Эмиқдош қиз.
- Эмиқдош опа-сингиллар.

Бу ҳилдаги опа-сингилларда эмиш йўли билан турли ҳолатлар юзага келиши мумкин:

а) бир боланинг онасини бегона қиз эмса, улар орасида эмиқдошлик – ака-сингиллик ёки опа-укалик пайдо бўлади;

б) бир бола бегона аёлни эмса, аёлнинг туққан қизлари боланинг опа-сингилларига айланади;

в) бир-бирига мутлақо бегона бир бола ва бир қиз ўз оналаридан бошқа бир аёлни эмсалар ҳам, эмиқдош ака-сингил ёки опа-ука бўладилар.

4. Эмиқдош аммалар. Бир ўғил бола бегона аёлни эмса, ўша аёлнинг эрининг опа-сингиллари унга эмиқдош аммаларга айланадилар ва боланинг уларга уйланиши ҳаром бўлади.

5. Эмиқдош холалар. Бир ўғил бола бегона аёлни эмса, ўша аёлнинг опа-сингиллари мазкур болага эмиқдош холаларга айланадилар ва унинг уларга уйланиши ҳаром бўлади.

6. Эмиқдош ака-укаларнинг қизлари. Бола ўз онасини эмган бегона болалар билан, ўзини эмизган бегона аёлнинг болалари билан ва ўзи билан бирга бошқа бегона аёлни эмишган болалар билан эмиқдош ака-укага айланадилар. Ана ўша эмиқдош ака-укаларга бир-бирларининг қизларига уйланиш ҳаром бўлади.

7. Эмиқдош опа-сингилларнинг қизлари. Эмиқдош опа-сингиллар ким эканлигини аввалда айтиб ўтдик. Уларнинг қизларига уйланиш ҳам ҳаромдир.

8. Эмикдош қайноналар. Бунда хотинининг эмизган онаси ва момоси кўзда тутилган. Яъни, аёл эркак билан аҳди никоҳ қилгач, худди насаб жиҳатидан унга она ва момо бўлган аёллар унинг эрига ҳаром бўлганидек, аёлнинг эмикдошлик она ва момоларининг никоҳи ҳам эрга ҳаром бўлади.

9. Эмикдошлик бўйича ўғай она ва момолари. Бошқача қилиб айтганда, эр кишига уни эмизган аёлнинг эрининг бошқа хотинлари ва уларнинг оналари ҳам ҳаром бўлади.

10. Эмикдош фарзандларнинг хотинлари. Аёл бир болани эмизган бўлса, ўша аёлнинг эрига боланинг хотини ҳаром бўлади. Чунки, бу ҳолда эмикдошлик ўғилнинг хотини, у эркакка эмикдош келин бўлади. Насабий келинга уйланиш абадий ҳаром бўлганидек, эмикдош келинга уйланиш ҳам абадий ҳаромдир.

11. Хотинининг эмизган қизи. Бир киши хотин олди. У аёл бошқа эрнинг никоҳидалигида бир қизни эмизган эди. Ўша қиз янги эрга эмикдошлик бўйича ўғай қиз бўлади. Агар эркак ўша аёл билан эр-хотин бўлиб, қовушиб яшаган бўлса, қиз унга абадий ҳаром бўлади. Агар аёлга никоҳ аҳди қилиб, бирга яшамай, ажрашса, унинг эмизган қизига уйланса бўлади. Зотан, насаб масаласи ҳам шунга ўхшаш.

Гўдак фарзанднинг суяги ва эти она сути билан шаклланади. Бу, инсоннинг бутун вужудида унинг эмган сутининг доимий таъсири бўлади, деганидир. Чунки, суяк ва эт инсонда умр бўйи қоладиган ва ҳар лаҳзада вужудга ўз таъсирини ўтказиб турадиган нарсалардир. Ана шундай таъсирга эга бўлган бир хил сутдан эмиб, катта бўлган кишиларнинг никоҳ алоқасида бўлишлари ўта зарарли бўлади. Уларнинг соғлиқларига ҳам, улардан пайдо бўладиган зурриётга ҳам катта мусибат етиши мумкин. Бунинг устига, аёл киши гўдакни эмизганида унга фақат сутинигина ўтказмайди, балки меҳр-муҳаббатини, ўзидаги ҳистуйғуларини, рухий-маънавий ҳолатларини ҳам ўтказди. Ана ўшандай нарсаларда шерик бўлган кишиларнинг никоҳ алоқасида бўлишлари яхши эмас.

Кудачилик асосида никоҳи абадий ҳаром бўлган аёллар:

1. Ўғай оналар.
2. Фарзандларнинг хотинлари.
3. Қайноналар.

4. Ўғай қизлар. Яъни, хотиннинг бошқа эридан бўлган қизи ҳам эрга ҳаром бўлади. Бунга ўғай қиз набиралар ҳам киради. Бир киши бир аёлга никоҳ аҳди қилса-ю бирга эр хотин бўлиб яшамай, қовушмай ажрашган бўлса, у аёлнинг бошқа эридан бўлган қизига уйланса, бўлади. Аммо, аҳди никоҳдан кейин эр-хотин бўлиб яшаган, қовушган бўлса, унинг бошқа эридан бўлган қизига уйланиб бўлмайди. Чунки, онасини хотин қилганидан кейин, у аёлнинг қизи ҳам эркакка худди ўз қизидек бўлиб қолади. Агар онаси билан никоҳда бўлганидан кейин у билан ажрашиб, қизини олиш мумкин бўлса, она билан қизнинг орасидаги алоқаларга футур етади. Она ўзининг иккинчи эрини бошқа эридан бўлган қизидан рашк қиладиган бўлиб қолади.

Уламоларимиз шу маънодаги масалада бир қоида ишлаб чиққанлар. У қоидада: “Қизларга аҳди никоҳ қилиш оналарни ҳаром қилади. Оналар билан қовушиш қизларни ҳаром қилади”, дейилади. Ушбу қоидадан келиб чиқиб, баъзи уламолар: “Бир одам аёл киши билан фосид никоҳ орқали ёки зино йўли билан қовушган бўлса ҳам, ўша аёлнинг қизи у эркакка ҳаром бўлади”, деганлар.

Шунингдек, кудачилик алоқалари туфайли баъзи аёлларнинг никоҳи абадий ҳаром қилиниши ҳам Ислом шариатининг бошқа ҳукмлари каби улкан ҳикматларга асослангандир.

Никоҳи вақтинчалик ҳаром қилинган аёллар:

Бу ҳолда эр киши учун баъзи бир аёлга уйланиш маълум бир сабабга биноан, вақтинчалик ҳаром бўлади. Агар ўша сабаб йўқ бўлса, у аёлга уйланса, бўлаверади. Никоҳи вақтинчалик ҳаром бўлган аёллар қуйидагилар:

1. Ўзи уч талоқ қилинган аёл. Эр киши ўз аёлини бир талоқ ёки икки талоқ қилса, қайтадан ярашиши мумкин. Аммо уч талоқ қилгандан кейин ўша эр учун у аёл вақтинчалик ҳаромга

айланади. Қуръони Каримнинг ҳукмига биноан, у аёл бошқа эрга тегиб, бу эри билан табиий ҳолатда ўлим ёки талоқ туфайли ажрашгандан кейингина биринчи эрга никоҳи ҳалол бўлади. Бунинг учун, албатта, у аёл иккинчи эр билан эр хотин бўлиб яшаши шарт. Иккинчи эр жинсий алоқага қодир эмас киши бўлса, аёл қайтадан биринчи эрга ҳалол бўлмайди. Никоҳ тўғри никоҳ бўлиши ҳам шарт қилинган.

2. Эри бор аёл. Эри бор аёл ҳам, модомики, эри билан никоҳ алоқаси бор экан, бошқа эркак учун никоҳи ҳаром бўлади. Бинобарин, эри бор аёлга никоҳ маъносида, ҳатто, кўз тикиш ҳам жоиз эмас. У бировнинг ҳаққи ҳисобланади. Бу иш бировнинг ҳақига нисбатан тажовуздир. “Инсон ҳуқуқлари” шиори остида турли адабиётларда, маза-матрасиз телесериалларда тарғиб қилинаётган “эркин муҳаббат” ғояси, бировнинг жуфти ҳалолига шаҳват билан, хирс билан ёки ўзларининг таъбири билан айтганда “муҳаббат” билан қарашлар, дўстининг хотинига севги изҳор қилишлар Ислом ҳукмларига кўра мутлақо жоиз эмас. Агар ушбу ҳукм бўлмаса, оилаларнинг тинчи қолмайди, насаблар аралашиб кетади.

3. Иддада ўтирган аёл. Эридан талоқ ёки вафот туфайли ажрашиб, иддада ўтирган аёлга уйланиш ҳам ҳаром. Совчи қўйиш бобида ундай аёлга ҳатто совчи қўйиш ҳам ҳаром эканлиги ҳақида гапириб ўтган эдик. Бу ҳолда аввалги эрнинг ҳурматидан ўтирилаётган идда чиққунча кутиб туриш керак бўлади. Идда ўтирган аёлга уйланувчи одам, аввало, ўша ҳурматни оёқости қилган бўлади. Қолаверса, бу пайтда аёл аввалги эридан ҳомила бўлган-бўлмаганини аниқлаш учун ҳам иддада ўтирган бўлади. Бинобарин, иддадаги аёлга уйланган одам наслу насабнинг бузилишига ҳам сабабчи бўлиши мумкин.

3-БОБ. ОИЛАНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Оила ҳуқуқи тушунчаси. Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайрасидир. У қанча мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунча мустаҳкам ва тез ривожланади. Жамиятимиз асоси-оила моддий ва ижтимоий жиҳатдан мустаҳкамланмоқда.

Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар одоб-ахлоқ ва ҳуқуқий қоидалар билан тартибга солинади. Оила ҳуқуқи ҳуқуқнинг мустақил соҳаси бўлиб, никоҳ, қон-қариндошлик, болаларнинг насл-насабини белгилаш, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш шаклларида келиб чиқадиган муносабатларни ҳуқуқий тартибга солади.

Оила ҳуқуқининг предмети оила аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатлар ҳисобланади. Шахсий муносабатларга, эр-хотиннинг фамилияси, болалар тарбияси, оила турмуши масалаларини ҳал қилиши, машғулот тури, касб ва турар-жой танлаш ҳуқуқлари киради.

Мулкӣ муносабатларга эса, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган умумий мулклари, шунингдек, никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳолат кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулк ҳисобланади.

Шундай қилиб, оила ҳуқуқи никоҳ тузиш тартиби ва шартлари, никоҳнинг тугатилиши, никоҳнинг ҳақиқий эмаслиги, оилада эр ва хотин ўртасида, ота-она билан болалар ўртасида, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида келиб чиқадиган шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик,

болаларни оилага тарбияга олиш туфайли келиб чиқадиган муносабатларни, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш тартибларини белгилайдиган ҳукукий нормалар йиғиндисидан иборат.

Оила ҳуқуқининг тамойиллари (принциплари). Оила ҳуқуқи моҳиятини очиб беришда нафақат унинг тушунчаси, предметининг ўзига хос хусусияти ва шу билан бирга, унинг энг муҳим тамойилларини ҳам инобатга олиш лозим, чунки унинг тамойиллари бу ҳуқуқ соҳасининг ўзига хос жиҳатларини акс эттиради.

Оила ҳуқуқи тамойиллари деганда, ушбу ҳуқуқ соҳасининг моҳиятини аниқлаб берадиган ҳамда ҳуқукий мустаҳкамланганлиги сабабли умуммажбурий аҳамиятга эга бўлган асосий негиз, раҳбарий қоидалар тушунилади.

Оила ҳуқуқи тамойилларини ҳисобга олмасдан унинг нормаларини тўғри шарҳлаб ва қўллаб бўлмайди. Оила ҳуқуқи тамойиллари нафақат ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун, балки шу билан бирга амалдаги оила қонунчилигининг моҳиятини англаш ҳамда унинг кейинги такомиллаштирилиши учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Оила ҳуқуқининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1) Оилани жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқи. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”³⁷ – дейилган.

а) **Оила давлат ҳимоясида.** Оила давлат ҳимоясида дейилганда аввало вужудга келган оилаларни сақлаб қолиш ва уларни мустаҳкамлашга қаратилган давлат томонидан кўрилган чора-тадбирлар тушунилади.

Давлатнинг оила хусусидаги ғамхўрлиги, авваломбор ҳукумат юритаётган кучли ижтимоий сиёсатда намоён бўлмоқда. Давлат раҳбарлигида амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 63-модда. 1992 йил 8 декабрь.

ва маънавий ислоҳий чора-тадбирларнинг бош мақсади инсон, оила манфаатларини қаноатлантиришдан иборат.

Оиланинг давлат муҳофазасида эканлиги Республикамиз Президентининг фармонларида ўз ифодасини топмоқда. Жаҳоннинг бир гуруҳ тадқиқотчи олимлари томонидан республикада оилани, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш борасида қилинаётган ишлар ўрганиб чиқилди. Натижалар чет эллардаги аҳвол билан таққосланганда, бирор бир мамлакат раҳбари элни, оилаларни ижтимоий ҳимоялаш борасида бизнинг Юртбошимиз каби кўп қарор ва фармонлар қабул қилмаганлиги маълум бўлди.

б) Оила жамият муҳофазасида. Оила жамият томонидан муҳофаза қилинади дейилганда, мамлакатда мавжуд бўлган жамиятлар ва жамғармалар томонидан нодавлат нотижорат ташкилотларнинг оилага ҳам моддий, ҳам маънавий ёрдам беришлари тушунилади. Бу қоида мустақил Республиканинг Конституциясида белгиланган янги қоидадир.

Мамлакатимизда жамоат ташкилотлари ҳар хил жамғармалар ҳисобидан оилани мустаҳкамлаш, болалар манфаатини ҳимоя қилиш учун турли моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиб келмоқда.

Мамлакатдаги жамоат ташкилотлар таркибига касаба уюшмалари, жамғармалар, ёшлар ва хотин-қизлар ҳаракатлари, касбий ассоциациялар, клублар ва бошқалар киради.

Нима учун мамлакатимизда оилага жамият томонидан бу қадар катта эътибор берилмоқда? Чунки оила жамиятнинг бир бўлаги, узвий қисми бўлиб, унинг бош бўғинини ташкил этади. У қанча мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунча мустаҳкам бўлади.

Оила айни вақтда жамиятнинг, аввало, унинг жамият манфаатлари билан чамбарчас боғлиқ эканлигида ҳамда ижтимоий вазифаларида яққол акс этади.

2) Барча фуқароларнинг-жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар қонун олдида тенглиги.

Оила ҳуқуқида барча фуқароларнинг миллати, ирқидан қатъий назар тенг эканлиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида:

“... барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”³⁸ – дейилган. Бу халқлар дўстлигидан келиб чиқадиган ўзгармас қоида бўлиб оила ҳуқуқида ўз ифодасини топиб одамларни ҳар хил миллатга тегишли эканлиги ёки irqига мансублиги оилавий муносабатларда ҳеч қандай аҳамиятга эга эмаслигини англатади.

Никоҳ тузиш учун фуқароларнинг ҳар хил миллатга мансублиги, динга эътиқод этишлиги тўсиқ бўлмайди.

Болаларни фарзандликка олишда фарзандликка олувчиларнинг болалардан бошқа миллатга тегишли эканлиги ҳам монелик қилмайди. Ҳаётимизда никоҳ, фарзандликка олиш туфайли фуқароларнинг бир оилага бирлашганлигини кўплаб учратиш мумкин.

3) Ҳамма оилавий муносабатларда аёл билан эркак тенг ҳуқуқлидирлар.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясига биноан, “Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар”³⁹. Бу тамойил конституцион қоидага айланди. Жамиятда аёл билан эркакнинг тенг ҳуқуқлилиги мамлакатимизда эришилган жинсидан қатъи назар фуқароларни сиёсий тенглигига асосланади.

Бу тамойил Оила кодексига: “Оила муносабатларни тартибга солиш эркак ва аёлнинг ихтиёрий равишда никоҳланиб тузган иттифоқи, эр ва хотиннинг шахсий ҳамда мулкӣ ҳуқуқлари тенглиги, ички оилавий масалаларнинг ўзаро келишув йўли билан ҳал қилиниши, оилада болалар тарбияси, уларнинг фаровон ҳаёт кечириши ва камолоти ҳақида ғамхўрлик қилиш, вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз оила аъзоларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш устуворлиги тамойиллари асосида амалга оширилади”⁴⁰–дейилган.

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 18-модда. 1992 йил 8 декабрь.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 46-модда. 1992 йил 8 декабрь.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 2-модда. 1998 йил 30 апрель.

4) Оилавий муносабатларда иштирок этувчиларни маънавий ва моддий қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг ўзаро бир-бирига ғамхўрлик қилиши.

Бу тамойил оилавий муносабатларнинг мазмунидан келиб чиқиб, уларнинг моддий ҳисоб-китоблардан ҳоли бўлган бир-бирига муҳаббат, ҳурмат каби ҳиссиётларга асосланади.

Эр ва хотин, ота-она ва болалар, бобо-буви ва набиралар, ака-укалар ва опа-сингиллар, фарзандликка олганлар ва фарзандликка олинганлар ва ҳоказолар ўртасидаги муносабатлар аввало, никоҳ, қон-қариндошлик ёки оилавий ришталар билан боғлиқ бўлган шахслар ўртасидаги шахсий муносабатлардир.

Оилавий муносабат иштирокчиларининг бир-бирига муносабати умум ахлоқий тамойилга ва маънавий меъёрлар билан тартибга солинади. Бу эса ҳуқуқий демократик давлатни муваффақият билан қураётган жамият аъзоларига хосдир.

Оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши мана шу тамойилларга таянади ва уларга тўла мос келади. Баъзи ҳолларда қонун оила аъзоларининг ўз яқинларига ғамхўрлик қилиш мажбуриятини юклайди. Оила кодексига биноан “Вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ўз ота-онасига таъминот беришлари ва улар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари шарт”⁴¹.

5) Давлат томонидан оналик, оталик ва болаликни муҳофаза этиш ва уларнинг манфаатларини ҳар тарафлама ҳимоя қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 65-моддаси 2-қисми⁴² ва Оила кодексининг 4-моддаси 1-қисми⁴³га биноан оила, оналик, оталик ва болалик давлат ҳимоясидадир.

Инсоннинг дунёга келиши жуда катта бахтдир. У муомала лаёқатига тўлиб мустақил равишда ўз хоҳиши билан никоҳ

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 109-модда. 1998 йил 30 апрель.

⁴² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 65-моддаси 2-қисми. 1998 йил 8 декабрь.

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 4-моддаси 1-қисми. 1998 йил 30 апрель.

муносабатига кириб, оиласида болалар туғилса, унга берилган энг улуғ ном, унвон бу оналик, оталиқдир.

Оналик. Демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамиятида оналикни ҳимоя этишга алоҳида аҳамият берилади. Чунки, аёлнинг асосий вазифаси инсоният занжирини бардавом эттириш ҳисобланиб, оналик ҳам жамият ҳаётидаги муҳим бир иш бўлиб қолади. Оналикни бошқа ҳеч бир вазифа билан алмаштириш мумкин эмас. Аёл киши учун дунёда оналик бахтидан буюкроқ бахт йўқ. Она бўлиш, фарзанд кўриш, алла айтиш аёл учун бахтдир.

Оталик. Оила ҳуқуқининг тамойили бўлган “Оналик ва болаликнинг муҳофаза қилиниши” жумласи ёнига амалдаги Оила кодексига “Оталик” деган сўз ҳам қўшилди. Бу мустақиллик шарофати туфайли бўлди. Чунки, тўлиқ маънода “Оиланинг, оналик, оталик ва болаликнинг муҳофаза қилиниши” билан белгиланади.

Хотиннинг ҳомиладорлик даври бўлажак ота учун ҳам жиддий синовдир. Бу даврда эр бўлажак она ва бола тўғрисида ғамхўрлик қилиши, хотиннинг эсон-омон қутулиб олишга тайёрланиб бориши учун яхши шарт-шароит яратиб беришда қўлидан келганча ҳаракат қилиши лозим. Унга тегишлича рухий-иқтисодий муҳитнинг яратилиши ҳомиладорликнинг соғлом кечишини таъминлайди.

Болалик. Бола ота-онанинг қувончи, фахри, бахти, эр-хотинни бир-бирига пайванд қиладиган ҳам фарзанддир. Болага меҳр-муҳаббат туйғуси оналарда жуда кучли бўлади. Она ўз боласини туғилмасидан анча аввал севишга ва унга жонини ҳам беришга қодир зот. Бола туғилгунга қадар онаси ҳисобига озикланади, ривожланади. “Она ўз жонидан жон, ўз танидан тан адо этади”, деб бежиз айтишмаган.

Аҳолисининг ярмидан кўпроғини 18 ёшгача бўлган вояга етмаган болалар ташкил этадиган республикамизда болалар ҳуқуқларини таъминлаш алоҳида аҳамиятга эга.

6) Болаларни мустақиллик ва миллий мафкура ғояси асосида тарбиялаш.

Мустақиллик ва миллий мафкура ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала бўлиб, ҳар қандай жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз мақсадларига эришиш учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган.

Чунки, мафкура-жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради. Болалар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кунини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилишлари лозим.

Оила-мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки, оила-жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало, оила муҳотида сингади. Бу жараён боболар ўгити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади. Оиладаги соғлом муҳит-соғлом мафкурани шакллантириш манбаидир. Жамиятда ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, фаровонлигини, ўзаро ҳурмат ва аҳилликни таъминлаш-миллий мафкурада кўзда тутилган мақсадларни амалга оширишда таянч бўлади⁴⁴.

Оиланинг ҳуқуқий тизими. Ижтимоий муносабатларнинг муайян турини тартибга солувчи оила ҳуқуқи қоидалари бетартиб жойлаштирилмасдан, маълум тизимга келтирилган.

Оила ҳуқуқи-бу оила ҳуқуқи тузилиши, унинг муайян кетма-кетликдаги алоҳида институтлари ва меъёрлари таркибидир. Оила ҳуқуқи тизими объектив равишда тузилиб, оила ҳуқуқи предметиға кирадиган ижтимоий муносабатларнинг ўзига хослигини акс эттиради, ҳамда ўзаро боғланган оилавий-ҳуқуқий институтларнинг бирлиги ва фарқланиши орқали намоён бўлади.

⁴⁴ Миллий истиқдол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: “Ўзбекистон”, 2000, -66 б.

Ҳуқуқий институт деганда, турдош ва ўзаро боғлиқ ижтимоий муносабатлар гуруҳларининг комплекс тартибга солинишини таъминловчи алоҳидалашган ҳуқуқий меъёрлар йиғиндиси тушунилади. Ҳуқуқий институтларга мазмун жиҳатдан турдошлилик, тартибга солиниши бўйича комплекслилик, шунингдек, ҳуқуқий алоҳидалилик ҳосдир⁴⁵.

Оила ҳуқуқи тизими ўз ичига умумий ва махсус қисмларни олади.

Умумий қисм, оила ҳуқуқининг махсус қисмидаги барча институтлар учун аҳамиятга эга бўлган меъёрлардан иборат, жумладан оила ҳуқуқининг асосий қоидалари ва вазифалари, оила ҳуқуқи томонидан тартибга солинадиган муносабатлар доираси ва ушбу муносабатлар субъектлари ва объектлари, оила ҳуқуқи манбалари, оилавий муносабатларга нисбатан фуқаролик қонун ҳужжатларининг қўлланилиши, шунингдек оила тўғрисидаги ва фуқаролик қонун ҳужжатларининг ўхшашлик бўйича қўлланилиши, оилавий муносабатларда маҳаллий урф-одат ва анъаналарнинг қўлланилишидир.

Умумий қисмга оилавий ҳуқуқларни амалга ошириш ва оилавий мажбуриятларни бажариш шартларини, оилавий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тартиби ва муддатларини ўрнатувчи меъёрлар киради.

Махсус қисм бир неча институтлардан ташкил топган бўлиб, бу институтларнинг ҳар бири ижтимоий муносабатларнинг муайян турини тартибга солади. Улар қуйидагилардан иборат:

Оила ҳуқуқи ҳуқуқ соҳаларининг шундай гуруҳида жойлашганки, у ҳуқуқнинг тартибга солувчи тизимости гуруҳларидан бири ҳисобланади. Бу гуруҳнинг барча соҳаларига муайян муносабатларнинг ижодий ташкил этилиши учун қўлланилиш ҳосдир. Ушбу хусусияти билан улар ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилиш вазифасини бажарувчи ва шу сабабли ман этиш орқали тартибга солувчи жиноят ҳуқуқидан

⁴⁵ Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций. Свердловск, 1972, Т 1., стр.139-140.

фарқ қилади. Шу билан бирга, тартибга солувчи соҳалар орасида оила ҳуқуқи рухсат бериш орқали тартибга солувчи соҳалар гуруҳига мансуб (фуқаролик, меҳнат ҳуқуқлари каби). Бу гуруҳнинг барча соҳалари сингари, оила ҳуқуқи мажбурлаш орқали тартибга солинадиган (масалан, маъмурий, молия ҳуқуқлари) соҳалардан фарқланади, чунки бу соҳалар асосан бир субъектнинг иккинчисига бўйсунishi ва бошқарув органлари далолатномалар асосида шаклланади. Рухсат бериш орқали тартибга солувчи ҳуқуқ соҳалари гуруҳида эса оила ҳуқуқи ўз предмети ва методи бўйича фуқаролик ҳуқуқига яқиндир.

Оилавий муносабатлар бошқа ижтимоий муносабатлар билан боғлиқ. Шу сабабли оила ҳуқуқи у ёки бу даражада деярли барча ҳуқуқ соҳалари билан ўзаро боғлиқ. Бироқ бу боғлиқликнинг даража ва шакллари турлича намоён бўлади.

Конституцион ва оила ҳуқуқи ўртасида ўзаро боғлиқликнинг ўзига хос шакли мавжуддир. Конституцион ҳуқуқ жамиятда оилавий муносабатлар қурилишининг бош ва асосий қоидаларини ўз ичига олади (Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 46, 63, 66-моддалар). Оила ҳуқуқида ушбу қоидалар қайта ишланади, кенгайтирилади, ривожлантирилади, аниқлаштирилади.

Маъмурий ҳуқуқ билан оила ҳуқуқи юридик далиллар соҳасида қалин алоқадорликда, чунки оилавий-ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келиши ва тугатилиши асослари сифатида кўп ҳолларда бошқарув органлари актлари хизмат қилади (фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийликни белгилаш ва бошқалар). Фуқаролик жараёни ва оила ҳуқуқи меъёрлари низоларни ҳал қилиш, оилавий ҳуқуқларни ҳимоя қилишда қўлланилади. Жиноят ҳуқуқи оилавий муносабатларни муҳофаза қилишда татбиқ этилади. Шу сабабли, оила ҳуқуқида жиноят ҳуқуқига ҳавола қилишлар мавжуд бўлиб, улар никоҳ тузишга тўсқинлик қилувчи ҳолатларни яширганлик учун фарзандликка олиш сири ва ҳоказолар учун жиноий жавобгарликка тортилишини назарда тутди.

Оила ва фуқаролик ҳуқуқи меъёрлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик нисбати юқори даражададир. Қонунда тўғридан-тўғри

кўрсатилган ҳолларда ўзаро боғлиқлик бир соҳа нормаларини иккинчи соҳа муносабатларида қўлланилишида ифодаланади.

Оила ҳуқуқи ва ҳуқуқнинг бошқа соҳалари меъёрларининг ўзаро боғлиқлиги уларнинг бирлашиб кетишига олиб келмайди. Лекин бу ҳолат оила қонунчилигида фақат оила ҳуқуқи нормалари эмас, балки у билан боғлиқ бўлган ҳуқуқ соҳалари нормаларининг мавжуд бўлиши орқали ҳам ифодаланади. Айниқса, бунда фуқаролик, маъмурий, фуқаролик жараёни ҳуқуқи нормаларининг кўплиги кўзга ташланади. Бу нормалар оилавий муносабатларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, санаб ўтилган ҳуқуқий соҳаларининг оилавий муносабатларни тартибга солишдаги хусусиятларини акс эттиради.

Президент асарлари, унинг фармонлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишлари, вазирликлар ва идораларнинг меъёрий ҳужжатлари Оила ҳуқуқининг методологик манбалари бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида оилавий-ҳуқуқий муносабатлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Оила кодекси, Фуқаролик ҳолатларини қайд этиш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома, Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидалари, Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик тўғрисида Низом, Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва тарбияга олиш (патронат) тўғрисида Низом, Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолиятини такомиллаштириш ҳақидаги қарор, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг оила ҳуқуқи масалаларига қаратилган дастурий кўргазмалари билан тартибга солинади.

Оила ҳуқуқининг асосий манбаи Ўзбекистон Республикасининг Конституциясидир. Мустақил Республика Конституциясининг қабул қилиниши никоҳ ва оила қонунига ҳам аниқлик киритди. Бундан сўнг никоҳ ва оила кодекси дейилмай, «Оила кодекси», деб аталмоқда. Чунки Конституциянинг III бўлим, XIV боби «Оила» деб номланиб, 63-66-моддалар оилавий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга қаратилган қоидалардир. 46-моддасида эса

«Хотин-қизлар ва эркалар тенг ҳуқуқлидирлар»⁴⁶, - деган оила ҳуқуқи тамойилини асосий қонунга киритди.

Юқорида таъкидланганидек, асосий қонунда оилага махсус боб ажратилган. Бу бобнинг «Жамият ва шахс» бўлимида берилиши ҳам айтилган, чунки оила жамиятнинг бир бўлаги, унинг асосий бўғинидир.

Конституциянинг 63-моддасида шундай дейилади: «Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга»⁴⁷.

Эр-хотин ўртасидаги муносабатнинг асосида никоҳ ётса, ота-она ва бола ўртасидаги муносабатнинг асосида қон-қариндошлик ётади. Чунки, бола ота қонидан пайдо бўлади, она қорнидан туғилади. Оилани мустаҳкамлаш кўп жаҳатдан унда отанинг обрўйини, аҳамиятини ошириш билан бевосита боғлиқ. Ота бўлиш муқаддас ва масъулиятли вазифадир. Чунки, ҳаётий тажрибадан маълум бўлишича, оиланинг барча маънавий ва иқтисодий ташвишлари оталарга юклатилган. Ота оила бошлиғи, ўз фарзандининг униб-ўсиши, вояга етиши учун биринчи масъул шахс.

«Ота рози-Худо рози» деган ҳикмат эса бағри кенг халқимиз ҳаётида отанинг мавқеи қанчалик юксак эканлигини акс эттиради. Фарзанд тарбияси учун раҳмат ҳам, лаънат ҳам, аввало, отага йўналтирилади. Баркамол оилага ҳамиша иродали, иймонли ота бош бўлган.

Оила ҳуқуқининг асосий тамойиллари Конституцияда ўз ифодасини топган. Улар жумласига оиланинг жамият ва давлат муҳофазасида бўлиши, оилада эрка ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилиги, никоҳнинг ихтиёрий ва тенг бўлиши, ота-оналар ва болаларни асосий ҳуқуқ ва мажбуриятларидир.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси.

Оила ҳуқуқининг асосий манбаи бутун кенг қамровли оила қонунчилигининг ўзаги Ўзбекистон Республикасининг Оила

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 46-модда. 1992 йил 8 декабрь

⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 63-модда. 1992 йил 8 декабрь

кодексидир. У 1998 йил 30 апрелда биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг ўн биринчи сессиясида қабул қилиниб, ўша йили 1 сентябрдан эътиборан амалга киритилди.

Оила кодекси 8 бўлим, 30 боб, 238 моддадан иборат.

Амалдаги Оила кодекси лойиҳаси бирданига пайдо бўлгани йўқ. Уни тайёрлаш тўғрисида 1996 йил Тошкентда бўлиб ўтган «Фуқароларни ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш» мавзусига бағишланган Республика юристлари конференциясида ҳам айтиб ўтилганди. Ўз навбатида оила тўғрисидаги қонунларни янада такомиллаштириш бир қанча йўналишларда олиб борилди.

Биринчидан, мустақил Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Президент фармонлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишлари, вазирликлар ва идораларнинг меъёрий ҳужжатлари унга ҳуқуқий асос қилиб олинди. Чунки, хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлилиги, жамиятнинг асосий ҳужайраси ҳисобланган оилани мустаҳкамлаш, никоҳнинг барқарор бўлиши, оталик, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, фарзанд тарбиясида ва моддий таъминотида ота-онанинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46, 63, 66-моддаларида, шунингдек, махсус қонунларда, меъёрий ҳужжатларда ўз ифодасини топган.

Иккинчидан, амалдаги оила қонунларини такомиллаштиришда узоқ йиллар давомида синовдан ўтган, ўзининг ижобий натижаларини берган қоидалар сақлаб қолинди.

Учинчидан, алоҳида эътиборни шарқда вужудга келган ва ривожланган демократия ҳуқуқини, шариат ва одоб-ахлоқ қоидаларини тиклаш истиқболларини ва унинг тамойилларини янги Оила кодексига киритишга ҳаракат қилинди.

Тўртинчидан, оилавий муносабатлар мустаҳкам бўлган, болалар тарбияси яхши йўлга қўйилган айрим хорижий давлатларнинг қонунчилик тажрибасини яхши ўрганиб, мамлакатимизнинг янги қонунларига олиб кириш масаласи ҳам ўрганилди.

Бешинчидан, илгари мамлакатда амалда бўлган “Ўзбекистон ССРнинг Никоҳ ва оила кодекси” (1969 йил 6 июнь), “ССР Иттифоқи ва иттифокдош республикаларнинг никоҳ ва оила тўғрисидаги қонун Асослари” (1968 йил 27 июнь) асосида ёзилганди. Уларда республика аҳолисининг, айниқса, ўзбек халқининг ўзига хос миллий ва маҳаллий хусусиятлари деярли инобатга олинмаган.

Умуман олганда, илгари амалда бўлган Кодекс мамлакатимизда вужудга келтирилаётган бозор иқтисодиёти муносабатларини чуқурлаштириш, хусусий мулкчилик, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва ҳуқуқий туб ўзгаришларга жавоб бераолмай қолди. Ўзбекистон Республикасининг янги қабул қилинган Фуқаролик, Фуқаролик процессуал кодексларида белгиланган қоидаларга зид келиб қолди. Шунинг учун қонунчиликда бир бутун яхлитликни сақлаш мақсадида янги Оила кодексини тайёрлаш ва уни қабул қилиш зурурияти пайдо бўлди.

Олтинчидан, оилавий ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низоларни ҳал қилиш тартиби ва унинг ўзига хос хусусиятлари Оила кодексига берилиши лозим. Чунки моддий ҳуқуқда белгиланган қоидалар процессуал ҳуқуқий тартиб асосида амалга оширилади.

Умуман, Оила кодекси мамлакатимизда бунёд этилаётган чинакам ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти, инсон манфаатлари йўлида хизмат қилмоғи лозим.

Оила кодекси яна қуйидаги вазифаларни ўз олдига қўйди:

- халқаро ҳуқуқий қоидаларга асосланиб, тегишли миллий қонунлар ёрдамида оилани мустаҳкамлаш, болалар манфаатини ҳимоя қилиш;
- умуминсоний ва миллий қадриятлар асосида оилаларнинг барқарорлигини таъминлаш тизимини барпо этиш;
- мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ҳозирги ғоят мураккаб даврида оилага бўлган эътиборни кучайтириш;
- хонадоннинг серфайзлиги, оила ҳаётининг равнақи, маънавиятининг юксалиши, турмушининг фаровонлиги асосан

аёлларга боғлиқдир. Шунинг учун ҳам аёлларнинг оиладаги мавқеига, ҳуқуқий ҳолатига алоҳида эътибор бериш керак. Бунда ҳар бир оиланинг ўзига хос хусусиятини, миллатимизнинг ўзига хос жиҳатларини эътиборга олиш лозим;

- соғлом авлодни вужудга келтиришда миллий қадриятларимизга, халқимизнинг азалий анъаналарига, шарқона ахлоқий-маънавий ақидаларга амал қилган ҳолда иш юритиш жоиздир;

- бўлажак оналарни тарбиялашда миллий мафкура, урф-одат ва анъаналарни кенгроқ қўллаш мақсадга мувофиқ;

- соғлом авлод ҳақида бола туғилмасдан олдин ғамхўрлик қилиш лозим;

- оила қонунларида белгиланган никоҳга ўтиш тартиби ва шартларини, оилада эр-хотин, ота-оналар билан болалар, оиланинг бошқа аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болани тарбияга олиш туфайли келиб чиқадиган ҳуқуқӣ муносабатларни тартибга солишга эътиборни қаратиши;

- оила тўғрисидаги қонун ёш оилаларнинг бузилаётганлиги, тирик етимлар кўпаяётгани, айрим қиз-жувонларимизнинг ўз жонига қасд қилаётгани, нопок йўлга кираётгани сингари салбий ҳодисаларнинг олдини олишга қаратилмоғи лозим эди.

Янги кодексни тайёрлаш, унга айрим ҳуқуқӣ нормаларни киритишда қуйидаги назарий қоидаларга асосланилди:

- оила ҳуқуқига хос демократик асосларга тобора қатъий амал қилиш;

- аёллар ва эркакларнинг оиладаги тенг ҳуқуқчилигини таъминлаш;

- оилавий ҳуқуқӣ муносабатларда иштирок этувчи субъектларнинг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқлари суд томонидан ҳимоя қилиниши доирасини янада кенгайтириш;

- оталик, оналик ва болалик ҳуқуқларининг, оилавий ҳуқуқнинг тартибга солинишини такомиллаштириш;

- оила аъзоларининг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларини янада тўла ва аниқ белгилаш;

– оила ҳуқуқий нормалари фақат катта ёшдаги шахсларгагина эмас, балки кичик ёшдаги оила аъзоларига ҳам тарбиявий таъсир кўрсатишини таъминлаш;

– оила қонунларида миллий ва маънавий қадриятларга, маҳаллий шароитдан келиб чиқадиган энг яхши удум ва анъаналарга алоҳида эътибор бериш ва бошқалар.

Шунингдек, Кодексга бажариладиган иш тартиб қоидаларини соддалаштириш бўйича ўзгаришлар киритилди.

Қонун қабул қилингани ҳамма масала ҳал бўлди, дегани эмас. Қонун қабул қилинишини биринчи қадам деб тушунмоқ керак. Иккинчи, яъни асосий ҳамда амалий қадам фуқароларнинг ўзларига боғлиқ. Ҳар қандай қонун эҳтиёжга айлангандагина тўлиқ амал қила бошлайди. Бунинг учун, табиийки, оила аъзолари уларни ўқиб, ўрганмоқлари ва амал қилмоқлари керак.

Оила ҳуқуқида ҳуқуқ ва муомала лаёқати. Ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати дейилганда нималарни тушунамиз. Ҳуқуқ лаёқати дейилганда, «Барча фуқароларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларига эга бўлишлари тушунилади. Фуқаролик ҳуқуқ лаёқати у туғилган пайдан эътиборан вужудга келади ва вафот этиши билан тугайди»⁴⁸.

Муомала лаёқати-фуқароларнинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларига эга бўлиши, уларни ўзгартириш ва бекор қилиши мумкин бўлган лаёқатидир.

Оила қонуни ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқатининг очик таърифини бермайди. Бу тушунчаларни таҳлил қилиш натижасида фуқаролик кодексида мавжуд бўлган ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати тушунчаларидан фойдаланиш мумкин. Фуқаролик муомала лаёқатининг ўзгариши оила муносабатларига бевосита таъсир этиши мумкин. Фуқаролик муомала лаёқатини чеклаш ёки ундан маҳрум этиш оила муомала лаёқатини ҳам чеклаш ёки маҳрум этишга олиб келиши мумкин. Кўрсатилган ҳуқуқий кўриниш фуқаролик ва оила ҳуқуқидаги боғлиқлиги

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. 17-моддаси. 1995 йил 21 декабрь.

шундай чамбарчаски, уларни фуқаролик ва оила ҳуқуқидаги ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати бир хил тушунча деб аташ ҳам мумкин.

Оила ҳуқуқидаги тўла муомала лаёқати худди фуқаролик ҳуқуқига ўхшаб 18 ёшга тўлиш билан пайдо бўлади. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин, оила ҳуқуқида ҳам фуқаролик ҳуқуқига ўхшаб тўла муомала лаёқати бир вақтда вужудга келади. Бундай тоифаларни бевосита алоқадорлиги уларни бири-бирига узвий алоқадорлигида кўринади. Ёшни камайтириши туфайли вояга етмаганни никоҳ тузишлиги оила ҳуқуқида уни тўла беихтиёр равишда тўла фуқаролик муомала лаёқатига эга эканлигини англатади.

Фуқаролик ҳуқуқида тўла муомала лаёқатига эга бўлишлик оила ҳуқуқида беихтиёр равишда муомала лаёқатини вужудга келтирмайди.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексига биноан, «Ўн олти ёшга тўлган вояга етмаган шахс меҳнат шартномаси бўйича ишлаётган бўлса ёки ота-онаси, фарзандликка олувчилари ёхуд ҳомийсининг розилигига биноан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган бўлса, у тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиниши мумкин»⁴⁹. Оила қонунини ушбу далолатнома унинг тўла оилавий муомала лаёқатига эга эканлиги билан боғламайди. Бу эса оила муомала лаёқатининг фуқаролик ҳуқуқий муомала лаёқатидан фарқ қилишлигини англатмайди.

Фуқаролик ҳуқуқида руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги сабабли ўз ҳаракатлари учун жавоб бераолмайдиган ёки уларни бошқараолмайдиган муомалага лаёқатсиз шахс беихтиёр равишда оилавий муомала лаёқатини ҳам йўқотади.

Амалдаги оила қонунларида вояга етмаган болаларнинг розилигини олишни кенгайтириш ҳолатларида оилавий-ҳуқуқий муносабатларнинг пайдо бўлиши, ўзгариши ёки бекор бўлиши (фарзандликка олиш, ота-оналар ҳуқуқларини тиклаш

⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, 28-модда. 1995 йил 21 декабрь.

ва бошқаларда)га жиддий аҳамият берилди. Бундай розиликни оилавий ҳуқуқий далолатнома деб тушунмоқ лозим. Ҳамма ҳолатларда болани розилиги тўғрисида сўз кетса, уларнинг қисман муомала лаёқати борлиги тўғрисида гап кетади.

Фуқаролик ҳуқуқ лаёқатини чеклаш оилавий ҳуқуқ лаёқатини ҳам чеклашга бевосита таъсир этади. Бундай шахслар васий, ҳомий, фарзандликка олувчи бўлаолмайдилар. Мантиқан улар никоҳ шартномасини ва алимент келишувини тузиш ҳуқуқига эга бўлмаслиги керак, чунки фуқаролик қонунлари уларга ўз мулкларини тасарруф этишга рухсат бермайди. Бироқ никоҳ шартномалари нафақат оила моддий ҳолатининг ёмонлашувига аксинча, уни мустаҳкамлашга қаратилиши мумкин. Чунки, оила қонунчилиги қисман муомалага лаёқатсизларга бундай чеклашни белгиламайди. Улар бундай шартномаларни тузишлари мумкин.

Фуқароларда оила ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлиш лаёқати туғилиш билан вужудга келса (масалан, ота-оналар ва болалар, ака-ука ёки опа-сингиллар ва бошқалар ўртасидаги алимент мажбуриятлари) айрим ҳолатларда эса фуқароларнинг маълум ёшга тўлишлари билан вужудга келади.

Масалан, никоҳ ҳуқуқ лаёқати. Шундай ҳолатларда ҳуқуқ лаёқати билан бир йўли муомала лаёқати ҳам вужудга келади.

Оила ҳуқуқида муомала лаёқати, яъни ўз ҳаракатлари билан оилавий ҳуқуқ ва мажбуриятлари пайдо бўлишлиги маълум ёшга тўлиш билан вужудга келади. Қоида бўйича бундай ёш вояга етиш ёши ҳисобланади. Бироқ айрим ҳуқуқларга эга бўлиш эртароқ ҳам вужудга келишлиги мумкин. Масалан, оила қонунчилиги фарзандликка олинаётган бола ўн ёшга тўлган бўлса, фарзандликка олиш учун унинг розилиги талаб қилишлигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексида «Рухий касаллиги ёки ақли заифлиги оқибатида ўз ҳаракатларининг аҳамиятини тушуна олмайдиган ёки уларни бошқара олмайдиган фуқарони суд қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топиши мумкин ва бундай фуқарога

васийлик белгиланади»⁵⁰. Масалан, муомалага лаёқатсиз шахс билан тузилган никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади. Муомалага лаёқатсиз шахс васий, ҳомий ва фарзандликка бола олаолмайди. Шахс муомалага лаёқатсиз деб топилганда оила доирасида унга тегишли бўлган шахсий ва мулкӣ ҳуқуқлар васий ва ҳомийлар томонидан амалга оширилади.

Оила ҳуқуқӣ муносабатларининг субъектлари ва объектлари. Оилавий-ҳуқуқӣ муносабатларининг субъектлари фақат фуқаролар бўлади. Бу ҳолат оила ҳуқуқини фуқаролик ҳуқуқидан фарқини кўрсатади, чунки фуқаролик ҳуқуқининг субъекти фақатгина фуқароларгина эмас, шунингдек, юридик шахслар ва давлат унинг алоҳида субъекти бўлиши ҳам мумкин. Демак, фуқаролар ва юридик шахслар ўртасидаги ҳуқуқӣ муносабатлар ҳатто улар оила кодекси билан тартибга солинса ҳам у оилавий ҳуқуқӣ муносабат бўлолмайди. Масалан, фуқаролар ва фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органлари билан боғлиқ (туғилганлик, никоҳ тузиш, никоҳдан ажралиш, ўлим ва бошқалар) ФХДЁ органлари ўртасида вужудга келадиган маъмурий ҳуқуқӣ муносабатлардир.

Болани тарбиялаш эса ҳаракат доирасига киради. У узоқ муддат давом этувчи жараён бўлиб ҳисобланади. Ҳаракат доирасига: эр-хотиннинг биргаликдаги умумӣ мулкни бошқариши, ота-оналар ва болалар тўғрисида ғамхўрлик қилишга қаратилган фаолиятни тушуниш мумкин.

Ашё ёки мулкнинг предмети (масалан, эр-хотинни умумӣ биргаликдаги мулки доирасига кирувчи ашёлар), ёки пул суммаси турида (масалан, алимент мажбуриятларида алимент тўловлари) ҳуқуқӣ муносабатни объект сифатида қатнашади.

Оилавий-ҳуқуқӣ муносабатларда объект сифатида болалар қатнашиши мумкин эмас. Ўзининг ташқи кўриниши бўйича бола объект бўлиб кўринса ҳам аммо ҳамма ҳолатда у субъект бўлиб қатнашади. Чунки ҳуқуқӣ муносабат болалар тарбиясига қаратилади.

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 30-моддаси. 1995 йил 21 декабрь.

Оилавий субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар. Ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати – бу шахсларда оилавий субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар вужудга келишининг шарт-шароитидир. Оилавий-ҳуқуқий муносабатларда субъектив оилавий ҳуқуқ ва мажбуриятлар унинг мазмунини ташкил этади. Оилавий ҳуқуқий муносабатлар доирасида субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар ўзининг характери бўйича шахсий ва мулкийга бўлинади.

Мулкийлар доирасига алимент ҳуқуқлар ҳам киради. Шахсий ҳуқуқлар иқтисодий мазмундан мутлоқ ажратилгандир. Мулкий субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар аниқ шахсларнинг шахсияти билан бевосита боғланганлиги билан характерланади. Масалан, эр-хотин ўзаро бир-биридан алимент талаб этиш ҳуқуқига эга. Улардан бирининг ўлими бундай ҳуқуқ ва мажбуриятни тугатади (фуқаролик ҳуқуқида эса ҳуқуқ ва мажбуриятлар бошқа шахсларга ўтишлиги мумкин, масалан ворисларга). Бундан иккинчи хулоса ҳам келиб чиқади, у ҳам бўлса оилавий ҳуқуқий муносабатлар доирасида субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар бошқа шахсларга ўтказилмайди. Масалан, ўзини алимент олиш ҳуқуқини, болаларни тарбиялаш мажбуриятини бошқа шахсларга ўтказиш мумкин эмаслигидан бу ҳуқуқларни бошқа шахсларга ўтказиш уларни ўз вакилларига топшириш мумкинлиги фарқини билиш лозим.

Агар ота-оналар ёки фарзандликка олувчилар болалар устидан бўладиган назоратни болаларни боқувчи хотинга топширсалар, у ҳолда бошқа шахсларга ота-оналик ҳуқуқини ўтказилганлигини англатмайди. Бу ерда гап бу шахсларга нисбатан ҳуқуқни амалга ошириш ёки ҳимоя қилиш мажбуриятини ўтганлигини англатади.

Айрим ҳолатларда оила ҳуқуқи нисбий ҳуқуқ бўлса ҳам абсолют ҳуқуқ тусига эга бўлади. Масалан, Оила кодексига биноан, «Ота-она болани қонунга асосланмасдан ушлаб турган ҳар қандай шахсдан унинг қайтарилишини талаб қилишга ҳақли»⁵¹.

⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 78-модда. 1998 йил 30 апрель.

Оилавий-ҳуқуқий муносабатларни вужудга келиши, ўзгариши ва бекор бўлиш асослари. Оилавий-ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтирадиган, ўзгартирадиган ва бекор қиладиган асослар юридик далиллардир. Ҳуқуқдаги юридик далилларга хос бўлган муҳим асосий хусусиятлар оила ҳуқуқидаги юридик далилларга ҳам тегишлидир. Хусусан, улар ўзларининг табиатлари бўйича ҳодисалар, ҳаракатлар ёки муддатлар сифатида қатнашадилар⁵².

Оила ҳуқуқидаги юридик далиллар ижтимоий муносабатларга таъсири бўйича умумий ҳуқуқ назариясидаги юридик далилларга мос келиб ҳуқуқни вужудга келтириш, ўзгартириш ва бекор қилишга бўлинади. Бирок, оила ҳуқуқи учун характерли бўлган бир гуруҳ юридик далиллар борки, улар орқали оила ҳуқуқидаги субъектлар йўқолган ҳуқуқ ва мажбуриятларини тиклайдилар. Юридик далилларнинг бу гуруҳи мустақил категорияга ажратилиб, ҳуқуқни тиклаш юридик далиллари деб юритилади. Бу юридик далилларни ота-оналик ҳуқуқини тиклаш, фарзандликка олишни бекор қилиш ёки уни ҳақиқий эмас деб топиш, бедарак йўқолган ёки ўлган деб эълон қилинган шахсни ҳозир қилиш вақтида қўлланилади.

Оила ҳуқуқида ҳуқуқий муносабатни вужудга келтирувчи ҳол сифатида кўпинча далилий таркиблар, яъни, юридик далилларни йиғиндиси қўлланилади. Шу билан бирга, далилий таркиб кўпинча аралаш ҳолда рўй бериб унга ҳодиса, шунингдек, ҳаракатга кириши мумкин. Масалан, боланинг туғилиши туфайли (ҳодиса) ота-оналик ҳуқуқий муносабатини вужудга келтирса, унинг туғилганлиги ФХДЁда рўйхат қилиш (ҳаракат) пайтида содир бўлади.

Оила ҳуқуқий муносабатни вужудга келтирувчи далилий йиғинди сифатида кўпинча уч, ҳатто ундан ортиқ далиллар

⁵² Юридик адабиётларда ҳодисалар ва ҳаракатлар қатори муддат кўпинча юридик фактларнинг мустақил тури сифатида кўрилади (Қаралсин, О.А.Красавчиков, Юридические факты в советском гражданском праве, Госиздат, 1958, стр.169-170; В.П.Грибанов, Сроки в гражданском праве, Изд. «Знание», 1967, стр.8-9.

йиғиндисидан иборат бўлади (масалан, никоҳни тузиш вақтида). Бу далиллардан бирортасининг бўлмаслиги далилий йиғиндини вужудга келтириш кучини йўқотади.

Оила ҳуқуқидаги юридик далил ҳолат ҳисобланиб, у мавжуд ижтимоий алоқалардир. Уларга никоҳ, қон-қариндошлик, қайин-бўйинчилик ва куда-андачилик, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) ва бошқалар киради. Аммо ҳолат ҳодиса ва ҳаракатлар қатори юридик далилларнинг махсус тури эмас, балки ҳолат ҳодисаси тури сифатида иштирок этади. Уларнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, улар давомли характерга эгадир.

Айрим ҳолатларда ҳуқуқ ва мажбуриятнинг вужудга келишининг тугатилиши билан белгиланади: масалан, никоҳ тугатилиши билан аввал никоҳда бўлган эр-хотинда моддий таъминот олиш ҳуқуқ ва мажбурияти вужудга келади, болаларни доимий тарбияга олишликни тугатиш билан доимий тарбияда бўлганларга ўз тарбиячиларига таъминот бериш мажбуриятини юклатиш мумкин.

Оила ҳуқуқида ҳолат бошқа юридик далиллардан фарқ қилиб, қисқа муддат (дарҳол) таъсир этмасдан, аксинча, давомлилиги билан характерланади. Масалан, қайд этилган никоҳда бўлишлик бошқа никоҳни тузишликка йўл қўймайди, никоҳда бўлиш туғилган болага эр-хотиннинг фамилиясини ёзиш учун асос бўлади, никоҳда бўлиш эр ва хотиндан моддий таъминот талаб қилиш учун асос бўлади ва бошқалар.

Никоҳ ва оила доирасида ҳуқуқ ва мажбуриятни вужудга келиши, ўзгариши ва бекор бўлиши учун ҳодиса ва ҳаракат қонун томонидан ўрнатилган тартибда албатта расмийлаштирилиши ёки бу ҳақда тегишли органларнинг қарори бўлиши лозим. Никоҳни ҳақиқий ҳисоблаш учун уни тузувчиларнинг ўзаро розилиги бўлиши, шунингдек, у ФХДЁ органларида қайд этилиши лозим. Фарзандликка олиш тўғрисидаги далолатномани фуқароликка олувчи ва фарзандликка олинувчи ўртасида ҳуқуқ ва мажбуриятни вужудга келтириш учун туман ва шаҳар ҳокимининг қарори

бўлиши лозим ва бошқалар. Далолатномани қайд эттириш яна бошқа кўп ҳолатлар учун ҳам зарур.

Оилавий ҳуқуқларни амалга ошириш ва ҳимоя қилиш.

Оилавий субъектив ҳуқуқларни амалга ошириш ҳуқуқда амалда бўлган умумий тамойиллар қонунчилик, миллий мафкура, ахлоқ нормалари, жамият турмуш қоидалари, ижтимоий ва давлат манфаатлари ва бошқаларга риоя қилиниши лозим. Бироқ оила ҳуқуқида ҳам субъектив ҳуқуқларни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Бу хусусиятлардан бири оилавий субъектив ҳуқуқларнинг оила билан алоқада бўлишидир. Зеро, уларнинг кўриниши оилада ифода этилади. Қонунда оила ҳуқуқини аниқ қоидаларини амалга ошириш вақтида оила манфаатларини назарда тутиш белгиланган. Масалан, оила кодексига биноан, «Суд вояга етмаган болалар манфаатларидан эр ёки хотиндан бирининг эътиборга лойиқ манфаатини ҳисобга олиб, жумладан, агар эр ёки хотин узрсиз сабабларга кўра даромад олмаган бўлса ёхуд эр ва хотиннинг умумий мол-мулкини оила манфаатларига зарар етказган ҳолда сарфлаган бўлса, эр ва хотиннинг умумий мол-мулкидаги улушлари тенглигидан чекинишга ҳақлидир»⁵³.

Қонунчилик аёлларни ҳомиладорлик вақтида ва бола туғилганидан кейин бир йил мобайнида уларнинг манфаатлари ҳимоя қилинишни қўриқлашни белгилайди. Айрим вақтларда қонун эрнинг айрим субъектив оила ҳуқуқларини амалга оширишини чеклаб қўйиши ҳам мумкин. Масалан, Оила кодексига биноан «Хотиннинг ҳомиладорлик вақтида ва бола туғилганидан кейин бир йил мобайнида эр хотинининг розилигисиз никоҳдан ажратиш тўғрисида иш қўзғатишга ҳақли эмас»⁵⁴.

Вояга етмаган болалар оила ҳуқуқининг алоҳида субъектларидир. Улар руҳий ҳолатлари бўйича ўзларининг манфаатларини ҳар тарафлама қўриқлай олмайдилар. Шунинг учун уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва қўриқлашга алоҳида

⁵³ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 28-моддаси 2-қисми. 1998 йил 30 апрель

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 39-моддаси. 1998 йил 30 апрель

эътибор берилади. Бу масала бўйича ҳар тарафлама умумий қоида Оила кодексида шундай дейилади: «Ота-оналик ҳуқуқи болалар манфаатларига зид тарзда амалга оширилиши мумкин эмас»⁵⁵. Бир қатор моддалар бу қоидани аниқ қоидалар билан тўлдиради. Шунингдек, оила кодексига биноан «Ота-она (улардан бири) ўз ҳуққ-атворини турмуш тарзини ва (ёки) бола тарбиясига бўлган муносабатини ўзгартирган ҳолларда ота-оналик ҳуқуқи тикланиши мумкин»⁵⁶-дейилади.

Субъектив оила ҳуқуқи ҳаракат, шунингдек, ҳаракатсизлик натижасида амалга оширилиши ва мажбуриятларни бажариши мумкин. Масалан, эр-хотин ўзларининг шахсий ҳуқуқларини амалга оширишларида (уй-жой, касб-машғулоти ва бошқаларда) иккинчи томондан бу ҳуқуқни амалга оширишда ҳаракатдан сақланишини талаб этади.

Айрим оила ҳуқуқлари фақат ҳаракат натижасида амалга оширилади. Аввало, шундай ҳуқуқлар доирасига тарбиялаш ҳуқуқини амалга оширишга қаратилган фаол ва доимий равишда олиб бориладиган бир қатор ҳаракатларни (болани мактабга юбориш, маълумотини текшириш, унга ёрдам бериш, дам олиш вақтини ташкил этиш, шу вақтда назорат қилиб туриш ва бошқалар) бажариши лозим.

Амалдаги оила қонунчилигида ҳуқуқини ҳимоя қиладиган ва қўриқлайдиган бир қатор тадбирлар белгиланган. Субъектив оилавий ҳуқуқий муносабатларни қўриқлашга қаратилган таъсирчан чоралардан бири ҳуқуқни бузувчиларга нисбатан жамоат таъсирини кўрсатишдир. Оилавий-ҳуқуқий муносабатларда иштирок этаётган вояга етмаганларнинг, ҳомиладор аёлларнинг, болали оналарнинг ҳуқуқ ва манфаатларини қўриқлашда жамоат таъсири алоҳида ўрин тутади. Бундай воситаларга айбдор шахс ҳуқуқини тиклаш ва ҳимоя этишга қаратилган материалларни

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 75-моддаси 1-қисми. 1998 йил 30 апрель

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 82-моддаси 1-қисми. 1998 йил 30 апрель

вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссияларга топшириш ва бошқалар киради.

Оилавий-ҳуқуқий чора-тадбирлар бу қонунга қарши ҳаракатларга ва айбли хатти-ҳаракатларга нисбатан оила қонуни билан белгиланган тадбирлардир. Уларга ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш, ота-оналик ҳуқуқининг чекланиши, никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш ва қонун бўйича ундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар, фарзандликка олишни ҳақиқий эмас деб топиш ёки уни бекор қилиш, ота-онани болалари билан учрашиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш, бобо, буви, ака-ука, опа-сингил ва бошқа яқин қариндошларнинг бола билан кўришиб туриш ҳуқуқини ҳимоя қилишдан иборат. Шунингдек, ушбу қонунда, масалан, аёлни эрга тегишига мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш (136-модда), кўп хотинли бўлиш (126-модда) жиноий равишда ҳомила тушириш (аборт), аёл ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш (115-модда), вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (122-модда), ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (123-модда), болани алмаштириб қўйиш (124-модда), фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш, аёлнинг ҳомиладорлиги ёки ёш болани парвариш қилаётганлигини била туриб, уни ишга олишдан ғайриқонуний равишда бош тортиш ёки ишдан бўшатиш (148-модда, 2-қисм).

Оила ҳуқуқлари ва манфаатлари меҳнат ва фуқаролик қонунлари билан қўриқланади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига мувофиқ «Спиртли ичимликларни ёки гиёҳвандлик воситаларини суиистеъмол қилиш натижасида ўз оиласини оғир аҳволга солиб қўяётган фуқаронинг муомала лаёқати суд томонидан фуқаролик процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда чеклаб қўйилиши мумкин»⁵⁷.

⁵⁷ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, 31 – моддаси. 1995 йил 21 декабрь.

Кўплаб келинларимиз ўзларининг эрларидаги ҳақларини мутлақо билмаганидай, эрларининг ўзларидаги ҳақларини ҳам деярли билишмайди. Хотин эрининг ҳақларини билиб, уларни адо қилганидагина солиҳа, яхши, рисоладаги хотин бўлади. Эрнинг хотин зиммасидаги энг муҳим ҳақлари қуйидагилардир:

1. Хотин эрининг ҳаққини ўз ҳақидан ва ҳамма яқинларининг ҳақидан ҳам олдинга қўйиши керак. Чунки зиммасидаги эрининг ҳақи жуда каттадир.

2. Ҳайз ва нифос кунларидан бошқа барча ҳолда эри ундан ором ва лаззат олишни истаган пайтда тайёр бўлиши лозим. Эрига тўсқинлик қилиш, эрининг у билан қўшилиш истагини ҳар қандай вақтда қайтариши мумкин эмас. Агар эрининг рағбатига жавоб бермаса, гуноҳкор бўлади. Фаришталар уни лаънатлайди. Бу ҳақ эрнинг хотин зиммасидаги энг муҳим ҳақларидан биридир. Зеро, хотин эрининг унга тўшакдаги эҳтиёжини ўйлаши иккиси ҳам бахтли бўлишининг асосий омилидир. Шунингдек, аёлнинг хотинлик масъулиятини билмаслиги, эрининг бу ҳақиға эътибор қилмаслиги кулфат, жанжалга сабаб бўлади, кўп ҳолда ажралишга олиб боради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дейдилар: «Агар хотин эрининг тўшагидан айрилиб ухласа, тонг отгунча уни фаришталар лаънатлайди» (Имом Бухорий ва Муслим ривояти).

3. Хотин эридан рухсат олмай нафл рўза тутиши мумкин эмас. Чунки рўза баҳра олишга тўсиқдир. Аёл нафл рўза тутса, эри у билан кундуз кун қўшилолмайди. Қўшилиш эрининг ҳақидир.

4. Хотин эрининг уйдан унинг ижозатисиз бирор нарсани ўзининг яқинларига ҳам бериши керак эмас. Агар берса, хотинга гуноҳ, эрга савоб бўлади. Тўғри, фақат таомидан бузмай, садақа қилса бўлади.

5. Хотин эридан рухсат олмай уйдан чиқиши, уйдан бошқа жойларга ишлаш учун бориши мумкин эмас. Эри истамаса, аёллар билан аралашмаслиги керак.

6. Хотин Аллоҳ таоло берган насибага рози бўлиши, эрига инжиқлик қилмаслиги керак. Майшат қийинчилиги ё ҳол

ночорлиги учун ғазабланмаслиги ва оҳ-воҳ урмаслиги лозим. Балки хушнудлик ва қаноат кўрсатиб, эрининг ризқ топишдаги машаққатларини кадрлаши, ҳаром касбга ўтишидан кўркиб, ундан ҳожатдан ортиғини талаб қилмаслиги даркор. Эрини ҳам қаноатга ундаб, ҳаром йўллардан огоҳлантириши зарур. Момоларимиз эрларини кузатаётиб шундай дейишар эди: «Ҳаром касбдан сақланинг! Биз очлик ва қийинчиликка чидаймиз, аммо дўзах оташига чидай олмаймиз».

7. Хотин авратини беркитиши, рухсорини маҳрамларидан бошқага очмаслиги билан ўзини сақлаши лозим. Аёлнинг яланғочланиши, кийимларини эридан ўзгага ечиши, калта ва шаффоф кийимлар кийиши ҳаромдир. Бунда катта бузуқлик содир бўлади.

8. Хотин эрининг дўстига нотанишдек бўлиши лозим. Эри уйида бўлмаганида унинг дўсти эшик қоқса, ўзи ва эрига рашк қилиб, у билан сўзлашмасин. Зеро, киши дўстининг хотини билан танишар экан, бу ҳол рашк ва фитнага сабаб бўлади.

9. Хотин гўзаллиги билан эрига фахрланмаслиги, эри хунук бўлса, ёмон кўрмаслиги, агар ўзи бой бўлса, эри олдида моли билан ғурурланмаслиги керак. Балки эр томонини назарга олиши, уни ҳурмат қилиши ва қадрлаши лозим.

10. Хотин фарзандларига раҳм қилиши, уларга ҳурмат кўрсатиши, фарзандларни уришиб лаънатлашдан, эрига юзсизлик билан мурожаат қилишдан тилини тийиши, унинг хизматлари ва марҳаматларини инкор этмаслиги керак. Бу жуда муҳим, оз аёлларгина риоя этадиган ҳислатдир. Зеро, аёллар болаларни лаънатлаш, эридан озгина ёмонлик содир бўлгани учун унинг ҳамма яхшиликларини инкор этиш билан машҳурдирлар.

Кўпчилик ота-оналар қизларини рўзгор юмушларига ўргатишадию аммо уларни илмли қилиш, динини танитишни унутиб қўйишади. Илмдан, диндан беҳабар қизлар диёнатли хонадонга келин бўлиб тушса, кўпда муроса қила олмай қолишади. Закий куёвларимиз завжаларини тезда исломий билимлар, дин асослари билан таништириб олишса, нур устига аъло нур бўлур.

Аммо бу борада кўникма ва малакага эга бўлмаган кўпчилик қизлар лоқайдлик ва танбаллик ортидан эрлари кўнглига йўл тополмай, унинг муҳаббатини қозона олмай қолишади. Чунки ҳар бир диёнатли, иймон-эътиқодли эр туғилажак фарзандининг солиҳ, диндор, яхши ахлоқли этиб тарбияланиши кўп жиҳатдан солиҳа, художўй онага боғлиқлигини яхши тушунади. Илм, тақво, иймон-эътиқод бобида пешқадам бўлган келинлар эса ҳамиша ардоқда, суюмли, талаш бўлишган.

Муҳтарама келинлар, оилам фароғат қасри бўлсин, эр-хотин саодатли, аҳил яшайлик, бахтимизга ҳеч нарса раҳна солмасин, десангиз, ана шу тавсиялар асосида ўзингизни турмуш синовларига тайёрланг, рўзғор юмушларини, аёлларга хос ҳунарларни ўрганинг, ҳамиша илмга интилинг. Ўз ҳузур-ҳаловатингизни деб турмушга юзаки қараманг, уни ҳазил санаманг. Рўзғорнинг бор-йўғига, унинг синов ва машаққатларига чидашни ҳам ўрганинг. Бахт ва фароғат чўғлари устига кул тортмай, ҳаётим осойишта ўтсин, десангиз, юқоридаги ана шу панду насиҳатларни кулоққа олиб, бугунданок бажаришга киришинг. Эҳтимол, бу билан сиздан кўнгли совиб, бошини қаёққа уришни билмай юрган эрингиз учун бахт-иқбол эшикларини яна очиб бераётган бўларсиз?! Эҳтимол, бу билан келиндан ёлчимадим, дея хафсаласи пир бўлаётган қайнонангизнинг қалбида умид шуълаларини учқунлантириб юборарсиз?! Аллоҳ таоло келин-куёв – икковингизнинг юлдузингизни бир-бирингизга иссиқ кўрсатсин, қалбингизга меҳр-муҳаббат, ишонч, оқибат уруғларини сепиб, ризқлантирсин!

4-БОБ. ҚИЗИМИЗ ТУРМУШГА ЧИҚИШГА ТАЙЁРМИ?

Оила – муқаддас тушунча. Ёзилган ва амалдаги қонун-қоидалар билан бир қаторда оиланинг ўзига хос ёзилмаган қонунлари, инкор этиб бўлмайдиган тартиблари мавжуд. Оила талабларини писанд қилмайдиганлар ёки уларга бепарво муносабатда бўладиганлар, охир-оқибат, фақат ўзларига жабр қиладилар. Зеро, фақат оилага ҳурмат-этикод, унинг синовларига сабру бардош билан чидаш орқали инсон бахтусаодатга эришмоғи, эл-юрт олдида обрў-ҳурматини оширмоғи мумкин. Балки шу боисдан ёши улугларимиз оилани “қаноат кўргони” деб ҳам аташади.

Шарқ мутафаккирларидан бири Абу Райҳон Беруний (973–1048)нинг оилавий муносабатлар ҳақидаги қарашлари ҳам алоҳида эътиборга лойиқдир. Беруний ўз қарашларида айниқса, хотин-қизлар тарбиясига алоҳида эътибор қаратади. У ўзининг “Минералогия” асарида оила қураётган қизларга ота-онанинг насиҳатларини келтириб, оиладаги тинчлик, тотувлик, оиланинг бахтиёрлиги кўпроқ аёллар зиммасига тушишини таъкидлайди ва шундай ёзади: “Эй қизим! Сен ўрганган уйингдан кетиб, нотаниш хонадонга тушмоқдасан. Сен бўлажак куёвингнинг ҳамма ҳислатларини билмайсан. Сен ер бўл, у эса осмон бўлади. Демак, сен у билан шундай йўл тутки, унинг олдида ер каби камтар бўлсанг, у осмон каби олижаноб бўлади.

Осмон шифобахш ёмғири билан ерни кўқартиргани каби у ҳам ўз меҳру шафқати билан сени хушнуд этади. Яна сен унга канизак бўлсанг, у сенга хизматчи бўлади.

Эринг сендан фақат юмшоқ ва ширин сўзларгина эшитсин, ярамайдиган ёки эски либосда ёки юзларингга оро берилмаган ва сочларинг тартибга солинмаган ҳолда унинг олдида ўтирма. Абдуллаҳ ибн Жафар исмли ота ўз қизини турмушга чиқараётиб шундай дейди:

– Сен рашк қилишдан сақлангин, чунки бу ажралиб кетишнинг калитидир. Эрингга ҳадеб гина қилаверсанг нафратни уйғотади. Яхшиси, сен эринг билан хушмуомала бўлгин, бу ҳар қандай сеҳр-жодудан яхшидир ва сувдан фойдалангин, бу хушбуй нарсаларнинг ичида энг биринчисидир”⁵⁸.

Беруний ўз қарашларида оила тинчи бевосита ақлли, фаросатли, тарбияли аёллар қўлида эканлигига алоҳида урғу беради.

Оилавий муносабатлар масалаларига оид ўзининг диққатга сазовор қарашлари билан ажралиб турувчи мутафаккирлардан бири – Абу Али ибн Синодир (980–1037). Алломанинг, айниқса, бўлғуси оналар ҳаётда қандай бўлишлари кераклиги ҳақидаги қимматли фикрлари ҳеч қачон ўз аҳамиятини йўқотмайди. Унинг “Тадбири манзил” асаридаги “Афсофий беҳтарин занҳо” бўлимида бўлғуси оналарнинг яхши хулқли бўлиши ҳақида сўз боради ва мазкур асарда бўлғуси оналар қуйидаги хусусиятларга эга бўлишлари лозимлиги таъкидланади:

1. Билимли бўлсин.
2. У динга ишониши керак.
3. Уятчан, шарм-хаёли бўлсин.
4. Табиатан жасур бўлсин.
5. Бўлғуси эрини қаттиқ севсин.
6. Туғиш ва бола тарбияси ҳақида ўйласин.
7. Эзма бўлмасин.
8. Ўз эрига бўйсунсин.
9. Тўғри, камтар ва фаросатли бўлишсин.
10. У ҳеч қачон ўз шаънига доғ туширмасин.

11. Бўлғуси эри билан эҳтиёткор бўлиб, унинг ҳурматини жойига қуйиб хушмуомала қилишга одатлансин.

⁵⁸ Абу Райҳон Беруний. Минералогия. М-1963.,-156.

12. У ўз вазифасини ва бурчини яхши билсин.

13. Оила ҳўжалигидаги нарсалардан тўғри, тежаб фойдаланишни билсин.

14. У ўз табиати ва яхши томонлари билан бўлғуси эридаги камчиликларни йўқотсин⁵⁹.

Ибн Сино аёлларга ана шундай мураккаб ва ҳаётий вазифаларни юклайди. Бу ўз навбатида оилани мустаҳкамлашга туртки бўлади.

Шунингдек, мунис оналар, ўз қизларини гўёки бошқа жойга кўчириб ўтказилаётган нозик кўчатга қиёс қилганлиги боис, “борган жойингда униб-ўсгин”, – дея дуо қилганлар. Қуйида “Мусулмон аёлнинг ўз эри олдидаги вазифалари” рисоласида келтирилган, аёлнинг ўзини севдириш шартларини келтириш мумкин.

Болажоним, севикли қизим! Сен эрингга шундай хизмат қилгинки, у ҳам сенга қул бўлсин! Сен унга ер бўлки, у сенга осмон бўлсин! Сен эрингга бир уй бўл, у сенга устун бўлсин!..

Қизим! Энди сенга айтадиган ўғитларимга қулоқ солиб, уларни доимо ёдингда тутгил. Аввало, қаноат соҳибаси бўл, ўз ҳолингга шукур қил. Эринг уйга ниманики олиб келса, у хоҳ ейдиган, хоҳ киядиган нарса бўлсин, хушфёғлилик билан, гўзал одоб билан қабул қилиб ол! Эрингга ташаккур айтиб хушнудлик кўрсат. Зеро бахтли ҳаёт кечирмоқнинг бир йўли ўз ҳолига шукур этмоқликдир. Ҳолига шукур этмаган, ўз нафсини тиймаган кишида кўнгил ҳузури, қалб роҳати бўлмайди.

Эрингга итоатда бўл, қил деган ишларини қил, қилма деганини қилма! Эрга итоатда бўлмоқлик уйда тотув бир ҳаётда яшашни истаган ҳар бир аёл учун ҳаво ва сувдек зарурдир. Эринг билан суҳбатлашганда итоатли бўлишингни, унинг сўзларини одоб билан тинглаб адо этишингни сенинг сўзлашиб, қулоқ солишингдан тушуниб оладиган бўлсин. Шундай бўлса, Аллоҳ таоло сендан хушнуд бўлади, уйинг саодат нуридан нурафшон бўлади.

⁵⁹ С.Раҳимов. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. -Т.: -1967. -93б.

Эрингнинг кўзи тушадиган жойларга яхши эътибор бер! Уйингнинг ичини, ташқарисини доимо тоза тут! Уст-бошингни тоза тут. Бу эрнинг қалбини ўзига ром этмоқ йўлидир. Эринг сендан фақат хушбўйни сезсин, димоғига ёмон ҳид асло келмасин. Ёмон ҳидлар эринг олдида сенинг обрўйингни туширади. Сендан жирканишига сабаб бўлади. Шунини унутмагилки, тозаллик ва ҳарифлик энг яхши хислатдир. Инсон кўзига хуш кўринишлик шу биландир. Овқатни вақтида тайёрла, яъни овқатланиш вақтини ҳеч қачон кечиктирма. Эринг қачон овқатланишга ўрганган бўлса, ўша пайтда овқатни тайёрлагин. У келиши билан дарҳол дастурхон сол. Шунини яхши билгинки, очлик инсоннинг жаҳлини кўзгайди.

Уйку вақтини ва уйғониш пайтини яхши билиб ол ва унга амал қил! Эрингнинг қачон уйкуга ётиш пайти бўлса, ўринни тайёрлаб қўй. Уйқусизлик киши асабларини бузиб, унинг эҳтирос ва муҳаббатини секин-аста сўндиради. Эрингнинг моли ва ашёсига эътиборли бўл! Унинг мол-дунёсини яхши сақла, буюмларини авайлаб муҳофаза эт. Унинг мол-мулки сеникидир, болаларингникидир. Эрнинг мол-мулкни тежаш, сақлашни ўрганиш ва бу йўлда тўғри, дуруст ҳаракатда бўлиш ҳар бир хотиннинг бахти учун зарурдир.

Эрингнинг қариндош ва яқинларига ҳурмат кўрсат. Қайнонанг, қайнотангни ҳурмат қил, уларни ўз отанг, ўз онанг мисолида кўр, қайнонанг ва қайнотанг тарафидан бўлган насиҳатларни ўрнига келтир, доим очик кўнгилли бўл. Шундай қилсанг, эрингнинг эътиборини қозонасан. Уларни ҳурмат қилиш, эрингни ҳурмат қилиш демакдир.

Эрининг қариндошларига иззат-икром кўрсатишни билмайдиган аёл, ҳузур ичида яшаш йўлларини билмайдиган аёлдир. Гул севилиб, тикан севилмайдими? Тиканни ҳам иззат қилмаган, гул исидан бебаҳра қолади. Эрининг қариндошларига ҳурмат кўрсатишни билмайдиган хотин эрининг кўнглини ололмайди. Ҳамма вақт унинг кўзига хунук кўринади. Бу оқила аёлнинг йўли эмасдир.

Эрингнинг сирларини бошқаларга айтма! Унинг сирини ўз сирингдай сақла. Эрингнинг баъзи сирларини билган вақтингда

эхтиёт бўлиб уни сақла, бировларга айтиб юрма. Агар сирини айтиб қўйсанг, эрингнинг ишончини йўқотасан, эътиборидан қоласан. Орада душманлик пайдо бўлиб, оилада барака бўлмайди. Бундай оилада ахлоқ ҳам бўлмайди. Эрингнинг динга тўғри келадиган барча буйруқларини тўлиқ адо эт! Жаннатга кирадиган хотинлар эрининг динга уйғун амрларини бажарадиган хотинлардир. Эрининг юзига жаҳл билан тик қараб, сўзига қулоқ солмайдиган хотинлар бахтсиздирлар.

Жон қизим! Ёдингда тутки, эринг хафа бўлганда сен хурсанд бўлишдан сақлан. Чунки унинг хафагарчилигида сенинг хурсанд кўринишинг, унинг қувонган чоғларида сенинг ғамгин бўлишинг унга ҳамдард бўлмаслик каби бир қусурни келтириб чиқаради. Бу эса фаҳмсиз ва тарбияси ёмон одамларга муносиб ишдир. Мунис онажонларимиз узатилаётган ҳар бир қизнинг қалбига ва тафаккурига ушбу насихатлар мажмуини сингдиришган.

Оила мустаҳкамлиги – жамият таянчи. Оиланинг ҳар томонлама тўқис ва мустаҳкам, бардавом бўлиши кўплаб омилларга боғлиқ. Никоҳланувчиларнинг ёши, дунёқараши ҳам бахтли оила юзага келишида муҳим ўрин тутадиган омиллардан бири. Бу борада юртдошларимизнинг фикри қандай экан? Бир сафар мунозарамиз иштирокчилари билан “Неча ёшда оила курган маъқул?”, “Қизингиз турмушга тайёрма?” каби саволлар атрофида фикрлашдик. **Раъно ая Фотихова, 63 ёшда, фахрий ўқитувчи:** - Бу саволингизга аниқ бир ёшни кўрсатиб жавоб бериш мушкул. Яратганнинг Ўзи ҳар бир инсоннинг фаҳмига, ақлу заковатига қараб бахтини беради. Тўғри, фарзанд дунёга келган кундан бошлаб ота-она унинг камолини, умрини, бахтини истайди. Фарзанд улғайгани сари эса тенги билан топишармикин, деган ўйда юради. Ўзим беш қиз узатиб, икки ўғил уйлантирганман. Қизларим ва бир ўғлим олий маълумотли бўлиб, касб-хунарли бўлгач, хотиржамгина уйли қилгандим. Кенжа ўғлимни опа-акаларининг қистови билан 20 ёшида - талабалик даврида уйлантирдим.

Катталари, “Укамни ҳам уйлантиринг, кейин хотиржам юрасиз” дейишди. Қайда? Хотиржам бўлиш ўрнига аксинча,

нотинч бўлдим. Ўғлим ҳам, келиним ҳам ёш, талаба. Уларга оила сирларидан сабоқ бериб, ҳар нарсага шошма-шошарлик билан ёндошмасликни, никоҳнинг муқаддаслигини тушунтирганимча асабларим ҳам ишдан чиқди. Икки ёшнинг келишмовчилигу тортишувларига барҳам бериб, мурсою мадора билан яшашга ўргатганимча орадан тўрт йил ўтиб кетди. Айтмоқчиманки, иложи борица фарзандни ёшлигидан оилага тайёрлаб бориш керак. Бирор касбу кор, ҳунарли бўлганидан сўнг эса бошини иккита қилиб қўйиш керак. Қиз болага ҳам, ўғил болага ҳам оила мушкулликларини балоғат остонасига қадам қўйган дамларидан бошлаб тушунтириб бориш зарур. Токи улар 20-22 ёшига етганда турмуш қуришга тайёр бўлиб, арзимаган қийинчилик олдида эсанкираб қолишмасин.

Муҳаббат Боқиева, 36 ёшда, тарбиячи: - Мен болалигимдан китоб, газета - журнал кўп ўқиганим учунми, негадир ҳаётни худди бадий асарлардагидек тасаввур этардим. Улғайганим сари ўзимга ва ён-атрофимдагиларга нисбатан ўта талабчан бўлиб боравердим. Одамлардан идеаллик излардим. Бу турмуш қуриш фурсати келганда менга панд бера бошлади. Дастлабки мулоқотданоқ учрашувга чиққан йигитнинг табиати, феъл-атвори ва дунёқараши менга ёқмас эди. Укамни уйлантиришди. Табиийки, ёш келинчакнинг бажарган юмушлари, ўзини тутишидан норизолана бошладим. Шунинг учун ким бўлишидан қатъий назар турмушга чиқишим шарт, деган қарорга келдим. Қишлоғимдан камбағаллиги учун ёши анча ўтинқираб қолган йигитдан совчи келди. Йўқ, деяолмадим. Мақсадим уйдаги келинчакдан имкон қадар тезроқ қутулиш эди. Йигирма саккиз ёшли келин ва ўттиз бир ёшли куёвнинг оиласи тезда ўнгланиб кетади, деб ўйлаганлар, чучварани хом санаган экан! Мен келин бўлиб тушган уйда ёши мендан бироз кичик бўлган учта қайинсинглим бор эди. Демак, қайинона-қайинотам, хўжайинимдан ташқари яна учта хўжайин! Олти киши иш буюради, олтига “назоратчи”, олтига “терговчи”! Булар айтган ишни вақтида бажаролмай гап эшитаман. Боз устига эримнинг тайинли иши, касбу-кори йўқ. Қайинсингилларимни узатиш учун

сепида ҳеч вақо йўқ. Камбағалнинг куни қурсин, шу ҳолига булар бирам дангаса, бирам ишёқмаски, ўтирган жойини йиғиштириб қўйишга ҳам эринади. Бунақа бўлишини билганимда дунёдан тоқ ўтиб кетардим, дея афсусланардим. Ўз қадрини билмаган, ўзгаларнинг ҳам қадрини билмайди, деганларидек, улар ҳатто ҳомиладорлик пайтимда ҳам менга эътибор беришмади. Оғир юмушларни бажариб, ҳомиладан айрилиб қолдим. Шундан кейин мен учун у хонадон эшиклари таққа-туқ бекилди.

Ҳозир бир қизчани асраб олганман. У борлиғим, ҳаётим. Кўрган кечирганларимга асосланиб айтаманки, қиз болани балоғат ёшига етгандан кейин узатган маъқул. Тез кўникиш, муҳитга мослашиш осон бўлади.

Раъно Асқаралиева, 54 ёш, кутубхона мудираси: - Айни кўнглимдаги саволни бердингиз. Пойтахтдаги ўқишим тугаб қишлоққа боргандим, совчиларнинг “хужум”ига йўлиқдим. Ўқиб юрган кезларим ота-онам, бирорта йигит билан етаклашиб юрма, дедилар, деб кўнглимга, орзуларимга мос йигитлардан бирини танлаб, аҳдлашмаган ҳам эканман. Келаётган совчилардан йигитнинг олий маълумотли эмаслигини, қўлида касб-ҳунари йўлигини билиб юрагим эзиларди. Хуллас, мен рад қилаверибман, ёшим ҳам ўтиб бораверибди. Тенгдошларимнинг фарзандларини етаклаб юганини кўрсам, “Қачон менинг ҳам болам бўларкин”, деб ўқинардим. Худонинг менга атаган ёруғ кунлари ҳам бор экан. Гарчи камбағалроқ оиладан бўлса-да, ўқимишли, олий маълумотли бир йигитдан совчи келди. Учрашганимдан сўнг ҳафсалам пир бўлди. Аммо наилож? Йигирма тўққиз ёшли қиз бўлсам, бу ёшда аксарият қизлар ажрашган ёки умр йўлдоши оламдан ўтган эркакка турмушга чиқишга мажбур бўлади. Турмушга чиқдим. Лекин мана йигирма олти йилдирки бирга яшаймизу, бир-биримизни тушунмаймиз. Шунча пайтдан бери, лоақал бир марта бўлсин, фикримиз бир жойдан чиққан эмас. Шунинг учун ҳам уч қизимни, йигирма бир, ўн тўққиз ёшларда узатиб, тинчидим. Қизларим ҳам олий маълумотли, ҳам фарзандли бўлиб, мен эришолмаган орзу-ҳавасларга, бахтга муяссар бўлдилар. Хуллас, қиз болани йигирма ёшигача узатиш керак.

Йигитлар эса пул топадиган, оилани моддий таъминлайдиган бўлганида уйлангани маъқул.

Жамшид Қорабоев, 39 ёш, шифокор: - Оилани эплай олишига кўзи етган, соғлом, фикри ва жисми тоза, фарзанд тарбиялашга лаёқатли, рўзгорнинг кам-кўстини бутлашга кучи етадиган инсон турмуш қуриши керак. Неча ёшда, деган саволга келсак, албатта йигирма ёшдан кейин турмуш қурган яхши деб ўйлайман. Катта ёшли жуфтликлар орасида меҳр-муҳаббат, ҳурмат-иззат, бир-бирини тушуниш ва қадрлаш ёшларга нисбатан кучлироқ эканини кузатганман. Уларнинг оиласи мустаҳкам бўлади, ҳар қандай қийинчиликларга бардошли, сабрли бўлади, деб ўйлайман. Умуман, неча ёшда оила қуришдан қатъий назар, никоҳланаётган шахслар аввало тарбияли бўлиши шарт. Бахтли турмушнинг гарови - эр-хотиннинг тарбияси ва одоби билан боғлиқ деб ҳисоблайман. Дунёни ҳар ким ўз қаричи билан ўлчайди, деган экан файласуфлардан бири. Ҳар ким ўз ҳаётий тажрибасидан келиб чиқиб фикрини асослашга ҳаракат қилди. Бахтли ва фаровон оила қуриш учун келин-куёвнинг ёши аҳамиятли, деб ўйлайсизми? Фикр-мулоҳазаларингизни биз билан ўртоқлашасиз, деган умиддамиз.

Бу мавзуда гап борар экан, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, айрим маҳаллаларда ота-оналар қизларини эрта турмушга бериб ёки ўғилларини эрта уйлантириб масалани чигаллаштириб, фарзандларининг бахтларига зомин бўлишмоқда. Мутахассис сифатида фикримни айтсам, 16-18 ёшларда она бўлиш бир қатор муаммоларни келтириб чиқаради. Буларда ҳомиладорлик ва туғруқлар жисмонан оғирроқ кечишидан ташқари, болани парваришлаш, унга руҳан мослаша олмаслик кузатилади. Кўп ҳолларда қизларнинг 15-17 ёшдаги ҳомиладорлиги, онгли равишда тайёр бўлмасдан туриб, астойдил исталган ҳомиладорлик бўлмайди. Бола туғилиши билан оилавий муаммолар ҳам пайдо бўлади.

Аёл қанча ёш бўлса, ҳомиладорлик давридаёқ турли патологиялар, жумладан, камқонлик, кучли токсикоз, йўлдош етишмовчилиги, суяк тизимида салбий ўзгаришлар кўп учраши

кузатилади. Ёш аёллар кўп ҳолларда табиий йўл билан туғишга қийналади ва одатда фарзандини жарроҳлик йўли билан дунёга келтиради. Муаммо шу билан тамом бўлмайди, ёш онадан туғилган фарзанднинг ҳам ҳаёти қил устида бўлиши мумкин. 18 ёшгача тукқан аёлларнинг чақалоқлари орасида учрайдиган ўлим ҳолатлари 20 ёшдан ошган аёлларнинг фарзандларига нисбатан кўпроқ кузатилади. Чунки уларда вазни кам, нимжон чақалоқлар, шунингдек, турли аъзо ва тизимларида нотўғри шаклланиши туфайли бундай аянчли кўрсаткичлар юқори даражада бўлади.

Шунингдек, келин эрига нисбатан куйидаги ўн хислатни адо этса, улар оилада масъуд ва бахтиёр ҳаёт кечирадилар:

1. Қаноат соҳибаси бўл, ундан ҳайикиб тур. Эринг уйга нима кўтариб келса, хушфеъллик ва одоб-назокат билан қабул қилиб ол, ташаккур айт.

2. Эрингга ҳамиша итоатда бўл, амрларини яхшилаб тингла ва бажар.

3. Эрингнинг назари тушадиган жойларга эътибор қил. У сенда хунуқлик кўрмасин. Уй ичи ва ҳовлини ниҳоятда озода ва тартибли тут.

4. Эрингнинг бурнига хушёр бўл. Димоғига сендан ёмон хид кирмасин, фақат хушбўйлик сезсин.

5. Овқатни вақтида тайёрла, асло кечиктирма. Эринг уйга келиши билан, дастурхон сол.

6. Унинг уйқу вақтини, уйғониш пайтини билиб ол. Чунки, очлик ва уйқунинг бузилиши эркакларнинг ғазабини кўзгайди.

7. Хожангнинг моли ва ашёсига эътиборли бўл, исроф қилма, авайлаб асра! Чунки унинг мол-дунёси сеникидир.

8. Эрингнинг қариндоши ва яқинларини иззат-ҳурмат қил. Бу билан хожангни ҳурмат қилган бўласан.

9. Эрингнинг сирларини бошқаларга айтувчи бўлма, унинг ишончини йўқотасан.

10. Хожангнинг амрига осий бўлма, унинг динга тўғри келадиган барча буйруқларини адо қил. Шуни яхши билиб олки, хожанг хафа бўлганда хурсанд кўринишдан, у қувонган пайтда ғамгин бўлишдан ўзингни эҳтиёт қил.

5-БОБ. ЎҒЛИМИЗ УЙЛАНИШГА ТАЙЁРМИ?

Бугун дунёда энг бахтли инсонсан. Ўғлим! Уйланиб фарзандли, яъни ота бўлдинг. Оила пойдевори яратилди. Оилани шарафлаш, ўзинг мансуб бўлган сулоланинг нуфузи, обрў-эътиборини янада юксалтириш, аждодлардан олинган илму обод, тажриба ва ҳаёт ўғитларини авлод давомчисига етказиш учун сенда имконият туғилди. Эндиликда нафақат ўзинг ва турмуш ўртоғинг, балки пушти камарингдан бўлган мурғак гўдак ҳаёти учун ҳам жавобгарсан. Бу масъулият кун сайин ортиб боради.

Ана зурриётинг тинч ва осуда ором олмоқда. Унинг ёруғ келажаги учун илк тарбия бугундан бошланади. Гўдак шахсий ибратга суянган гўзал ва жасоратли тарбияга муҳтож. У қуёшдек ҳароратли, ҳаводек мусаффо меҳрга интиқ. Қалбингга шукроналик туйғуси ила назар сол, шунда одамзод қанчалик мўътабар ва мукамал этиб яратилганлигини, ато этилган умрни инсонга хос ҳолда яшаш кераклигини тушуниб етасан.

Демак, ҳақиқий бахтли ота бўлиш учун нималарга эътибор қаратиш лозим. Бунинг учун, биринчидан фарзанднинг сен учун бало эмас, балки бола, яъни сенга дилбанд бўлиши қайси омилларга боғлиқ эканини қалбингга жойлаб, қулоғингга сингдириб олишинг лозим.

Бу борада 55 ёшли фуқаро Абдужаббор Холназаровнинг фикрини келтириш мумкин: - Менимча, ёшлар оилани қадрлай оладиган, ҳаётни тушунадиган бўлганидагина турмуш қуришлари керак. Ёшидан қатъи назар, масъулиятни ҳис қила олса, муайян фикри, аниқ мақсади бўлса, демак у йигит-қиз оила синовларига

бардош бера олади. Ҳеч иккиланмай уни узатиш ёки уйлантириш мумкин. Аммо, яна бир нарса бор: ота-она “мен-ота, мен-она” дея ҳадеб ёшларнинг турмушига аралашавермаслиги керак. Уларга ёрдамчи, маслаҳатчи, йўл кўрсатувчи бўлсин, бироқ турмушига ҳалал бермасин. Икки томон ҳам ўзиникини маъқуллаб, оилага суқилаверса, ёшларнинг онги заҳарланади. Менинг фикримча, йигит оилани тушуниб, рўзғор тебратадиган бўлганида, қиз бола эса бирор ҳунарни ёки касбни эгаллаганидан кейин турмуш кургани яхши.

Буюк мутафаккир аллома Алишер Навоий (1441–1501)нинг эр-хотин муносабатлари, бурчлари, аёллар фазилати, уларнинг оилада тутган ўрни ҳақидаги қарашлари бекиёсдир.

“Маҳбуб-ул-қулуб” асарининг: “Уйланиш ва хотинлар тўғрисида”ги фаслида мутафаккир уйланиш ва унинг фойдаси, оила одоби ва оилада аёлларнинг фазилатлари ҳақида ажойиб фикрларни баён этади. Навоий аёлнинг турмушдаги ҳиссасига қуйидагича тўхталади: “Яхши хотин-оиланинг давлати ва бахти. Уйнинг озодалиги ундан, уй эгасининг хотиржам ва осойишталиги ундан. Ҳуснли бўлса – кўнгил ёзиғи, хушмуомала бўлса – жон озиғидир. Окила бўлса, рўзғорда тартиб-интизом бўлади, асбоб-анжомлар покиза ва саранжом туради”⁶⁰.

Алишер Навоий ўз қарашларида оилада тинчлик ҳукм суришини бевосита аёлларга ҳам боғлиқлигига эътибор қаратади.

XX аср Туркистон жадидчилик ҳаракатининг улкан намоёндаларидан бири Абдурауф Фитрат ҳам оила масаласига ва унинг жамият ҳаётидаги тутган ўрнига алоҳида эътибор қаратади. Мутафаккир “Оила ёки оила бошқариш тартиблари” асарида оила куриш заруратидан тортиб, оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, ота-она, фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, фарзанд тарбияси ҳақидаги қарашларини чуқур ёритиб берган. Мутафаккир мазкур асарда уйланиш ва бўлажак эр-хотин биринчи навбатда нималарга аҳамият бериши лозимлиги

⁶⁰ А.Навоий. Маҳбубул-Қулуб.-Т.: 1967. 13-том.-2016.

ҳақида қимматли фикрларини илгари суради. Абдурауф Фитрат уйланиш учун тўрт нарсага – мол, насаб, ҳусн ва имону эътиқодга эътибор бериш лозимлигини уқтиради. Уйланиш орзусида юрган эр ва хотиннинг мол-бойликлари ва насаблари тақрибан бир хил бўлиши лозим. Акс ҳолда эр билан хотин бир-бирларига тенг бўлмай, бири бой ва калонзода бўлса, иккинчи томонни фақирлик ва зоти пастликда айблаб, ҳаётини мудом азобга қўяди. Хусусан, исломий тарбия доирасидан четда қолган мамлакатимиз халқи бойлик ва калонзодалиқ билан ортиқча фахрланадилар. Бундай издивожнинг натижаси, албатта, яхши бўлмайди. Жамол (ҳусн) бу кўриниш демакдир, яъни қараётган киши назарига чиройли кўриниб, унинг қалбини ўзига мойил қилиш демакдир⁶¹.

Адибнинг “Оила” асарида эса уйланмоқ зарур бўлганда қандай хотинни танлаш лозимлиги, маҳр ва тўй қандай бўлиши кераклиги, эр-хотиннинг қандай яшамоқликлари, ота-онанинг ҳақ-хуқуқлари ва қизларнинг илм олишлари хусусидаги қимматли фикрлари диққатга сазовордир.

Шарқ халқлари орасида маълум ва машҳур Кайковуснинг “Қобуснома” асарида ҳам жисмоний, ҳам ақлий тарбиянинг ҳамма қирралари чуқур таҳлил қилинган. Мутафаккир мазкур асарнинг 26-бобини хотин олмоқ зикрида деб номлайди ва унда шундай ёзади: “Эй фарзанд, агар хотин олмоқ тиласанг, ўз ҳурматингни яхши сақлағил. Хотин талаб қилсанг, хотиннинг молини талаб қилмағил. Ниҳоятда хушрўй хотин олмағилки, уни маъшуқ тутарлар. Хотин пок ниҳод (тоза табиат) ва пок дил бўлсин: қадбону (уй бекаси, ишчан хотин) эрига дўст бўлғай. Ҳаёлиғ, тақводор, тили қисқа, молни яхши сақлағувчи бўлсин. Дебдурларки, яхши хотин эрнинг ва умрнинг роҳати бўлур. Хотин камолға етгон, оқила бўлгон, онасининг қадбонулигин, отасининг қадхудолигин кўрғон ва билғон бўлсун. Агар бундок нозанин қўлингга тушса, уни асло қўлдан чиқармағил ва жаҳд қилиб уни олғил”⁶².

⁶¹ А.Фитрат. Оила. -Т.: ”Маънавият”, 2000.- 236.

⁶² Кайковус. “Қобуснома”, “Ўқитувчи”, -Т.: 1973. -69 бет.

Барча манбалардаги насиҳатларнинг кўпчилиги куёвларга қаратилганини куйидагиларда кўриш мумкин:

1. Аёлининг ҳам сен каби тасарруф қилиши керак деб ўйлама. Чунки, у сендан бошқача яратилган.

2. Уни эътиборсиз қолдирма. Унга муҳаббат, меҳр ва омонлик ҳадя эт. Чунки, у аёллик табиати ила мазкур нарсаларга муҳтождир.

3. Унинг шикоятларини эътиборсиз қолдирма. Аёл киши ҳар доим маънавий ва меҳрли қўлловни истайди.

4. Унга совғалар тақдим қилишда бахил бўлма, чунки, аёл зоти бахил эрни ёқтирмайди.

5. Аҳлини зиёрат қилишига қарши бўлма, агар бунга қарши бўлсанг, унинг муҳаббатини йўқотасан. Аёллар ўз аҳлига кўпроқ боғлиқ бўлади.

6. Гоҳ-гоҳи рашк қилишингни билдириб тур. Бу унинг аёллик иззат-нафсини рози қилиб туради.

7. Унга лутф кўрсат, аёллигини қондириб тур.

8. Унинг айбларини юзига солма. У танқидни ёқтирмайди.

9. Ундан юз ўгирма. Аёл киши ўзига қулоқ тутганни яхши кўради.

10. Унга хиёнат қилма. Аёл учун энг оғир нарса эрининг хиёнат қилишидир.

11. Унинг ўзини ҳам, ҳис-туйғуларини ҳам масхара қилма, чунки у нозик хилқатдир, жароҳатни кўтара олмайди.

12. У сендан талаб қилган нарсани унутма. Акс ҳолда унда “қадр-қийматим йўқ экан” деган тушунча пайдо бўлади.

13. Ундан ёрдамнингни аяма. Чунки, аёл зоти доимо ўзи ишонадиган ва суянадиган шахсга муҳтождир.

14. Оилавий масъулиятларинг ва ваъдаларингни зинҳор эътиборсиз қолдирма. Уларга амал қилишинг аёлингга бўлган муҳаббатингни ҳис қилдиради.

15. Унинг иккинғизнинг муаммоларингизни ҳал қилиш бўйича таклифларини эътиборсиз қолдирма. Агар ундай қилсанг, бу унга аҳамият бермаганлигингни билдиради.

16. Ундан муаммоларни оқилона ва мантиқий ҳал қилишини талаб қилма. Чунки, аёл киши одатда кўпроқ ҳис-ҳаёжонга берилган бўлади.

17. Уйнинг майда-чуйда ишларига кўп аралашма. Бу борада унга ишон. Бу унга уйнинг ҳақиқий бекаси эканлигини сездириб туради.

18. Уни мақтаб туришдан ғофил бўлма. Унинг кийими, зийнати, пиширган нарсаларини, уй тутишини мақтаб тур. Бу унинг аёллик туйғусини рози қилади.

19. Аёл кишининг ҳомиладорлик, туғиш ва ҳайз каби оғир ҳолатларни бошидан ўтказишини асло унутма. Ўша пайтларда унинг ҳис-туйғуларини янада кўпроқ риоя қилиш лозим.

20. Унинг шахсий ҳурриятини кўп чеклама. Хусусан, ижтимоий алоқаларда.

6-БОБ. ТИББИЙ КЎРИКДАН ЎТИШ СОҒЛОМ ФАРЗАНД ГАРОВИ

Халқимизда азалдан оила муқаддас саналиб, олий қадриятлар бешиги сифатида юксак қадрланиб келинган. Унинг тотувлиги, мустаҳкамлиги келин-куёвнинг сихат-саломатлиги, келажак авлоднинг соғлом дунёга келиши ва баркамол бўлиб улғайишида, деб тушинилган. Шу боис, совчиликка боришдан олдин биринчи галда қиз томоннинг этти пушти суриштирилган. Ўз навбатида, келин томон ҳам куёв бўлмишнинг авлод-аждодлари ҳақида этарли маълумотга эга бўлгач, қуда-андачилик ҳақида ўйлаб кўришган. Мазкур анъаналар бугун ҳам ўз қийматини йўқотгани йўқ. Замон талабларига мос ҳолда уни амалга ошириш мезонлари ишлаб чиқилган. Унга амал қилиш эса ҳар томонлама соғлом оилани вужудга келтириб, келажак авлод баркамоллигини таъминлашга йўналтирилган.

Ҳар бир ўғил-қиз вояга етгач, мустаҳкам оила қуришни ва жисмонан соғлом, маънавий етук фарзанд тарбиялашни, тинч-тотув, фаровон турмуш кечиришни орзу қилади. Обод ва мустақил юртимизда оилалар соғломлигини таъминлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш юзасидан амалга оширилаётган кенг қўламли ишлар ана шундай эзгу мақсадларни рўёбга чиқаришга хизмат қилмоқда.

Умр йўлдошини танлаш пайтида тиббий кўрикдан ўтиш масаласи ўта долзарб ҳисобланади. Тажрибада никоҳдан, тўйдан кейин келин-куёвдан бирида турли юқумли ёки бир оилада яшаш, фарзанд кўришга тўсиқ бўладиган беморликлар чиқиб қолиш ҳолатларини олдини олишда бу масала муҳимдир.

Никоҳланувчи ёшларни тиббий кўрикдан ўтказиш тартибининг кенг жорий этилаётгани оила муқаддаслиги ва мустаҳкамлигини таъминлашга хизмат қилаётир. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 августда қабул қилинган “Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўрикдан ўтказиш тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 365-сонли қарорига мувофиқ амалга оширилаётган тиббий кўриklarнинг сифат ва самараси тобора ошмоқда. Бу қарорга асосан янги оила қурмоқчи бўлган шахслар никоҳдан олдин ФХДЁ бўлими томонидан берилган йўлланма билан тиббий кўрикдан ўтишмоқда. Ёшларни яшаш жойларидаги тиббиёт муассасаларида психиатр, дерматовенеролог, нарколог, акушер-гинеколог, уролог каби мутахассислар текширадilar. Тиббий кўрик жараёнида никоҳланувчилар ва уларнинг қариндошларида руҳий касалликлар бор-йўқлиги аниқланади, эпилепсия (тутқаноқ), шизофрения, олигофрения каби касалликларнинг наслдан наслга ўтиш хавфи борлиги тушунтирилади.

Алкоголь ва гиёҳванд моддаларнинг организмга салбий таъсири, фарзандларнинг турли касалликлар ёки ногирон бўлиб туғилишига сабаб бўлиши тўғрисида маълумотлар ҳам берилади. Кўрик вақтида алкоголь ёки гиёҳвандлик касалликлари аниқланса, беморлар дарҳол нарколог диспансерига юборилади. Сил касалликларининг яширин ёки бошланғич турини аниқлашда кўкрак қафасининг флюоро текшируви қўлланилади.

Касаллик, унинг организмга келтирадиган зарари ва атрофдагиларга юқиши мумкинлиги ҳақида ҳам айтилади. Ҳозирги вақтда кенг тарқалаётган ва бутун дунё муаммоси бўлаётган ОИТС ва заҳм касалликларини аниқлаш учун қон таҳлили текширилади, дерматовенеролог кўригидан ўтилади ва ёшлар билан суҳбат ўтказилади. Аниқланган касалликлар ҳақида тўйдан олдин улар даволанишлари муҳимлиги юзасидан керакли тиббиёт муассасасига йўлланма берилади. Даволаниб келганларидан кейин ёшларга оила қуришларига шифокорлар томонидан рухсат этилади.

Бу масалага масъул бўлган барча ташкилотларнинг маҳалла, таълим муассасалари, корхона ва ташкилотларда олиб борилаётган кенг кўламли тушунтириш ишлари, “Ёшларни турмушга тайёрлаш”, “Эрта никоҳнинг салбий оқибатлари”, “ОИТС касаллиги ва унинг оқибатлари”, “Туғруқлар орасидаги ораликни сақлаш” каби мавзуларда ўтказилаётган суҳбатлар орқали мустақил ҳаёт оstonасида турган йигит-қизлар ўртасида ҳамда ёш оилаларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришга кўмаклашмоқда.

Масалан, жорий йилнинг дастлабки тўрт ойини таҳлил қилсак, Тошкент шаҳар репродуктив саломатлик марказида тиббий кўрикдан ўтказилган 1880 нафар шахс, яъни 940 та оиланинг 14 нафарида ирсий, 2 тасида сил ва 3 тасида ОИТС билан касалланиш ҳолати аниқланиб, томонлар тегишли равишда огоҳлантирилди. Аммо, ачинарли томони шундаки, бундай касаллик аниқланган шахсларнинг барчаси ҳам тўй маросимидан олдин тиббий кўриқка келишмаган. Шаърий никоҳ асосидаги тўй маросими ўтиб бўлган ёки фарзанд кўриш арафасида никоҳни расмийлаштириш зарурати туғилгандагина марказга мурожаат қиладиганлар ҳисобига мазкур касалликларнинг тарқалиши давом этмоқда. Вақт ўтгач на эр-хотинни, на туғилажак болани химоя қилишнинг иложи йўқ.

Фуқароларда тиббий кўрикдан ўтиш тартиби ва унинг аҳамияти ҳақида тушунча ҳосил қилиш, жараёнга масъулият ҳиссини ошириш мақсадида марказ мутахассислари томонидан оммавий ахборот воситаларида чиқишлар қилиниб, таълим муассасалари, корхона-ташкилот ҳамда маҳаллаларда тизимли равишда учрашув ва давра суҳбатлари ўтказиш йўлга қўйилган. Шу жумладан, марказ қошида ҳам “Ёш оила дорулфунуни” ташкил этилиб, унда бўлажак келин-куёвларга оила психологияси, эр-хотин муносабатлари, соғлом ҳаёт асослари каби бир қатор мавзуларда маслаҳатлар бериб борилмоқда.

Инсон фарзандни дунёга келтирар экан, унга бор меҳр-муҳаббатини бахшида этиб, асраб-авайлаб камолга етказди.

Вақти келиб, қизини “эгаси”га топшириш, ўғлининг “бошини иккита қилиш” фурсати этганда эса негадир кўпчилиكنинг кўзини шира босиб, истаб-истамай сепга, дабдабага учади, ҳақиқий бахт нимада эканлигини унутади. Оқибатда эса “Сўнгги пушаймон ўзингга душман”, дейди доно халқимиз. Шундай экан, ҳар бир ёш ўзбошимчаликдан воз кечиб, никоҳдан олдинги тиббий кўрикка масъулият билан ёндошмоғи лозим. Зеро, саломатлик оилавий бахтнинг асосидир.

Никоҳланишни истовчиларда юқумли ёки оила қуриш мақсадларига таъсир ўтказадиган хасталикни аниқлаш учун тиббий кўриқдан ўтиш зарур ва бу борада қуйидагиларга амал қилинади:

1. Никоҳланишдан олдин ўтказиладиган тиббий кўрикнинг юқумли ёки оила қуриш мақсадларига таъсир ўтказадиган хасталикни аниқлашда фойдалари бор. Бу орқали никоҳланишдан сақланиш мумкин. Шу билан бирга, бу ишнинг айб ва салбий тарафлари ҳам бор. Хусусан, бировнинг айбини очиш, унга маънавий зарар етказиш ва келажагини хавф остида қолдириш кабилар.

2. Тиббий кўрикни ман қилувчи нарса шариятда йўқ. Жумладан, ирсий кўрикнинг ҳам. Фақат, шарт шуки, айбни ошкор қилмаслик керак ва даволанишга йўл топиш лозим.

3. Агар никоҳни истовчи тарафлардан бири никоҳдан олдин тиббий кўрикни шарт қилса, монёлик йўқ.

4. Агар икки тараф оила қуришдан олдин келишган ҳолда (ирсидан бошқа) тиббий кўриқдан ўтишни истасалар, монёлик йўқ. Фақат одоб-ахлоқ қоидаларига амал қилиш ва бошқа тарафга зарар еказмаслик шарт.

5. Икки тарафга ҳам никоҳдан олдин ўзидаги юқумли ёки оила қуриш мақсадларига таъсир ўтказадиган хасталикни яшириш жоиз эмас. Агар яширса ва бу иш иккинчи тарафнинг хаста бўлиши ёки ўлимига сабаб бўлса, сабабчи тараф қоида бўйича барча жазо ва тўловларни ўташи мажбурий бўлади.

6. Агар никоҳдан кейин икки тарафдан бири иккинчисининг юқумли ёки оила қуриш мақсадларига таъсир ўтказадиган хасталиги борлигини билиб қолса, никоҳни бузишга ҳаққи бор.

“Соғлом ота-онадан соғлом фарзанд туғилади”, деб бежиз айтилмаган. Болаларда турли касалликларнинг олдини олиш, туғма касалликларга йўл қўймаслик, бўлажак оиланинг соғлигини муҳофаза қилиш борасида шифокорлар, педагоглар, маҳалла оқсоқоллари, хотин-қизлар қўмитаси аъзолари ёшларимиз ва ота-оналарга тиббий кўрикнинг зарурияти тўғрисида тушунтиришлари керак.

Ўсмир йигит ва қизларимизни мактаб ёшидан оқ бошлаб оилавий ҳаётга психологик, жисмоний ва тиббий жиҳатдан тайёрлашимиз, уларга соғлом турмуш тарзи тушунчаларини сингдириш педагог ва шифокорлар, ота-оналарнинг долзарб вазифаси ҳисобланади.

7-БОБ. КУЁВНИНГ КЕЛИН ҲУЗУРИГА ДАСТЛАБКИ КИРИШИ

Тўй тугаб, меҳмонлар тарқалиб кетгандан сўнг, одатда, куёвнинг алоҳида тайёрланган хонада кутиб ўтирган келин ҳузурига дастлаб киришига алоҳида эътибор берилиши турган гап. Албатта, бир умрлик савдо бўлмиш никоҳли ҳаётни амалий бошлаш ҳодисаси алоҳида ҳис-ҳаяжон, орзу-истаклар билан тўлиб-тошган бўлиши муқаррар. Бундай пайтда қилинадиган ҳар бир иш, босиладиган ҳар бир қадам ва айтиладиган ҳар бир сўз умр бўйи эсда қоладиган бўлиши ҳам табиий.

Шунинг учун бўлса керак, одамларда бу ҳодисага алоҳида аҳамият бериш одати бор. Ушбу муносабат ила келажак ҳаётнинг бахтли бўлишига оид деб ўйланган ирим-сиримлар ҳам кўпайган. Айниқса, аёллар ичидаги гап-сўзлар, келин-куёвга бериладиган маслаҳатлар ҳам кўпайиб кетган. Баъзи жойларда авваллари, келиннинг ризқи ўзи билан кирсин деб, янги уйга кириб келадиган келиннинг бошига нон боғлаб қўйишар, келин билан куёв ўз хоналарида дастлаб кўришганда ким иккинчисининг оёғини олдин босиб олса, оилада ўшанинг гапи ўтадиган бўлади, дейишарди. Яна, келин-куёвга ойнани кўрсатиб, қандайдир саволлар беришар ва ўша саволларга мос жавоб беришни талаб ҳам қилишарди. Ҳатто баъзи китобларда куёв уйнинг бурчагида оёғини ювиши ва яна нималардир қилиши кераклиги ҳақида ёзилган ҳам экан. Одамлар ўша ёзилган нарсаларга амал қилиш ёки қилмаслик борасида саволлар ҳам беришганди.

Эҳтимол, бундан бошқа гап-сўзлар, бидъат - хурофотлар ҳам бордир. Эҳтимол, кўплари йўқолиб ҳам кетгандир. Лекин тушунчаларда бу ҳақда қандай кўрсатмалар борлиги билан ҳар

бир шахсинг қизиқиши турган гап. Уламолар куёв келиннинг олдига биринчи бор кирганида нималар қилиши кераклиги ҳақида унча кўп гапларни айтмаганлар ва ривоятларни келтирмаганлар. Бу тўғрисида ушбу сатрларни ёзишдан олдин ҳозирги воситалар орқали ҳам қидириб кўриб, унчалар кўп нарса йўқлигига ишонч ҳосил қилинди. Яъни, маълумот кўплигидан қай бирини олиш қийинлашадиган даражада эмаслиги аён бўлди.

Юқорида келтирилган нарсалар куёв ва келинлар учун уларнинг биринчи кечаларида яхши ният ила ихтиёрий қилинадиган ишлар ва дуолардан иборатдир. Яхши умид ила қилса, гўзал иш бўлади. Буларни қилмаганлар “бу ишларни қилмаган эдик, энди нима бўлади?” деган ҳаёлларга бормасликлари лозим.

Аксар опа-сингиллар турмушга чиққач, эри учун ясаниб юришга мажбур эканини унутиб қўйишмоқда. Ўзларига турли баҳоналар топиб, ташқи кўринишларига эътибор бериш учун жиддий уринишмайди. Бугунги кунда эри учун ўзини жозибали қилишнинг турли хил воситалари бўла туриб ўзини бундай тутиш икки қарра ажабланарлидир. Нега опа-сингиллар ўз эрлари учун ясан-тусан қилишмайди? Эҳтимол ҳар бир келиннинг ўз баҳонаси бордир, шунга кўра, у ўзига қарамай қўяди, уйда эри учун ясанмай, пардоз-андоз қилмай қўяди. Бундай баҳоналарнинг келиб чиқишига бир қанча тушунчалар сабаб бўлса ажабмас. Уларнинг барчасини санаб ўтиш имкони йўқ, шунинг учун кенг тарқалганларидан айримларини зикр қилиб ўтсак:

1. “Иймоннинг ўзи кифоя”. Эркаклар ўз жуфтининг барча гўзаллиги ҳаё либосида мужассамдир, деб ҳисоблайдилар. Бу фикрни қувватловчи далил Қуръони Каримда мавжуд: “Эй Одам болалари, батаҳқиқ, сизларга авратингизни тўсадиган либос ва зийнат либосини нозил қилдик. Тақво либоси, ана ўша яхшидир. Ана ўшалар Аллоҳнинг оят-белгиларидандир. Шоядки эсласалар”⁶³. Бироқ бу далилни тор тушунмаслик лозим. Яъни

⁶³ “Қуръони Карим” Аъроф сураси, 26 оят. (Алоуддин Мансур таржимаси). –Т.: “Чўлпон”, 1992. 303-б.

бу, сиз тўзиган сочлар, ифлос кийимлар ва улардан тарқаётган ёқимсиз ҳид билан юришингиз керак, асл гўзаллик қалбдадир ва унинг ўзи етади, дегани эмас. Йўқ, бу ўта тор тушунчадир! Эр аёли учун салобатли, озода кўринишга уриниши зарурлиги каби, аёллар ҳам ўз эрлари учун ёқишга, унинг кўзига энг гўзал сиймода кўринишга имкон қадар уриниши керак. Демак, қалб гўзаллигидан ташқари чиройли кўриниш, озода табиат ва тоза дид ҳам зарурдир!

2. “У барибир муносиб баҳо бермайди”. Дастлаб аёл бутун кеча мобайнида ойна олдида ўтириб, пардоз-андоз қилади, энг чиройли либосини кияди, зеб-зийнатларини тақади. Эри эса ишдан келиб, буни муносиб баҳоламайди ёки юқори баҳолайди-ю, бироқ буни аёлига билдирмайди. Шунда аёлнинг кўнгли ғаш бўлади ва бундан кейин эри учун безанишдан кўнгли совийди ва бу ишни секин-аста тарк қилади. Аслидачи, фаросатли аёл ўз вазифасини тарк этмаслиги керак. Аёлнинг латофати ўзининг эри учун гўзал кўринишга ҳаракат қилишдан иборат! Ҳадиси шарифда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилганлар: “Сизларга кишининг тўплаган нарсалари ичида энг яхшиси нималиги ҳақида хабар берайми? У солиҳа аёлдирдир! Қачон унга қараса хурсанд қилади, қачон унга буюрса итоат қилади ва қачон ғоиб бўлса (унинг мол-мулкини) муҳофаза қилади” (Абу Довуд ривояти).

Агар аёлнинг эри унга эътибор бермаётган бўлса, ҳаргиз бундан ноумид бўлмаслик лозим! “Эримга ёқмай қолдим”, демаслиги керак. Зотан, аксар эркакларнинг табиати ўзи шундай бўлади. Улар кам ҳолларда ўз ҳис-туйғуларини очиб сочади.

3. “У менга ҳеч нарса демайди – демак, унга бу ёқади”. Бу фикрни бугунги кунимизнинг энг кўп учрайдиган янглиш фикри ва кўп ишлатиладиган баҳоналардан бири, десак хато қилмаган бўламиз! Юқорида зикр қилганимиздек, эркак киши камгап бўлади. Бироқ аёллар у ҳаммасини кўриб тургани ва ҳаммасига эътибор қилаётганини доимо ёдда сақлашлари зарур.

Ёқимсиз ҳид, исқирт либос ва ўзига қарамаслик қандай ёмон бўлса, муааттар ҳид, чиройлик либос ҳамда яхши парвариш қилинган қош кўз ва соч ҳам ҳар доим фазилат ҳисобланган. Шунинг учун эрингиз сизга бирон нарса дейишини кутмасдан, ҳаракатингизни қилинг! Акс ҳолда ростдан ҳам у сиздан совиши ва сиз учун барчаси ёмон оқибатлар билан якун топиши мумкин.

4. Ҳафсаласизлик. Эри учун гўзал бўлишда ҳафсаласизлик деган нарсани умуман унутиш керак. Унинг ҳаққини паймол қилманг. У сиздан ҳузурланиш учун ўз никоҳига олган. Унинг учун гўзал кўринишда ҳафсаласизликка йўл қўйсангиз вақт ўтиб, эрингиз норозилигига сабаб бўлишингиз мумкин.

5. Бола-чақа ва рўзғор ташвишлари. Аёл ёш болалари билан овора бўлиб, уларни овқатлантириши, уйқуга ётқизиши, ҳовлини саранжом-сарипта сақлаши, оиланинг бошқа аъзоларига овқат тайёрлаши ва шу каби бошқа ишларни бажаради, куни билан елиб-югуради. Эҳтимол, буларнинг бари чиндан ҳам салмоқли сабаб бўлиб, эр учун вақт топа олмай қолар. Лекин нима бўлганда ҳам булар аёлнинг ўз эри кўзига исқирт қиёфада кўринишини оқлаш учун баҳона бўла олмайди!

6. Қовоқ солиб юриш! Эркакларнинг деярли барчаси аёлининг жилмайишини, кулишини, хурсанд ҳолда бўлишини ёқтиради. Буни аёллар эсларидан чиқармасликлари лозим. Кўчадан ёмон кайфиятда келган эрга очик чехрали табассум билан пешвоз чиққан аёл эрининг меҳрини қозонади, уйига тезроқ келишга, аёлининг очик чехрасини соғинишига сабаб бўлади. Бўлар-бўлмасга араз қилиш эрнинг кайфиятини бузади ва бу ҳам кейинчалик аёлидан совишга олиб бориши мумкин! Ушбу китобни ўқиб чиққан опа-сингиллар: “Булар мен ҳақимда айтилган гаплар эмас экан”, десалар, жуда яхши. Лекин бу баҳоналар орасидан айримларини ёки ҳаммасини ўзларида кўришган бўлса жуда афсусланарли ҳолдир. Ушбу опа сингилларимиз “Эр учун ясаниш” деган мавзудаги муносабатни ҳозирдан бошлаб ўзгартиришлари керак бўлади.

Муҳтарама аёлларимиз! “Кўча хандон уй зиндон” қабилида ҳаракат қилиб, кўчадаги эркаклар учун ясаниб, бегоналар қарашларига ҳузур бахш этадиган, уйда эса барча бўёқларни ювиб юборадиган аёллар каби бўлманг!. Гўзаллигингизни эрингиз учун ифода қилинг! Унга ёқиш учун бор имкониятингизни ишлатинг! Бу йўлда қилган ҳаракатларингиз бекор кетмайди, балки унга ажр оласиз ва албатта бу уриниш ўзини оқлайди. Бу билан сиз эрингизни рози қиласиз ва унинг муҳаббатига мушарраф бўласиз. Эрининг розилиги эса – Аллоҳ таолонинг розилиги демакдир.

8-БОБ. ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ ҚАЧОНДАН БОШЛАНАДИ?

Азизларим! Сизлар кеча ёш келин-куёв бўлиб бахтли ҳаётни бошлаб, ширин онларни ўтказиб келмоқдасизлар. Бугун эса Сизлар бахтли дунёда энг бахтли ота-онасизлар. Чунки, ёш оилада фарзанд дунёга келди. Оила пойдевори яратилди. Оилани шарафлаш, ўзингизга мансуб бўлган сулоланинг нуфузи, обрў-эътиборини янада юксалтириш, аجدодлардан олинган илму одоб, тажриба ва ҳаёт ўғитларини авлод давомчисига етказиш учун сизларда имконият туғилди.

Чиройли ёниб турган кўзларига қаранг, зурриётингиз тинч ва осуда ором олмоқда. Мурғакгина гўдак сизларнинг тўғри тарбиянгизга муҳтож. Бунинг учун сиз ота-оналарда ушбу билим, кўникма ва тажрибалар етарлими? Бунда ким нималарга аҳамият қаратиш керак?

Фарзандни тарбиялаш учун энг аввало, бўлғуси ота-оналарнинг ўзларини тарбиялаш, яъни уларни фарзанд тарбияси ҳақидаги билимлар билан қуроллантириб ва янада билимларини такомиллаштириб бориш орқали қобил фарзандларни дунёга келтириб, вояга етказиш керак.

Тарбия ҳомиладан бошланади. Фарзанд ота-онанинг келажаги, умиди, орзуси, бойлиги, чексиз қувончи, суянган тоғидир. Бўлажак она эса фарзандининг соғлом, кўркам, бақувват бўлишини бутун вужуди билан истайди. Фарзанд ҳали ёруғ дунёга келмасиданоқ, уни ўз организми билангина эмас, қалб ҳарорати билан боқади, меҳрга тўйинтиради.

Фарзанд кўрадиган аёлда шундай бир бебаҳо туйғу, ҳиссиёт пайдо бўладики, уни дунёдаги бирон-бир нарса билан таққослаб

бўлмайди, бу Аллоҳнинг мўъжизаси - оналик меҳридир. Ҳар бир ота-она фарзандининг қобил, ахлоқ-одобли бўлиб ўсишини орзу қилади. Оилада яхши тарбия топган фарзанд энг аввало ота-онасига қулоқ солади. Уларнинг панд-насихатларини одоб билан тинглайди ва унга амал қилади. Шунинг учун яхши инсонларни “Отанга раҳмат, сенга тарбия берган онангга раҳмат”, деб дуо қилишади. Ёш авлод тарбияси, уларнинг саломатлигини таъминлаш ва касб-ҳунарга ўргатиш аجدодларимиздан мерос бўлиб келган табиий инсоний одатлардир.

Фарзанд туғилгунга қадар: оналар учун моддий ва маънавий шарт-шароит яратиш. Туғилажак фарзандни парваришлаш, тарбиялашда зарур бўладиган билимларни эгаллаш. Бунинг учун аجدодларимиз ёзиб қолдирган меросни ва ҳозирги даврда ёзилган махсус китобларни ўқиб ўрганиш, ижтимоий шарт-шароитлар яратиш, ҳомиладор аёл парваришига катта эътибор бериш, витаминларга бой овқатлар еб, овқатланиш маданиятига риоя этиш, мутахассис акушер-гинекологлардан маслаҳатлар олиб туриш, тажрибали дояларни топиш, улар билан боғланиб туриш, ёш оиланинг ота-оналари, ака-ука, опа-сингиллари, қариндош-уруғлари тушуниб, уларга ғамхўрлик қилиб ҳурматларини жойига қўйишлари, оилада тинчлик, осойишталик бўлиши, уруш-жанжал бўлишига йўл қўймаслик, уйни озода, покиза, тартибда тутиш лозим.

Онадаги ҳар бир жараёни ҳис этади, унинг сўзларини тинглайди. Бу борада улуғ кишиларнинг ота-оналари фарзандларига туғилишидан аввал қандай тарбия берганлари биз учун ибратдир. Ривоятларга кўра, Собит исмли йигит бир тишлам олмани изнсиз еб қўйиб, эгасидан розилик олиш учун чеккан машаққати – тақводорлиги туфайли Имоми Аъзам Абу Ҳанифадек улуғ олимнинг отаси бўлди. Бу воқеада катта ҳикмат ва олий ибрат бор.

Абдулла Авлоний “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” китобида бундай келтиради: “Аллоҳ таоло инсонларни асл хилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши билан ёмонни, фойда билан

зарарни, оқ билан қорани ажратадиган қилиб яратган. Лекин инсондаги бу қобилиятни камолга етказиш тарбия билан бўлур. Қуш уясида кўрганини қилар”⁶⁴.

*Худонинг раҳмату файзи ҳама инсонга яксардур,
Ва лекин тарбият бирла етушмак шарти акбардур.
Туғиб ташлов-ла бўлмас бола, бўлғай бало сизга,
Вужуди тарбият топса, бўлур ул раҳнамо сизга.
Темирчининг боласи тарбият топса, бўлур олим,
Бузилса хулқи, Луқмон ўғли бўлса, бўлғуси золим.
Ёмонларга қўшилди Нухнинг ўғли, бўлди беимон,
Юрудди Каҳф ити хўблар-ла бўлди оти инсон.*

Фарзанд туғилганидан кейин: фарзандни парвариш қилиш учун ёш онага биринчи кунлари тажрибали доя-ҳамшира ёрдам бериб туриши зарур, моддий шароит бўлса 1-2 ой ёш онага малакали ҳамшира уйда ҳам ёрдам бериб турса маъқул бўлади, ақиқа, чиройли, маъноли исм қўйиш, фарзандни ёшига қараб, босқичма-босқич тарбиялаб бериш, болага ёшлигидан китобга ихлосмандликни ўргатиш, қизиқарли китобларни, айниқса, ўзбек халқ эртақларини ўқиб бериш, 3-4 ёшга кирганда ўқиб берилган эртақни қандай тушунганини сўраш, эртақ бўйича қисқа саволлар бериш ва болани шу саволга жавоб беришга аста-секинлик билан шошмасдан ўргатиш, ота-она ҳар кунги одат бўйича сабр-тоқат, диққат, ҳурмат, меҳрибонлик, талабчанлик билан фарзандларга муносабатда бўлишлари, оилада турли мавзуларда фарзандлари билан суҳбатлашиш, ахлоқ-одобни ўргатиш, илм бериш, ҳунар ўргатиш, мустақил фикрлашга ўргатиш, гўдакликдан тозаликка ўргатиш зарур.

Бу борадаги муҳим вазифалардан яна бири болани чақалоқлик давридан бошлаб оқ мустақилликка ўргатишдир. Чунки боланинг билимга бўлган ҳавасининг қарор топишида энг масъулиятли давр унинг уч ёшгача бўлган вақти экани

⁶⁴ А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: “Ўқитувчи”, 1992

исботланган. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун турли ўйинлар билан машғул бўлиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни мактабда тайёрлайди. Шунинг учун болаларнинг ўз тенгдошлари билан ўйинларида уларга мумкин қадар кўпроқ мустақиллик берган маъкул. Болани бошланғич мактабда ўқитиш даврида энг зарур нарса унда мустақил ўз устида ишлаш ва дарс тайёрлаш малакасини таркиб топтиришдир. Афсуски, кўп ота-оналар фарзандининг ҳисоб масалаларини ечиб берадилар ва ҳоказо. Хуллас, болани қийинчиликларни мустақил енгитишга ўргатмайдилар. Натижада улар юқорида синфларда ўқиётганда шундай қийинчиликларга дуч келадиларки, буни ўзлари мустақил бартараф қила олмайдилар.

Шоир ва маърифатпарвар Абай Қунанбаев (1845–1904) ўз асарларида, ўғит-насиҳатларида таълим-тарбия масалаларига катта эътибор қаратган. Мутафаккирнинг насиҳатларидаги тарбиявий аҳамият ниҳоятда диққатга сазовордир. Абай еттинчи сўзида: “Бола онадан туғилганда икки турли одат билан туғилади. Бири – есам, ичсам, ухласам демоқликдир, албатта; шунингдек, булар таннинг сиҳат-саломатлиги учун зарур ҳамдир; булар бўлмаса – танда жон ҳам бўлмайди, ўсмайди ҳам, қувватга ҳам кирмайди. Иккинчиси – кўрсам, билсам демоқликдир. Бола ёшлигида нимани кўrsa – шунга талпинади, ялт-юлт этиб қарайди, кўрган нарсасини қўли билан ушлаб, юзи-кўзига яқин олиб бориб суйкагиси, оғзига солиб тишлагиси келади. Карнай-сурнай овозини эшитса – ён-атрофига аланглаб қарайдиган бўлади. Сал каттароқ бўлганидан кейин эса, ит ҳурса ҳам, қўй маъраса ҳам, биров келса ҳам, йиғласа ҳам ўрнидан туриб, югуриб чиқиб қарайдиган ва: “У нима?”, “Бу нима?”, “У нега ундай қилди?”, “Бу нега бундай қилди?” деб кўзи кўрган, кулоғи эшитган нарсаларни сўрайдиган бўлади – ҳеч тин топмайди. Буларнинг ҳаммаси – кўрсам экан, билсам экан, ўргансам экан, деган табиий қизиқиш аломатидир, албатта”⁶⁵.

⁶⁵ Абай. Танланган асарлар. -Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1995, 586.

Одатда 3-5 синф ўқувчиларининг кўпчилигида радио, телевизор, компьютер, электр, техника, турли монтаж ишлари, конструкциялар ва бошқаларга қизиқиш кўпроқ кузатилади. Шунинг учун болаларга шу ёшдаёқ ўз қизиқишлари – бу қизиқиш қайси соҳага оид бўлмасин, техникагами, табиатгами, санъатгами, уни қондиришга имкон бериш зарур. Болалар 5-синфга ўтгач, бир қатор қийинчиликлар билан боғлиқ масъулиятли бир давр - ўсмирлик бошланиб, бу мустақилликнинг ривожланишидаги янги поғонадир.

Афсуски, жуда кўп ота-оналар буни тушунишни истамайдилар. Бола ҳаёти бу даврда ўзига бўлган муносабатнинг бутунлай ўзгаришини талаб қилишини унутмайлик. Ниҳоят, 16 ёшларда болалик даври тугаб, йигит ва қиз ўзини жамиятнинг ҳақиқий аъзоси деб ҳис қила бошлайди. Бинобарин, баркамол авлодни камол топтириш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилгани бежиз эмас. Она юртимиз равнақи учун бақувват, руҳан ва жисмонан соғлом фарзандлар керак. Чунки фарзанд соғлом бўлсагина, улғайгач, бирон-бир соҳани мукамал эгаллаб, юрт равнақи йўлида хизмат қилади.

Фарзанд тарбияси. Ота-онанинг ўз фарзандига таъсир этиш имконияти бошқаларга нисбатан кўп. Чунки улар бу вазифани адо этишда ўзларидаги бор меҳрни ишга солади. Қолаверса, баркамол ота-она фарзандларининг илмли бўлиши учун муҳит, шароит яратиб беришга интилади, ҳар қандай шароитда ҳам вақт ажратиб, болаларининг таълим-тарбияси билан жиддий шуғулланади. Оиладаги муҳаббат, ишонч, ўзаро тушуниш ва ғамхўрлик боланинг очиқ кўнгил ва тўғри сўз бўлиб тарбия топишига замин бўлади. Боланинг табиати ва руҳияти ота-оналар ўртасидаги муносабатлар асосида шаклланади. Отаси рафикасига қандай муносабатда бўлса, ўғил бола аёлларга шундай муносабатда бўлади. Ва аксинча қиз бола ўз онасининг хатти-ҳаракатларини такрорлайди.

Овқатланаётганда болани: “Шовқин қилма!” деб минг марта огоҳлантириш мумкин. Аммо болага танбеҳ бергач, ярим соат

ўтар - ўтмас, аёл эрига баланд овозда гапирса ёки қаттиқрок кулса, бола юқоридаги танбеҳни қулоғига илмай қўя қолади. Шунинг учун айтилганларга аввало, тарбия берувчининг амал қилиши ёки буни болага амалда бажариб кўрсатиши керак. Болаликда бола сўзлар оламига нисбатан таассуротлар оламида кўпроқ яшайди, у ҳали ўзича мустақил ўйлай олмайди, балки нусха олади. Шунинг учун кичкина бола бор уйда киши унинг ва ўзининг ҳаракатларини назорат қилиши керак.

Ота-оналарнинг болалар олдида ўз муносабатлари ҳақида тортишиб кетишидан уларнинг болалар олдидаги масъулиятсизлиги, худбинлиги англашилади. Уларнинг бу низолари болалар руҳиятига салбий таъсир этади. Бола онанинг парвариши ва меҳрига эҳтиёж сезади. Шу билан отанинг ҳам болага эътибори зарур бўлади. Тўғри, ҳеч қандай нарса ота-она ўрнини, унинг меҳрини беролмайди. Лекин боладаги баъзи жисмоний хусусиятлар эркаклар ёрдамидагина шаклланади. Боланинг жисмонан соғлом бўлишида уларни тўғри овқатлантириш муҳим ўрин тутди. Болага мутлақо алкоғолли ичимликлар, қаҳва, чой, кўп гўшт бериб бўлмайди. Болани тоза ҳавода сайр қилдириш, бадан тарбия билан шуғуллантириш керак.

Болага бериладиган асосий руҳий тарбия ақл ва нутқдир. Ақлнинг пайдо бўлиши учун уни зериктирмайдиган табиат ва санъат билан таништириш, ҳар қандай хунук ва қўпол нарсалардан қочиш керак. Чунки бу даврда бола таассуротлари чуқур ва ўчмас бўлади. Бола билан аниқ ва тоза тилда гаплашиш керак. Бу унинг тили соқовланмасдан равон чиқиши ва сўзларни аниқ-тиниқ ишлатишига кўмак беради.

Болага эртак айтиб бериш жуда зарур. Ҳеч бир нарса бола ақли ва тасаввури, ҳаёлотини эртакчалик бойитмайди. Болалик кейинги мураккаб ҳаёт учун тайёргарликкина эмас, болалик қувончини яшаб ўтиш давридир. Болалик гўзал бўлиш билан бирга, келгуси ҳаётида бир умрга татиғулик жонли хотираларга эга бўлиши лозим. Барча болалар кичиклигидаёқ ўзини тутиш қоидаларини ўрганиб бориши керак. Биринчидан, боланинг тақиқларга

эргашиши учун аввало, унинг сабабларини тушунтириш керак. Болага тўғри сўз билан унга ҳар қандай жараёни тушунадиган қилиб етказиш керак.

Ҳеч бир ҳолатда болага золимлик билан муносабатда бўлманг ёки ниманидир бажаришни хоҳламаганингиз учунгина тақиқламанг. Болага ростини айтишдан ёки бирор нарсага иқрор бўлишдан қўрқманг, зеро, бу бола билан сизнинг ўртангиздаги ишончнинг мустаҳкамланишига ёрдам беради. Болаларга катталар гаплашаётганда уларнинг гапини бўлиш мумкин эмаслигини тушунтиринг. Уларни бошқалар билан хушмуомала бўлишга, дастурхон атрофида ўзини тўғри тутишга ўргатинг. Болалар столда тўғри ўтирсин. Ножўя ҳаракат қилмаслиги, столда тирсакка суяниб ўтирмаслиги керак, бу бошқаларга ҳалақит беради.

Стулни тебратмаслиги, дастурхонни ўйнамаслиги лозим. Стулдан йиқилиб тушиши, дастурхонни тортиб юбориши натижасида барча анжомларни тушириб юбориши, иссиқ овқат ўзи ёки бошқаларнинг устига тўкилиб кетиши мумкин. Болалар дастурхон атрофида ўзини қандай тутишни қанча эрта ўрганса, бунини шунча беихтиёр, енгил ва эркин бажаради. Қошиқ - болага бериладиган биринчи анжом. Унга тутқичнинг пастроғидан ўнг қўлнинг уч бармоғи билан ушлаш кераклигини кўрсатинг. Қошиқ бутунлай оғизга кириб кетмаслиги, шу билан бирга қошиқдаги овқатни охиригача ейиш кераклигини тушунтиринг.

Тўрт ёшли бола санчқидан тўғри фойдаланишни билиши керак. Аввало унга санчқини ўнг қўлнинг уч бармоғида қандай тутиш кераклиги кўрсатинг. Егуликни кесаётганда санчқини чап қўлда қандай қулай тутиш мумкинлигини ҳам кўрсатинг. Шунингдек, санчқини ликопчага олиб бораётганда перпендикуляр эмас, қия қилиб тутишни ўргатинг. Шунда санчқи сирғалиб тушиб кетмайди ва овқат стол, қўйлакка тўкилмайди. Юмшоқ овқатларни санчқи билан кесиб эмас, ўзининг тақсимчасига ажратиб олиши мумкинлигини ҳам айтишни унутманг. Пичоқсиз, санчқининг ўзи

билан қиймали котлет, тефтел, қайнатиб пиширилган сабзавотлар ва балиқ ейилади.

Шунингдек, ликопчадаги ҳамма егуликни бирваракайига кесиб қўйилса, у тезда совиб қолади ва ёқимсиз кўриниш касб этади, шунинг учун овқатнинг бир бўлагини еб бўлгандан сўнг, кейингисини кесган маъқул. Пичокни оғзига олиб боришига йўл қўйманг, тили ёки лабини кесиб олиши мумкин. Агар овқатнинг қолдиғи қолса, тишни тозалаш учун тишкавлагичдан бошқа ҳеч нарса билан тозалаб бўлмаслигини айтинг. Аммо буни стол ёки дастурхон атрофида амалга оширмаслиги керак. Яхшиси, болани овқатланганидан сўнг ичиладиган сода солиб эритилган иссиқ сувда оғзини чайишга ўргатинг. Пичок билан кесиб ейиладиган овқатларни ейишда, санчқини чап қўлда ушлаб, кесиш ўнғай бўлиши учун пичокни ўнг қўлда тутиш керак. Агар фақат санчқи билан ейилса, санчқи ўнг қўлда бўлади.

Бола суяқ овқатларни қошиқда, тухумлар, димлаб пиширилган, сувда пиширилган сабзавотларнинг санчқида ейилишини билиши керак. Фойдаланилган анжомлар столнинг устига эмас, ўзининг ликопчасида ёки махсус тагликларга қўйилади. Умумий қўйилган овқатдан ўз ликопчасига олаётганда ўзи фойдаланаётган анжомлар билан олиш мумкин эмас. Умумий нонни ўзининг пичоғи билан кесиш ҳам ярамайди. Шу арзимасдек туюлган ҳолат ҳам оддий ва ҳаммага тушунарли бўлган гигиена талабларига амал қилишни кўрсатади. Бола овқатни шошмасдан, чалпиллатмасдан, секин-аста чайнаб ейиши керак. Агар бунинг акси бўлса, бу одат хунук ва шовқинли кўринади, ўзи ва бошқаларга ноқулайлик туғдиради.

Болани ўзини яхши тутишга ўргатиш учун анчагина уриниш ва чидам билан ҳаракат қилиш керак бўлади. Бола батартиб ва тўғри овқатланишни ўрганмагунича, ундан ҳадеб айб топаверманг ва доимо уни танқид қилаверманг, акс ҳолда унинг қўпол ҳаракатлари янада кўпайиши мумкин. Унинг хатоларини хушмуомалалик билан тушунтиринг ва уни тўғрилашига сабр билан ёрдам беринг. Вақти келиб, у ҳаммасини ўрганади. Баъзида бола байрам ёки

зиёфат дастурхонида узок ўтирганида толиқиб, зерикади ва инжиқлик қила бошлайди. Бундай ҳолатда уни койиманг, айникса, бола анча кичкина бўлса. Жаҳлингиз чиқаётганини билдирманг, чунки болалар одамлардаги қўполликка жуда таъсирчан бўлади. Бундай ҳолатда сиз кичкинтойингизни ҳафа қилиб қўясиз.

Болани жазолаш мумкинми? Бенджамин Спок фикрича, жазолаш тарбиялаш услуби эмас. Жазолаш йўли билан ёмон хулқ-атворни тўғрилаб ёки ўзгартириб бўлмайди. Ота-оналар болани жазолаши эмас, бола нима учун гапга кирмаётганини, у бошқалардан нимани хоҳлаётганининг сабабини сўранг ва тушунтиринг. Бола эркалик қилишни бошласа, унинг чегарадан чиқиб кетишига йўл қўйманг. Болани бошқа кишилар олдида жазоламанг. Умуман, болани жазолаш уни камситади, айникса, кўчада, меҳмонларнинг олдида жазолаш икки карра бола нафсониятига тегади. Болани ўзининг олдида мактаб юбориш ҳам яхши эмас. Ота-оналарга хос ғурур тезда болаларга сингади. Болаларнинг ортиқча макташларига ўрганиб қолиши уларни такаббур ва худбин қилиб қўяди.

Болани анча кичкиналигидаёқ тартиб-интизомга, шахсий гигиенага, ўз хонасини ва кийимларини тоза тутишга ўргатиш керак. Уйда тартиблилик ва шинамлик, озодалик ҳукм сурса, болаларга тозалик ва тартиб-интизомга бўлган меҳр беихтиёр сингиб боради. Катта бўлганларида она уйида олган тартибни сақлаб қолади. Бола кийимларининг нафақат чиройлилиги, балки озодалиги ҳақида ҳам қайғуришни ўргансин. Боланинг яхши тарбия топганини англатувчи энг яхши кўрсаткич атрофдагиларга, ўзидан катталарга, ота-онасига кўрсатаётган ҳурматдир.

Мактабгача таълим муассасалари болани билимли бўлиши билан бирга одобга ҳам ўргатиб бориши керак. Бола боғчага уч ёшидан боради. Шундай экан, у ҳаётидаги энг муҳим, биринчи ҳаётга муносабат даврини уйида ўтказди. Бошланғич маълумот, яъни пойдевор айнан илк болаликда ўрнатилади, бу вақтда ёш қалб ҳали тоза, янги ва бузилмаган бўлади, бола ишончи агар у севимли одами билан боғлиқ бўлса, осон бўйсунди, кейинчалик улар мустаҳкам одатга айланади.

Мактабга бола олти-етти ёшлигида боради. Мактаб таълими бошланганда оилавий тарбия тўхтатиб қўйилмайди. Улар параллел кечиши ва бир-бирини тўлдириб бориши керак. Мактабдаги таълим бир неча соат давом этади, уйдаги тарбия эса узлуксиз равишда кечади. Бу ҳақда Жан Поль шундай деган: “Мактаб фақат ўқитиши мумкин, оила эса тарбиялайди, ўқиб-ўрганиш тўхтатилиши мумкин, тарбия эса ҳамиша ва тўхтовсиз давом этиши шарт”. Мактабгача ва мактаб даврида боланинг биринчи маслаҳатгуи ва руҳий раҳбари ота бўлиши керак. Шундагина ота унинг ҳақиқий отаси ҳисобланади, чунки у боланинг жисмоний ва моддий ҳаётида, руҳий тарбиясида ҳам ўз ўрнига эга бўлади.

Қизалоқлар учун ҳам ота тарбиячидир. Аёлларга хос тарбияни фақат онагина бериши мумкин. Аммо ота тарбияси ҳам ҳеч қандай ортиқчалик қилмайди. Ота - эркак - тарбиядаги қонун вакили, она - аёл - феъл-атвор вакили. Айниқса, ота-оналар ўспиринликнинг ўзгариш даврида ақл билан иш тутишлари керак. Ҳеч қачон ўспирин шаънига қарата асоссиз танқид ёки пичинг қила кўрманг.

Ота-оналар ва ўспирин болалар ўртасидаги муносабат оила этикети қоидалари асосида кўрилиши лозим бўлади. Биринчидан, улғайиб қолган инсон тушуниши керакки, ота-оналар унинг тақдиридан қайғурадилар. Ота-оналар ўспириннинг шахсий ҳаётини бошқариш ёки қизиқиш юзасидан аралашмайдилар. Ўз навбатида ота-оналар ҳам сабрсизлик, кўполлик, гумонсираш - бола, айниқса, ўспирин билан муносабатдаги маъқул йўл эмаслигини тушунсин. Ўспиринлар билан хотиржам ва вазмин, ҳеч бир ҳолатда унинг тахминларини ҳақоратламасдан гаплашиш керак. Бола балоғатга етганда бошқа муаммолар туғила бошлайди. Масалан, пул масаласида, кўпгина педагогларнинг фикрича, боладаги пул миқдори уни нимага сарфлашига боғлиқ бўлиши керак. Сиз берган пул унинг тенгдошларидаги пул миқдоридан бола тенгқурлари орасида ажраладиган даражада ошиб кетмасин. Бунинг учун болага пулни ақл билан, имкон ва зарурлигига кўра сарфлашга ўргатиш керак.

Болага пулни ҳар кун эмас, ҳафтасига бериб қўринг. Бола буни бир мартадаёқ сарфлаб қўяди, деб ташвишланманг. Бола ўз харажатларини ҳафтага етадиган қилиб режалаштириб олиши кераклигини тезда англаб етади. Бу насиҳатдан кўра ўзи мустақил ўргангани яхши эканлигини кўрсатади. Бола балоғатга етганда ота ўғилга, она қизига балоғат даврининг ўзига хос жиҳатлари, гигиенаси ва жинсий алоқа ҳақида тўғри тушунча беради. Чунки, бола бу ҳақдаги билимни кино, интернет ва бўлмағур китоблардан ўзлаштирмаслиги, дунёқарашида бузилиш рўй бермаслиги керак.

Ва яна муҳими, боланинг бу даврда ўзга жинс вакилига бўлган қизиқиши ортиб боради. Ота-она эса бу вақтда унга келгуси ҳаётида бахтли ва аҳил яшаши, оила қуриши учун яхши жуфтни танлай олиши кераклигини айтсин. Баъзида иш билан банд бўлишингиз мумкин. Аммо ҳар қандай иш шароитида ҳам фарзандингизга вақт ажратишнинг уддасидан чиқинг. Ишхонадан туриб уйга қилинган бир зумлик қўнғироқ ҳам бу ота-онанинг фарзанд тарбияси билан боғлиқ муносабатида муҳим ўрин тутади. Энг муҳими эса, бу ҳолатлар ота-онада ҳам, фарзандда ҳам оилага тегишлилик ҳиссини кучайтиради ва меҳр ришталари мустаҳкамланишига қўмаклашади.

Онангни бир сўкиб қўй. Тарқалиш ҳудудини аниқ билмайман-ку, жуда кўп ўзбек оилаларида ўғил бола тили чиққани ҳамон сўкинишга махсус ўргатиб борилади. Бир қават юқорида яшайдиган қўшним шундайлардан бири. У “Онангни... де, ўғлим”, деб бир ёшдан энди ошган ўғлига атайлаб сўкишни ўргатади.

Тили келишмай, ҳарфларни ямлаб, аранг такрорлаган ўғилни отаси ғурур билан мактайти: “Ҳа, энди отаўғил-да, ҳақиқий эркак!” Бир нарсани тушуниш қийин: чин эркаклик оғиздан чиқаётган гапнинг қанчалар бемаънилиги билан белгиланармикан? Шу тарзда диндан, маънавиятдан узоқ ўсган ўғилнинг отасига ҳурматли, орзуларини амалга оширадиган бўлиб улғайиши мумкинми? Эртага шу тили орқасидан отасининг бошига бало келтирмасмикан?

Бундай муҳитдаги болакайларнинг кўпчилиги тарбия асида нималигини билишмайди. Куфр сўзларни айтиш, катталар ёнида сигарет чекиш табиий ҳолга айланади. Ўзларига танбех бериб, тўғри йўлга солмоқчи бўлганларга бемалол (сўкинмаса ҳам) гап қайтараверади. Бунинг нотўғрилигини билишмайди ҳам. Отасини бемалол алдайверади, буюрган ишини малолланиб бажаради ёки бажармасдан ҳам қўяверади. Ҳатто, вақти келиб, отасига қўл кўтаришдан ҳам қайтмайди. Ҳозир ғарб маданияти ва техникасидан жуда яхши хабардор, аммо ахлоқ ва фазилат борасидаги билимлари ҳақида бир нарса дейиш қийин бўлган авлод шаклланаяпти. Балки, гўзал ахлоқлари билан бутун инсониятга танилган буюк миллат бугун ўзини йўқотадиган ҳолга келиб қолганининг кўплаб сабабларидан бири шудир?

Ҳозирги болакайлар ичидан ақл ва виждон ҳукмига бўйин эгадиган мард ота ўғил етишиб чиқармикан? Кўшни болакай катта бўлиб, мактабга борди. Еттинчи синфда ўқиётганида отаси билан қаттиқ тортишиб қолди. Ва аччиқ устида отасини “Онангни...”, деб сўкиб юборди. Бу гап кўксига ханжардек санчилган ота айбни ҳозирги замонга ағдаради. Асида, у ўғлини ўзи истагандек катта қилди. Илгари мажбурлаб сўктирган ўғли энди у зўрламаса ҳам, у истаганидан кўпроқ, ёмонроқ сўкинаяпти. Бундан севиниб, ғурурланиш керак эмасми? Ахир ота шунга интилмадими? Ўғлини ҳақиқий эркак қилиб ўстириш саодатига етишди-ку? У ўғлидан мурувват кўрди, экканини ўрди.

Болам ёлғон сўзлаяпти. Бола тарбиясига оила муҳитининг таъсири жуда катта. Фарзандлар биринчи бўлиб ота-онасининг гап-сўзи, хулқи, муомаласидан андаза олишади.

Кўчада бир аёлнинг хасрат билан “Болам ёлғон сўзлаяпти...” деганини эшитиб қолдим. Болалар рост ёки ёлғон гапиришни кимдан ўрганишади? Жавоби оддий - ота-онасидан. Абдулқодир Гилоний ҳазратларининг болалик чоғларида кечган бир воқеа жуда ибратли. Макка сафарига отланган карвонда илм олиш ниятида йўлга чиққан ёш Абдулқодир ҳам бор эди. Сахрога етганларида

карвон қароқчилар ҳужумига учрайди. Бор нарсаларини талон-тарож қилади. Қароқчилар бошлиғи Абдулқодирга яқин келиб:

- Сенинг ниманг бор? - сўрайди.
- Қирқ тиллам бор.
- Қани улар?
- Чопонимнинг этагига тикилган. Қароқчи олдиниға боланинг

гапига ишонмайди. Яна сўрагач, Абдулқодир тилла тангаларини чиқариб беради. Ўзи айтмаса, қароқчилар билишмасди, аммо сафарга отланаётиб, онасига ёлғон гапирмасликка ваъда берган эди. Ўша ваъдасига содиқ иш тутди. Боланинг рост гапи тўдабошига қаттиқ таъсир қилиб, тортиб олинган молларни эгаларига қайтариб беради. Бу ҳунаридан бутунлай воз кечади.

Онасининг “Ҳеч қачон ёлғон гапирмасликка ваъда бер” деган сўзи фарзанди учун нега бунча қадрли бўлган? Чунки меҳрибон онанинг ўзи ростгўйлик қадрини англаган ва бутун ҳаётини шу асосга қурган. Нега биз бугун боламизга “ёлғон айтма” десак ҳам яна алдайверади? Чунки ўзимизнинг сўзимизда ёлғон бор. Сўраб келган одамга боламиздан “Уйда йўқлар” деб айттирамиз ёки кўнғироқларга “Йўқ эдилар” деб жавоб беришини буюрамиз. Оддий юмушларда ҳам фарзандимиз кўз олдида ёлғон ишлатаверамиз. Болалар оила ойналари. “От изини той босади”, дегани каби фарзанд ҳам ота-она изидан улғаяди. Айтганларини, қилганларини қайтаради. Вояга етиб ҳам уларнинг изидан боради. Шу жиҳатдан қараганда, “Онасини кўриб қизини ол” нақли ниҳоятда ўринли.

Аллоҳ таоло айтади: “Эй мўминлар! Аллоҳдан қўрқинглар ва тўғри сўзланглар!” (Ахзоб, 70). Аллоҳдан қўрққан банда рост гапиради. Фарзандларимизга яхши обод, рост гапиришни ўргатишимиз керак. Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): “Ростгўйликда хавфу хатар кўрсаларинг ҳам, рост сўзланглар, шунда нажот топасизлар. Гарчи фойда кўриб турган бўлсаларинг-да, ёлғондан сақланинглар. Чунки барибир ёлғоннинг охири вой”, деб марҳамат қилганлар (Ибн Можа). Фарзандларимизга рост сўзлашни, чиройли одобни мерос қилайлик.

9-БОБ. ФАРЗАНДИНГИЗНИ МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАР ОРҚАЛИ ТАРБИЯЛАНГ

Ўйин - болаларнинг ҳар томонлама ривожланишининг муҳим воситаси ҳамда асосий фаолият тури ҳисобланади. Ўйин - узоқ даврлардан бери, машҳур олимлар, педагог-психологлар, файласуфлар, социологлар, этнографлар ва маданият арбоблари диққатини ўзига қаратиб келган.

Халқ педагогикаси чуқур ўргатилганда, мутафаккирларнинг фарзанд таълим тарбияси ва одоб – ахлоққа оид асарларида, ўзбек халқи болаларни тарбиялашда тарбиявий ишнинг энг таъсирчан услуби - ўйин шаклидан жуда кенг фойдаланганлигини кўрамиз.

Бола тарбиясида ўйиннинг ўзига ҳос хусусиятлари ва турлари мавжуд. Ўйин мазмуни ва ташкилий кўрсаткичи даражасига кўра: халқ миллий ҳаракатли ўйинлари, ижодий ўйинлар, ҳаракатли ўйинлар, эрмак-овутмачок ўйинлар, санамалар халқ оғзаки ижодидаги ўйин турларига ажратилади.

Ўзбек халқи болаларни тарбиялашда анъанавий ўйин турларидан, (ўғил ва қиз болаларни ўзига ҳос хусусиятларини тарбиялашда) тарбиянинг ўзига ҳос хусусиятларидан фойдаланганлар. Ўғил болалар удабурон, чаккон, топқир, қизлар меҳр-шафқатли, уй ишларига киришимли қилиб тарбияланган. Уларни ҳаётга, турмушнинг оғир-енгил синовларига тайёрлаб боришга катта эътибор қаратилган. Бундай жараёнларда ота-онанинг шахсий намуна бўлиши, меҳнатга чиниқтириши, меҳнатга ўргатиш каби тарбия шаклларида унумли фойдаланилган.

Ўйин – доимо ҳаётни акс эттиради. Ўйин ўзининг келиб чиқишига кўра, йўналиш ва мазмунига кўра ижтимоий воқелик ҳисобланади. Ўйин жараёнида боланинг психик билиш жараёни,

иродаси, хиссиёти, эҳтиёжи, қизиқишлари, таъсирчанлиги – унинг бутун шахсияти шаклланади. Бола ўйинда амалий эҳтиёжларга қарам бўлмайди. Бунда у ўзининг бевосита эҳтиёжи ва қизиқишларидан келиб чиқади. Болаларнинг ўйинлари ўзининг ранг-баранглиги билан ажралиб туради.

Боланинг дастлабки таълим олиш-ўрганиши ўйин ва ўйинчоқлардан бошланади. Биз бунга деярли эътибор бермаймиз. Ўйинчоқлар эса тарбия воситаси вазифасини бажаради. Ўйин – бола учун жиддий машғулот. У ўз ақли билан эркин ҳаракатлана бошлайди, мустақиллигини таъминлайди, бу бўлғуси инсоннинг табиатини белгилайди. Ўйин ва ўйинчоқлар – бу бола учун фақат овунчоқ эмас. Бу боланинг жисмоний ва руҳий тарбиясидаги жиддий омилдир. Ёмон одатларни ўзлаштириб олади, деб боланинг бошқа болалар билан муносабатини чеклайвериш ёки тақиқлаш керак эмас. Бундай вазиятда уни диққат билан кузатинг, яъни ёмон болалардан чекламасдан, яхшиларига жуда ишониб ҳам юборманг. Боланинг тенгдошлари билан ўйнаши уни ўйин қоидаларига бўйсунушга ўргатади, қайсарлигини йўқотади, жамоа иродасини бажаришга кўниктиради, такаббурлигини пасайтиради. Ҳаракатли ўйинлар болани жисмонан ривожлантиради. Уйда ҳам ўйинчоқлар муҳим аҳамиятга эга. Бола улар билан сайрга чиқади, сеvimли ўйинчоғини овқатлантиради ва кийинтиради, улар билан бирга ухлайди ва онасининг ҳаракатларини такрорлаган ҳолда кўғирчоғини тарбиялайди.

Ўйинчоқлар боланинг фикрлашини ўстиради, ички руҳий оламини бойитади. Аммо бу ерда шуни унутмаслик керакки, боланинг ўйинчоқлари жуда кўп бўлмаслиги керак. Бундай ҳолатда бола уларни қадрламайди. Агар ўйинчоғини бузиб қўйса, албатта, янгисининг яна пайдо бўлишига ишониб қолади. Табиийки, хонада тартибсизлик ҳукм суради. Сизнинг буйруғингиз билан бола кечкурун ўйинчоқларини йиғиштириб олади. Сиз буни унга ўйинчоқлар кечаси дам олиши керак, дея тушунтиришингиз мумкин. Агар бола уни истамасдан бажарса ёки умуман йиғиштириб қўйишни хоҳламаса - жаҳлингиз чиқмасин,

балки унга ўйинчоқларни ўзингиз билан бирга йиғиштиришни таклиф килинг.

Болага унинг бошқалардан ажралиб туриши учун кимматбаҳо ва мураккаб ўйинчоқларни сотиб олишга ҳеч қандай зарурат йўқ. Болалар, айниқса, кичкина болалар уларни одатда синдириб қўйишади. Болалар мустақил ижодий ўйинларни кўпроқ ўйнайдилар. Бу ўйинларни болалар ўзлари ўйлаб чиқадиладар. Болалар ўз таассуротлари, кўрган-эшитган, ҳис қилган нарсаларга нисбатан ўз муносабатларини акс эттирадиладар. Болаларнинг ижодий ўйинларини мазмуни ва сюжетиға кўра 3 гуруҳға бўлиш мумкин.

1. **Маиший ўйинлар** – бунда бола оила ва бошқа жойларда бўлаётган воқеликни акс эттиради. Бунда болалар бува-буви, ота-она, ака-укаларининг муносабатларни акс эттирадиладар. Катталарнинг хатти-ҳаракатларига, сўзлашиш маданиятиға тақлид қиладиладар, ота-она ролини ижро этадиладар.

2. **Меҳнат мавзусидаги ўйинлар** - бунда оиладаги катталар меҳнатида иштирок этишлари ўз-ўзига хизмат (мустақил кийиниб-ечинишлари, ўйинчоқларни жой-жойига тахлаб қўйишлари, уй юмушларига ёрдам беришлари, уйни супуриш, пол артиш, ҳовлиға сув сепиш, гулларни тагини юмшатиш, сув қуйиш, ўз хонаси анжомларини тўғри саранжомлаш) ва бошқалар.

3. **Ижтимоий ўйинлар** – бу ўйинларда болалар “Ўқитувчи”, “Врач”, “Қурувчи” ўйинлари орқали касб-ҳунар ҳақидаги тасаввурлари ва тафаккурлари шаклланиб боради.

Ўйин орқали катталар турмушиға, ишларига, жамиятдаги ҳуққ - атвор меъёр қоидаларига ижобий муносабат шакллантирилади. Болаларни ақлий жиҳатдан тарбиялашда ижодий ўйинларнинг роли каттадир. Бола ўйнаётганда ҳаёл қилади, воқеа-ҳодисаларни ҳаёлан уларни қайта тиклайди. Ўйиннинг ҳаёлий вазияти боланинг ақлий фаолиятининг ривожланишиға доимо таъсир кўрсатади.

Ота-она оилада болаларнинг ижодий қобилиятларини маҳоратларини ўстириш мақсадида бадий асарларни, эртак ва

хикояларни сахналаштириш усулларида кенг фойдаланишлари мумкин.

Миллий ўйинлар икки гуруҳга бўлинади: 1. Миллий ҳаракатли ўйинлар. 2. Миллий халқ ўйинлари.

Миллий ҳаракатли ўйинлар спорт турлари билан ҳамда халқимиз қадриятлари билан алоқадор бўлиб, улар асрлар давомида даврларга мос равишда ривожланиб, такомиллашиб, эъзозланиб келинган. У болаларнинг жисмонан бакуват, соғлом, жасур, қатъиятли, ҷаққон, уддабурун бўлиб ўсишларида муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Халқ миллий ўйинларида миллатнинг ўтмиш тарихи, маънавий ва маданий ривожланишининг характер хусусиятлари, урф-одатлари, анъаналари жамлангандир.

Миллий ҳаракатли ўйин болаларнинг ёш хусусиятларига, ўйиндаги ҳаракатлар ривожига қараб такомиллашиб боради. 1-2 ёшли болалар билан ўйналадиган ўйин турларига: “Бармоққа-бармоқ”, “Ғоз-ғоз”, “Ғоз турсин”, “Бўп-бўп”, “Той-той”, “Поезд” бўлиб бу ўйинлар, гўдак энди бир-икки қадам ташлашни ўрганаётган вақтда гавдасини тўғри тутишга ёрдам берадиган ўйинлар ҳисобланади.

3-4 ёшли болалар **учун** “От ўйин”, “Кесак қўйди”, “Кўз бойлагич”, “Чорий чамбар”, “Аввалакам”, “Таёқ ирғитиш”, “Қулоқ чўзиш”, “Читти гул”, “Холам меҳмонга келди”, “Учди-учди” ўйинлари тавсия этилади.

4-5 ёшли болалар **учун** “Чир айланма”, “Чиллак”, “Тортишмачоқ”, “Лафта”, “Дор ўйин”, “Кўпкари”, “Беркинмачоқ”, “Жами”, “Чертан девор гир-гир айлан” ўйинларидир.

Катта ёшдаги болаларда - “Чавандозлар”, “Доирага торт”, “Дўппи яширма”, “Капалак”, “Беш тош”, “Оқ теракми-кўк терак?” ўйинлари орқали ҷаққонлик, ўз-ўзини бошқара олиш ва ўзига ишонч тарбияланади, қатъиятлилиқ кўникмалари шаклланади, фикрлашга ўргатилиб борилади, топқирлик қобилиятлари ривожланади, ҳозиржавоб бўлишга тайёрланилади.

Халқ ҳаракатли ўйинларини ташкил этиш ва болаларга ўргатишда қуйидаги қоидаларга риоя қилиш зарур:

1. Болани руҳий жиҳатдан ўйинга тайёрлаш.
 2. Ўйин жараёнида болаларнинг жисмоний тайёргарлиги ва ёш хусусиятларига эътибор бериш.
 3. Ҳар бир ўйиннинг педагогик томонларини назардан кочирмаслик.
 4. Ўйинларни ижтимоий - фойдали меҳнат билан боғлаган ҳолда ҳаётга тадбиқ этиш.
 5. Ўйин давомида ўзаро муносабатларни янада мустаҳкамлаш.
 6. Жамоа бўлиб биргаликда ҳаракат қилиш, жамоа манфаатига ҳурмат ва эътиборли бўлиш.
- Ота-оналар учун “Қопқон”, “Қувноқ болалар”, “Қувлашмачоқ”, “Чўққайиб ўтириб ол”, “Қўл келди”, “Чиллак” ва бошқа ўйинлар тавсия этилади ва бу миллий ҳаракатли ўйинлар болаларда қатъиятлилиқ ва ирода сифатларини тарбиялайди ва мустаҳкамлайди.

10-БОБ. ОИЛАДА ЭР-ХОТИН МУНОСАБАТЛАРИ

Эр-хотин ўртасидаги муносабат қанчалик барқарор бўлса, оила ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади, болаларни тарбиялаш иши тўғри олиб борилади. Энди улар ўртасидаги муносабатлар ахлоқ-одоб қоидалари билангина эмас, балки қонунлар, ҳуқуқий қоидалар билан ҳам тартибга солинади. Бунда хотин-қизлар сиёсий масалаларда эркаклар билан тенг ҳуқуққа эга бўлганларидек, оилада ҳам барча шахсий ва мулкӣ масалаларда эркаклар билан тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар ва баб-баравар мажбуриятларга эгадирлар. Бу қоида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган.

Эр-хотиннинг ҳар бирига тегишли бўлган шахсий ҳуқуқ ва мажбуриятлар фақат оила ҳуқуқи билангина эмас, балки ҳуқуқнинг бошқа соҳалари билан ҳам тартибга солинади.

Оилавий муносабатларда эр-хотиннинг шахсий ҳуқуқлари мулкӣ ҳуқуқларига нисбатан устувор аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг ҳажми, мазмуни, характери эр ва хотиннинг оилавий ҳуқуқӣ муносабатларда қатнашувчи сифатидаги ҳуқуқӣ ҳолатини белгилаб беради.

Оилада эр ва хотиннинг тенг ҳуқуқчилиги. Бизнинг жамиятимизда улар аёл билан эркакнинг оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқчилиги белгиланган. Бу тамойил тўла амалга оширилади ва моддий таъминланган. Эр-хотин мулкӣ ҳуқуққа тегишли бўлмаган шахсий ҳуқуқларига оид барча масалаларни биргаликда ҳал қиладилар. Улар оилада ҳамма шахсий ҳуқуқларда тенгдирлар.

Амалдаги қонунлар турмушга чиққан аёлни муомала лаёқатида ҳеч қандай чекламайди, уни эрига бўйсундириб, қарам қилиб ҳам қўймайди. Барча ҳуқуқий муносабатларда эр-хотин ҳуқуқнинг тенг субъекти ҳисобланиб, уларга баб-баравар ҳуқуқлар берилади ва тегишли мажбуриятлар ҳам юкланади. Ўзбекистонда эр ва хотин расмий жиҳатдангина эмас, балки оилада ҳам тенг ҳуқуққа эгадир. Оила ҳуқуқига асосан эр-хотин умумий хўжалик ишларини биргаликда, ўзаро ҳамжиҳатлик асосида олиб борадилар. Улар бир-бирларига маънавий ёрдам бериб, қўмакдош бўлиб яшайдилар, ҳамма масалаларни бамаслаҳат ҳал қиладилар. Бироқ эр-хотиндан бирининг шахсий ҳуқуқини амалга оширишга мунтазам ҳалақит бериш (масалан, эрнинг ёки хотиннинг машғулоти тури, касб танлашига ҳалал етказиш), шахсий ҳуқуқларни амалга оширишни суиистеъмол қилиш, оила манфаатларига қарши қаратилган хатти-ҳаракатлар никоҳдан ажралишга олиб келиши мумкин.

Эр ва хотиннинг фамилияси. Фамилия танлаш ҳуқуқи эр-хотиннинг муҳим шахсий ҳуқуқларидан ҳисобланади. Оила кодексига биноан, “Никоҳ тузиш вақтида эр ва хотин ўз хоҳиши билан эри ёки хотинининг фамилиясини умумий фамилия қилиб танлайди ёки уларнинг ҳар бири никоҳгача бўлган ўз фамилиясини сақлаб қолади.

Эр ва хотиндан бирининг ўз фамилиясини ўзгартириши бошқасининг ҳам фамилиясининг ўзгаришига олиб келмайди”⁶⁶.

Кейинчалик фамилияни ўзгартиришга фақат умумий асосларда, қонунда белгиланган ҳолларда йўл қўйилади. Агар никоҳни рўйхатдан ўтказиш вақтида никоҳга ўтувчилар ўзларининг никоҳга қадар бўлган фамилияларида қолган бўлсалар, кейинчалик эса улар эри ёки хотинининг фамилиясига ўтишни хоҳласалар, бу масала қонунда белгиланган тартибда - фуқароларнинг фамилияси, исми ва отасининг исмини ўзгартириш тартибида ҳал қилинади.

⁶⁶ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 20-моддаси. 1998 йил 30 апрель

Никоҳга ўтувчиларга уларнинг фамилия танлаш ҳуқуқларини тушунтириб бериш никоҳни қайд этувчи мансабдор шахснинг мажбурияти ҳисобланади.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги таркибига кирган давлатлар қонунчилик тажрибасида эр-хотинлар қўш фамилияда, яъни эр ва хотиннинг фамилиясида бўлиши ҳам бор. Бироқ қўш фамилия унча тушунарли бўлмаганлиги ва ноқулайлиги, бундай фамилияни, айниқса, туғилиш, никоҳ, ўлимни қайд этиш вақтида ёзиш қийинлиги, бунинг устига қўш фамилия оммалашмаганлигини ҳисобга олиб, бу тажрибадан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эмас, деган фикрга келинди⁶⁷.

Демак, республикамиз ҳудудида никоҳни қайд этувчи фуқаролар эр-хотиннинг қўш фамилиясини умумий фамилия қилиб танлаб олмайдилар, чунки амалдаги қонунда бундай қоида мавжуд эмас.

Эр ва хотиннинг болалар тарбияси ва оила турмуши масалаларини ҳал қилиши. Болалар тарбияси ва оилавий турмушнинг бошқа масалалари эр-хотин томонидан биргаликда ҳал қилинади. Эр-хотин никоҳдан ўтар экан, оила қувончи ва ташвишларини бирга тортишга ва оила бахт-саодати учун биргаликда меҳнат қилишга аҳдлашадилар.

Эр-хотин ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдир. Оилавий турмушнинг ҳамма масалалари – умуман, оила манфаатлари ва айниқса, вояга етмаган болалар манфаатларини назарга олган ҳолда, эр-хотин томонидан ўзаро розилик асосида биргаликда ҳал этилади.

Амалдаги қонун ҳужжатларида ҳомиладор аёл ҳамда касал эр ёки хотиннинг манфаатларини кўриқлаш ва таъминлашга алоҳида эътибор берилади.

Болалар тарбияси ва оилавий турмушнинг айрим масалаларини ҳал қилишга розилик бўлмаса, эр-хотиндан ҳар бири ёки уларнинг иккаласи биргаликда вужудга келган низо

⁶⁷ Мухамедов Р. Оилада эр-хотиннинг ҳуқуқий муносабатлари. -Т., 1975., 97-бет.

ҳал қилиш учун тегишли давлат органига мурожаат этиш ҳуқуқига эгадирлар. Вужудга келган низонинг қайси орган томонидан ҳал қилиниши қонунда белгиланган. Низонинг характериға қараб, бундай органлар таркибига суд, васийлик ва ҳомийлик органи киради.

Эр-хотин ўртасида болалар тарбиясига оид низолар, болаларга фамилия ёки исм бериш масаласидаги келишмовчилик васийлик ва ҳомийлик органи томонидан ҳал қилинади.

Республика судлари ота-оналар ўртасидаги болаларга доир низоларни тўғри ҳал қилишга амалдаги оила қонунлари билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 1998 йил 11 сентябрда чиқарган “Болалар тарбияси билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисида”ги 23-сон қарори⁶⁸ дастурий кўргазмасига асосланиши лозим. Бу ҳужжат болаларнинг тарбияси билан боғлиқ низоларнинг судлар томонидан тўғри ҳал этилишини, ота-оналар ва болалар ҳуқуқларининг муҳофазасини, ота-оналарнинг ўз болаларини тарбиялашдаги масъулиятлари оширилишини таъминлашга имконият туғдиради, ота-оналарнинг болалари манфаатларига зид келиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлардан фойдаланишларига барҳам беради, вояга етмаганларнинг қонунбузарликлари олдини олиш чораларидан ҳисобланади.

Эр ва хотиннинг машғулоти тури, касб ва турар жой танлаш ҳуқуқлари Оила кодексида, яъни “Эр-ва хотиннинг ҳар бири машғулоти тури, касб ва туриш ҳамда яшаш жойини танлашда эркидир”⁶⁹ - деб белгилаб қўйилган. Белгилаб қўйилган мазкур қоида эр-хотиннинг биргаликда оилавий масалаларни ҳал қилишдаги ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган. Оилада машғулоти тури, касб танлаш масалалари келишилган ҳолда ҳал қилинади. Аммо бу масалаларни узил-кесил ҳал қилиш ҳуқуқи эр-хотиннинг ҳар бирига тегишли бўлади.

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1998. -Т.: “Шарқ”, 1999., 110-127-бетлар.

⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 22-моддаси. 1998 йил 30 апрель

Эр-хотин ўртасидаги, улардан бирининг ҳуқуқи ва шаънини камситадиган хатти-ҳаракатлар ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлмайди. Эр-хотиндан ҳар бири қизиқиши, ҳислати, ижодий қобилияти, жисмоний ривожланишига қараб, ўзига мос келадиган фаолият турини танлайди. Эр ёки хотин танлаган касб уни қаноатлантириб, оила таъминоти учун маблағ топишга хизмат қилиши лозим. Эр-хотиндан бирининг текинхўрлик билан кун кечириши, оиланинг моддий таъминотида ўз меҳнати билан иштирок этмаслиги ҳам никоҳдан ажралиш учун асос бўлиши мумкин.

Эр-хотиннинг эркин касб танлаш ҳуқуқи қонун билан мустаҳкамланган. Бу эр-хотин ўз касби масалаларини (ўқув юртида ва курсларда ўқиши, тўғарақларда иштирок этиши ва бошқалар) мустақил равишда ҳал қилишни англатади. Бу масалалар вояга етмаган болалар манфаатларини ҳисобга олиб ҳал қилинади.

Эр-хотиннинг бирга яшаши болаларни тарбиялаш, мустаҳкам оила қуриш учун асос бўлиб хизмат қилади. Қонун ҳар бир эр-хотинга қаерда яшашни эркин ҳал қилиш ҳуқуқини бериб, бир йўла уларни рағбатлантиради. Қонунчилик бундай мақсадларга қўмаклашиб, улардан бирортаси асосий иш жойидан кўчадиган бўлса, йўл пули тўлаш, ўқув юртини тамомлаган мутахассисларни ишга тақсимлашда уларни яшаб турган жойида ишда қолдириш ва бошқа масалаларни ҳал этиш тартибини белгилайди.

Эр ва хотиннинг оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқлилиги ва баб-баравар мажбуриятларга эга эканлиги мулкӣ муносабатларда ҳам ўз ифодасини топган. Ўзбекистон Республикаси мустақил бўлиши, унинг бозор иқтисодига ўтиши, тадбиркорлик фаолиятига кенг ўрин берилиши бу масалада ҳам амалдаги оила қонунчилигига тегишли ўзгартиришлар киритилишини тақозо этди. Чунки қонун бугунги кун талабларига тўла жавоб бериши лозим.

Оила кодексисига биноан “Эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган мол-мулклари, шунингдек, никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган

мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳол кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланади.

Эр ва хотиндан бири уй-рўзғор ишларини юритиш, болаларни парвариш қилиш билан банд бўлган ёки бошқа узрли сабабларга кўра мустақил иш ҳақи ва бошқа даромадга эга бўлмаган тақдирда ҳам эр ва хотин умумий мол-мулкка нисбатан тенг ҳуқуққа эга бўлади»⁷⁰.

Эр-хотиндан ҳар бирининг совға сифатида никоҳ тузишдан кейин олган мулклари, жумладан, тўй муносабати билан ёки тўйдан кейин олган совғалари, агар улар умумий фойдаланиш буюмларидан иборат бўлса, эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулки таркибига киради.

Эр ва хотиннинг хусусий мулки. Оила кодексига мувофиқ «Эр ва хотиннинг никоҳга қадар ўзига тегишли бўлган мол-мулки, шунингдек, улардан ҳар бирининг никоҳ давомида ҳада, мерос тариқасида ёки бошқа бепул битимлар асосида олган мол-мулки улардан ҳар бирининг ўзининг хусусий мулки ҳисобланади.

Никоҳ давомида эр ва хотиннинг умумий мулки ёки улардан ҳар бирининг мол-мулки ёки эр ва хотиндан бирининг меҳнати ҳисобига мол-мулкнинг қиймати анча ошишига олиб келган маблағлар (капитал таъмирлаш, қайта куриш, қайта жиҳозлаш ва бошқалар) қўшилгани аниқланса, эр ёки хотиндан ҳар бирининг мол-мулки уларнинг биргаликдаги мулки деб, топилиши мумкин»⁷¹.

Эр ёки хотиндан фақат биттасига тегишли бўлган ва у томонидан тасарруф этиладиган мулк хусусий мулк ҳисобланиб, унга қуйидагилар киради:

- эр ёки хотиннинг никоҳга қадар ўзларига тегишли бўлган мулки (масалан: уй, уй жиҳозлари, омонат кассасига қўйилган пул, қимматбаҳо қоғозлар ва бошқалар);

⁷⁰ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 23-моддаси. 1998 йил 30 апрель

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси, 25-моддаси. 1998 йил 30 апрель

- никоҳ давомида ҳадя ёки мерос тариқасида олган мулклари;
- тўй совғалари, агар улар эр ёки хотиндан бирининг шахсий фойдаланиши учун мўлжалланган бўлса (қимматбаҳо ва серхашам буюмлар бундан мустасно);
- эр ёки хотин томонидан олинган Давлат мукофотлари ва совғалар (масалан, олтин соат, мотоцикл, машина ва бошқалар);
- эр-хотиннинг никоҳ тузишга қадар олган ҳадялари (келиннинг сепи ва ҳоказолар), бу буюмлардан турмушда биргаликда фойдаланишдан қатъи назар, уларнинг биргаликдаги умумий мулки таркибига кирмайди;
- эр-хотиннинг бирига никоҳга қадар тегишли бўлган ёки у никоҳ давомида ҳадя ёхуд мерос тарзида олган қўчмас мол-мулк, жумладан, уй-жой никоҳ давомида эр-хотиндан бирининг ёки иккаласининг маблағлари ҳисобига капитал равишда таъмирланганлиги ёки қайта қурилганлиги суд томонидан аниқланган тақдирдагина эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулки деб ҳисобланиши мумкин.

Эр ва хотиннинг умумий мол-мулкани бўлиш. Эр ва хотиннинг умумий мол-мулкани бўлишда аввало, эр-хотиннинг ҳар бирига тегишли бўлган хусусий мулк белгилаб олинади. Кейинчалик эса умумий мулкдан қайсилари эр-хотиндан қайси бирига тегишли эканлиги аниқланади. Шундай ҳолларда, улар ўртасида мулк тенг ҳиссада бўлинса, эр-хотиндан биттасига қиммати бошқасига тегишли бўлган мулкдан ошиқроқ ашё берилса, иккинчи томонга фарқи доирасида тегишли пул суммаси берилиши лозим. Қонун судни масалани бундай асосда ҳал қилишга мажбур этмайди. Пул суммасини ундириб бериш масаласини кўраётганда суд ишнинг аниқ шароитига қараб (эр-хотин ҳар бирининг моддий ва бошқа оилавий ҳолатларини инобатга олиб) ҳал қилади. Бундай ҳолатда эр-хотиндан биттасига биргаликдаги умумий мулк таркибига кирган уйнинг қисми учун пул тўлаш белгиланса, у эгаллаган хонани бўшатиб бериши лозим.

Мулкдор ўз мулкига нисбатан эгаллаш, фойдаланиш ва тасарруф қилиш ҳуқуқларига эга. Агар эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулки никоҳдан ажралиш вақтида бўлинмаган бўлса, бунда эр-хотиндан бири амалда фақат мулкка нисбатан эгаликдан маҳрум бўлмасдан, ундан фойдалана олмаслиги ҳам мумкин.

Шундай қилиб, ажралиш эр-хотинларга ёки улардан бирига уларнинг қонуний ҳуқуқини амалга оширишга муқаррар равишда таъсир қилиши мумкин. Бу тўғрида у билганлиги учун, эр-хотинларга умумий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мулкни бўлиш учун белгиланган уч йиллик даъво муддати никоҳ тугаган вақтдан, яъни ажралиш ҳақида суднинг ҳал қилув қарори қонуний кучга киргандан сўнг ҳисобланиши лозим.

Эр ва хотиннинг шахсий ва умумий қарзларига жавобгарлиги. Эр-хотиндан бирининг қарзи учун ҳақ унинг ўз хусусий мулкидан, эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулки бўлганида эса унга тегишли бўлган ҳиссадан ундирилиши мумкин.

Умумий қарз эр-хотиннинг иккаласи ёки улардан биттаси (иккинчи томон билан келишилмаган бўлса-да), ёки бутун оила манфаатига қаратилган бўлади. Шахсий қарзлар эса бундай белгиларга эга бўлмайди. Қарзлар бўйича жавобгарлик эр-хотиннинг умумий мулкни бўлишда, ундан ташқари ҳам бўлиши мумкин.

Эр-хотиннинг вояга етмаган болалари ҳаракатлари туфайли зарар кўрган томоннинг талаби эр-хотиннинг мулкидан ҳақ ундиришнинг алоҳида тури ҳисобланади. Ота-оналарнинг моддий жавобгарлик масаласи фуқаролик қонун ҳужжатлари нормалари асосида ҳал қилинади⁷².

Келтирилган зарарни эр-хотиндан биттасини хусусий мулкидан, шунингдек уларнинг биргаликдаги умумий мулкидан ундириш мумкин. Масалан, агар эр-хотин қайд этилган никоҳда бўлиб, алоҳида яшаётган бўлсалар, уларнинг вояга етмаган

⁷² Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. “Гражданско-правовое положение несовершеннолетних”, “Юридическая литература”. М., 1969, 109, 122-125-бетлар.

болаларига моддий зарар келтирса, бу ҳолат улардан бирининг айби билан бевосита боғлиқ бўлса, унинг хусусий мулкидан ёки унга тегишли умумий мулкидан ҳақ ундириш мумкин. Бироқ эр-хотиннинг никоҳдан ажралиб алоҳида яшаши ёки ота-оналарнинг болалардан алоҳида яшаши эр-хотиннинг ёки улардан бирининг вояга етмаган ўз болалари келтирган зарарни тўлашдан озод қилиш учун асос бўлмайди.

Агар низо чиқса, суд бола келтирган зарар учун ота-онанинг ҳар иккаласини ҳам жавобгар қилиб, етказилган моддий зарарни уларга тўлатиши мумкин. Аксарият ҳолларда эса бола келтирган зарар учун бола билан бирга яшайдиган ота ёки она жавобгар ҳисобланади. Эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланган мулкидан ҳақ ундиришга, улардан биттаси томонидан содир қилинган жиноят туфайли келтирилган зарарни ундиришга, агар бу мулк жиноят содир қилиш йўли билан топилган маблағга олинганлиги аниқланса ва бу жиноят содир қилишда айбланган эр ёки хотиннинг айбдорлиги жиноят иши бўйича суднинг ҳукми билан аниқланган бўлса, йўл қўйилади.

Зарарни ундириш тўғрисидаги даъвони кўраётган суд эр-хотиндан ҳар бири келтирилган зарарнинг аниқ миқдорини белгилаш масаласини ҳал қилади. Суд бундай ишларни кўришда, аввало, эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулкдаги тегишли қисмини аниқлаб, қарздорга тегишли бўлган мулкни белгилайди. Шундан сўнг, агар бунга етарли асос бўлса, иккинчи томонга тегишли мулклар хатдан чиқарилади.

Эр ва хотиндан бирининг вафоти ёки суд улардан бирини вафот этган деб эълон қилиши оқибатида никоҳнинг тугатилиши. Оила никоҳ, қон-қариндошлик, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни унга жойлаштириш асосида вужудга келади.

Асосан оилани никоҳ вужудга келтиради ва у бир умр яшашни мақсад қилиб тузилади. Бу аҳдномани тузишдан асосий мақсад табиий биологик эҳтиёжни қондириш, наслни давом эттириш ва оила қуришдан иборат. Афсуски, ҳаётда ҳамма вақт

ҳам шундай бўлавермайди. Турмушда содир бўладиган бир қатор ҳодисалар, юридик фактлар никоҳнинг тугатилишига асос бўлади. Никоҳнинг тугатилиши деганда, маълум юридик далиллар туфайли эр-хотин ўртасида вужудга келган никоҳ ҳуқуқий муносабатларининг тугалланиши тушунилади.

Никоҳ ҳуқуқий муносабатига қандай юридик далиллар таъсир этишига қараб:

а) эр-хотиндан бирининг вафоти ёки суд улардан бирини вафот этган деб, эълон қилиши оқибатида;

б) “эр-хотиндан бири ёки ҳар иккаласининг аризасига мувофиқ никоҳдан ажратиш йўли билан, шунингдек, суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган эр ёки хотиннинг васийси берган аризага мувофиқ тугатилиши мумкин”⁷³-дейилади Оила кодексида.

Вафот этиш юридик далил бўлиб, эр-хотин ўртасидаги никоҳ муносабатини тугаллайди. Суднинг ҳал қилув қарорига асосан эр-хотиндан бирининг вафот этган деб эълон қилиниши ўз ҳуқуқий оқибати бўйича ўлимга тенглаштирилади. Шунинг учун вафот этган деб эълон этилган шахс билан унинг эри ёки хотини ўртасидаги никоҳ ҳам тугалланади.

Албатта, ажралиш оила беқарорлигининг энг охириги аянчли кўриниши бўлиб, шу оила аъзоларининг шахс сифатида шаклланишига таъсир этади. “Ижтимоий фикр” Марказида ўтказилган социологик сўровлар натижасига кўра, ўзбекистонликларнинг мутлақ кўпчилиги (94,8%) ажралишларга нисбатан салбий муносабатда. Буни тушунса бўлади. Сўровда фуқароларимизнинг ажралишларга нисбатан салбий муносабати сабаблари ҳам юзага чиқди. Булар: оиланинг барбод бўлиши (34,2%), болаларнинг етим бўлиб қолишлари (33,8%), ажралишларнинг болалар руҳиятига, таълим-тарбия олишларига салбий таъсир кўрсатади. Бу ҳолатдаги нохушлик бор оилаларда истаимизми, йўқми шахснинг тарбияланиш жараёнида маълим

⁷³ Ўзбекистон Республикаси Оила кодекси 37-моддаси. 1998 йил 30 апрель

бир оғишларга олиб келади. Натижада шахс психикасидаги маълум ғалаёнлар таъсирида ўз нуқтаи назарини тўғри ифодалаш ва қарор қабул қилиш жараёнида иккиланишларга олиб келиши мумкин. Бунга албатта ташқи муҳит ва шахснинг иродаси, ўзини тута билиши, фикрлаш қобилияти каби бир қатор омилларнинг ҳолати катта аҳамиятга эга.

Тасаввур қилайлик, бир оилада сурункали келишмовчилик натижасида оила бузилди. Бузилган оилада албатта катталарга нисбатан болалар кўпроқ жабр кўрадилар, яъни ота ёки онанинг меҳридан маҳрум бўладилар. Бу ҳолатда ҳаммамизга маълумки, фарзанд тарбиясига эътибор сусайганлиги сабабли, яъни ота ё онанинг тарбия жараёнида таъсири йўқлиги, фарзанд тарбиясида бўшлиқ бўлишига олиб келади. Фарзанднинг шахсий фаолиятидаги бу бўшлиқ фарзанднинг ҳар хил оқимларга, гуруҳларга ёки бошқа ёмон йўлларга кириб кетишига сабаб бўлади. Ота-она фарзандининг бундай номақбул йўлга кирганидан озгина бўлса-да юраги ачишади, лекин энди бу кеч бўлганлигини, фарзандининг кўнгли синганлигини, уни қайта тиклаш мушкул эканлигини тушуниб етишмайди, акс ҳолда ажралишмаган бўлар эди. Биз ўз манфаатимизни эмас, балки фарзандлар олдидаги бурчимизни, жамият ва она юрт олдидаги бурчимизни устин кўймоғимиз лозим.

Эр - подшоҳ, хотин - вазир. Бу кеча ёки олдинги кун айтилган гап эмас. Демак, унга амал қилинса, яхши бўлишга умид қилинади. Амал қилинмаса, қандайдир меъёр бузилиши юзага келади. Чунки, бу мақолнинг асли Куръони каримдан олинган, яъни Илоҳий тартиб. Атрофга қарасак, кўпинча бу мақолнинг тескариси бўлаётганининг гувоҳи бўламиз. Бахт-саодат ва барака ҳам шунга яраша камроқ бўлаётганга ўхшайди, гўё. Чунки аёл эридан қолишмай, оиладаги тартиб-интизом бир маромда кетишига ҳалақит қилгандан кейин ўз-ўзидан бошбошдоқлик, икки ҳокимиятчилик юзага келади: оиланинг обрўси кетади, фарзандлар тарбияси йўлдан чиқиш хавфи пайдо бўлади, файз-барака кетади, ҳатто, баъзида яхши ният билан қурилган

оиланинг ўзи ҳам парчаланиб кетади. Шунинг учун улар ўртасида “меники тўғри” деб гап талаштиш эмас, фақат яхши маслаҳат билан оила тебратиш тарзи барқарор бўлгани маъқул. Икки тараф ҳам қўлидан келганича сабр ва босиқликни ўз жойига қўйишса, бир умрлик оила қўрғони мустаҳкамлигича сақланаверади.

Абдурауф Фитрат айтганларидек: “Эр-хотин мушкулотдан иборат бўлган ҳаёт сафарида бирга бўлиб, жисмоний ва руҳий осойишталикка шерик, инсоний вазифаларни бажаришда дастёр, қайғу ва умидсизлик дамларида ғамхўр, саодат ва бахтиёрлик чоғида бир-бирларига ҳамдам бўлишлари лозим. Шундай экан, улар албатта, энг аввало, бир-бирларини камоли диққат ва тажриба юзасидан имтиҳон қилишлари зарур”⁷⁴.

Буюк мутафаккир Алишер Навоий айтганидек: “Эр билан хотин бир-бирига мос тушса, ўртада бойлик ва саранжомлик бўлур. Уй безаги ундан ва уйланганнинг тинчлиги ундан. Хусни бўлса, кўнгилга ёқимли бўлур, яхшилиги бўлса жон озиғидир. Ақлли бўлса, турмуш интизомли ва рўзгор керак-яроғи тартибли ва саранжомли бўлади.

... Носоз жуфт уй учун ҳам аччиқ ва яширин қўрқинчли касалликдир. Уятсиз бўлса, кўнгил ундан озорланади, ярамас бўлса, рух ундан азоб тортади. Тили ёмон бўлса, куёвнинг кўнгли яраланади. Ёмон ишлик бўлса, эрга юз қоралик келади. Майхўр бўлса, уй ободлиги йўқолади ва бузуқи бўлса, уй ичи расвогарликка айланади”⁷⁵.

Юқорида келтирилган фикрлар эр-хотинни бир-бирини тушунишга ва иноқликка даъват этади. Акс ҳолда, айрим ҳолларда атрофга разм солинса, “эр - подшоҳ, хотин - вазир” кенгашига асосланган оилавий бошқарув институти унча яхши ишламаётганга ўхшайди. Чунки ҳар бир ёш жувон ёки қизнинг, ҳар бир бўз йигитнинг орқасида оила деган ижтимоий ҳукумат туради. Тунов куни кўчада ёшгина укасини ўйнатиб юрган ўн

⁷⁴ Фитрат А. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. – Т.: “Маънавият”, 1998, 23-бет.

⁷⁵ Алишер Навоий. Маҳбубул-Қулуб. -Т.: “Шарқ”, 1967. 13-том.-2016.

икки-ўн уч ёшлар чамасидаги ўзбек қизига кўзим тушди, қўлида сигарет, чекиб кетяпти. Ҳайрон қоласиз: у қандай оилада катта бўляпти, унинг эртаси, индинги куни нима бўлади, олдида етаклаб юрган укачасининг келажаги қандай бўлади? Ундай қизлар кўпайиб кетса, нима чора кўриш мумкин?

Ота-оналар шунчаки орзу ҳавас деб, қизларини сўнгги кўнғирок, битирув кечаси, туғилган кун каби тантаналарга, тўйларга елкалари, сонлари очик ҳолда юборишяпти. Майли биров билан ишимиз йўқ. Бироқ фарзандлар ҳозирги кунда, яъни ёшлик фаслида ота-онанинг айтганини қилади, эртага эса уларни кўчадан қайтариб бўлмай қолади, ёки “Йўқ, мен шундай кийинишни хоҳлайман; мен дискотекага боришни истайман; мен фалончи билан севишиб қолдим, билмасдан ҳомилали бўлиб қолдим, энди унга турмушга чиқишга мажбурман!”, ёки “Дадажон, аяжон, мен фалончи қиз билан шўхлик қилиб қўйган эдим, у ҳомиладор бўлиб қолди, менга ўша қизни олиб бермасангиз бўлмайди”, каби гапларни эшитиш оғир бўлиши аниқ-ку”!

Кўчада, боғларда, жамоат жойларида уялмасдан ўпишиб турган ўзбек йигит-қизлари оила тарбиясини олмаганлигидан шу даражага етишиб турибди. Уларнинг ҳар бири аввалдан ўз ҳолича бу ҳаёсиз ҳаракатлар учун “тайёргарлик” кўрган бўлади. Барибир, энг олдинги “пойдевор” оила қўрғонидаги лоқайдликдан бошланади. Ё оилада беҳаё киноларга бемалол томоша қилиш шароити бор (кабелли телевидение бўлса ҳам, DVD плеер ёки компьютер бўлса ҳам, беҳаё газета журнал, китоблар бўлса ҳам, фарқи йўқ, натижа бир-биридан баттар бўлаверади), ё бундан олдин кимлар биландир ўпишиб, қучоқлашиб анча-мунча тажриба орттирган бўлади-ю, эндиги навбатда кимнидир чув тушириб тузоғига илинтириши лозим бўлади, пировард натижада юз пардалари йиртилгач, бу ўпишиб турган жуфтлик аъзолари ўзининг “одамлар кўзича тортинмасдан сурбетлик қилиш” санъатини намоиш қилароқ, ўз оғушида турган шеригини келажакда расво қилиш учун “тадбиркорлик” қилаётган бўлиб

чиқади. Чунки “Кўр кўрни қоронғида ҳам топаверади” деган халқ мақоли бекорга айтилмаган.

Бинобарин, ўзи ифлослик ботқоғига ботиб бўлгандан кейин кимни бўлса ҳам ботқоққа тортишга мажбур бўлиб қолади, чунки бошқа йўл йўқ, бўлар иш бўлган, ётиб қолгунча отиб қолиш керак, акс ҳолда ботқоқда ўзи ёлғиз “чириб кетиши”га тўғри келади. “Бирники мингга, мингники туманга” мақоли шу ерда ҳам амал қилади, яъни шу тариқа ифлослар кўпайгандан кўпайиб кетади.

Бошқасини айтмаган тақдирда ҳам ундайларнинг эл кўзида қўйиб турган томошаси яна кимларгадир яхшигина мактаб вазифасини ўташи аниқ. Бу мактабга ҳаваси кетган ёшларнинг ҳам шу йўлдан юришлари мумкин бўлади. Охир оқибат жамият маънавий ва моддий зарар кўради. Энг ачинарлиси – бу зарарнинг товон тўловчисини топишнинг иложи бўлмайди. Бундай боши берк кўчага кириб қолмасликнинг ягона йўли - кенг жамоатчилик сергак туриб ҳаракат қилиши, ҳар бир оилада кунига ҳеч бўлмаганда ўн-ўн беш дақиқа фарзандлар билан юзма юз туриб мулоқотда бўлиш орқали жидду жаҳд қилишдир.

“Эр - подшоҳ, хотин – вазир” мақолига риоя қилинса, ҳар ҳолда, бир ёқадан бош чиқариш имкони бўлади. Бу осон иш эмас. Лекин обдон ҳаракат қилинса, қийин ҳам эмас. Хоҳиш ва ният бўлса, ҳаммаси ўз йўлига тушиб кетаверади. Биздан ҳаракат бўлса бас, баракат ёғилаверади. Бу шубҳасиз.

Оилада фарзандларимиз ота-оналарининг бир-бирларига бўлган муносабатларига қараб иззат-ҳурматни, муомалани ўрганиб боришади. Ота-оналаримиз бир-бирларига меҳрли бўлсалар, ширин муомала қилсалар, болалар ҳам шунга кўникма ҳосил қилиб, шундай муомалага ўрганадилар. Агар турмуш ўртоғимизни ишга кузатаётганда “яхши бориб келинг, дадаси” ёки ишдан қайтганларида “ишга яхши бориб келдингизми, дадаси” деб табассум билан кузатиб қўйсак ва кутиб олсак, оиладаги ўғил-қиз фарзандларимиз ҳам онанинг бу ҳаракатини кўриб,

отасига ҳурмати ошади. Ота-онани ҳурмат қилиш кераклигини тушуниб боради.

Афсуски, ҳамма оилаларда ҳам шундай ўзаро ҳурмат ва меҳрокибат мавжуд эмас. Баъзи оилаларда эрни ҳурмат қилиш ўрнига уларга ҳукмрон бўлиш, уларни “ўз измига солиш”га бўлган интилиш ҳолатлари ҳам учрайди. Хатто “бўйсунмайдиган” эрларни ўз аёллик мавқеидан “фойдаланиб” ўн беш суткага қаматган “оналар”ни ҳам учратамиз. Бу билан мазкур аёлларимиз гўёки ўз эрларининг таъзирини бериб қўймоқчи бўладилар. Бундай оилада эрнинг хотинга бўлган ҳурмати, меҳри сусайиб боради, бора-бора эса йўқолади. Энди эр ўз хотинидан топмаган меҳрни, ҳурматни бошқалардан қидира бошлайди ва натижада оила мустаҳкамлигига путур етади.

Болалар олдида турли ортиқча гаплар билан эрингизнинг обрўйини тўкманг. Эртасига ўзига келганда ётиғи билан, бақирмай-чақирмай бафуржа гаплашиш мумкин. Масалан, “кечаги ҳолатингиздан болаларнинг олдида жуда уялдим. Сизга бундай ҳолатда юриш ярашмас экан. Ахир болалар бизга қараб ҳаётни ўрганишади, ҳаётда ўзларига йўл танлайдилар. Биз уларга ўрнав бўлишимиз керак. Болалар катта бўлишяпти”, дейиш мумкин. Суҳбатдан сўнг болаларингиз отасининг фаҳм-фаросати бўлса, аҳволни тузатиш керак эканлигини тушунади.

Баъзи бир аёлларимиз борки, улар эридан озгина кўпроқ топганлари учун миннат қиладилар. “Энди косанг оқариб қолдими, чўнтагингга пул тушиб семириб қолдингми, пулли бойвачча бўлиб, ичадиган бўлиб қолдингми?” каби сўзлар билан болалари олдида эрини ҳақорат қилади, унинг обрўсини тўқади. Натижада болалар отани ҳурмат қилмайдиган, айтганини қилмайдиган, гапини икки қиладиган бўлиб қоладилар. Оналари отасини ёмонлайвериши эвазига болаларда отага нисбатан нафрат пайдо бўлади. Энди аҳён-аҳёнда, тўй-томошада ёки бирон-бир сабаб билан ичадиган эр ҳар куни алаmidан ичадиган бўлади ва келиб хотинини урадиган, сўкадиган, ҳақорат қиладиган одат чиқаради.

Фараз қилайлик, эр дўстларини уйга таклиф қилди. Аммо бу тасодикий таклиф аёлга ёқмади. Чунки бир қанча ишларни мўлжаллаб қўйган ёки меҳмон кутишга имконияти йўқ. Натижада меҳмонлар хурсандлик билан кутиб олинмайди. Бу ҳолдан эрнинг асаби кўзгайди. Меҳмонлар кузатилгандан кейин эса хотинининг “таъзирини” беради. Бу ҳол бошқача, яхши натижа билан тугаши ҳам мумкин эди. Фаҳм-фаросатли аёл бундай ҳолларда oilанинг борини ошириб, йўғини яшириб, меҳмонларни очик чехра билан, эрининг ҳурматини жойига қўйиб кутиб олади ва кузатади. Меҳмонлар кетгандан кейин, вазиятга қараб, эр-хотин бир-бирларини тушунган ҳолда қандай иш тутиш кераклиги ҳақида келишиб олишлари мумкин.

Масалан, уй бекаси бундай дейиши мумкин: ”Дадаси, меҳмонларни олиб келишдан олдин уйда у-бу нарса бормиди, деб ўйлаб кўрсангиз яхши бўлармиди? Уйда меҳмон кутишга озик-овқат етарли эмас экан, қўшнидан олиб чиқишга мажбур бўлдим. Бундан буён дўстларингизни уйга таклиф қиладиган бўлсангиз огоҳлантиринг. Икковлашиб меҳмонни кутишга тайёрланайлик. Бўлмасам уялиб қоламиз”. Бундай суҳбатдан сўнг эр хотиннинг ҳақ эканлигини тушунади ва бундан буён хотини билан бамаслаҳат иш тутишга ҳаракат қилади. Дўстлари билан суҳбатда уларнинг: «Хотининг жуда ажойиб аёл-да, уйингга қай маҳал борсак ҳам очик чехра билан кутиб олади. Тасодифан бориб қолсак ҳам хотинингга ҳеч малол келмаганмиз”, - деган гапларни эшитиб, хотинига бўлган меҳри янада ортади, уни яна ҳам ҳурмат қиладиган бўлади. Орадаги севги, муҳаббат, oilа ришталари мустаҳкамланади.

Ҳаётда учрайдиган яна бир ҳолатни олайлик. Айтайлик, турмуш ўртоғингиз оёғи оғриб, иссиғи чикиб ишдан вақтли келди. “Буни қаранг, Ҳилолаҳон”, деб оёғига чиққан ярани сизга кўрсатди. Сиз ярани кўриб ижирғандингиз: “Вой-бўй, шу арзимаган ярани менга кўрсатасиз? Дўхтирга борсангиз бўлмайдимиз?” Сизнинг бундай муносабатингиз, гапларингиз турмуш ўртоғингизнинг қалбини шундай яраладики, лол

бўлганидан сизга сўзсиз боқиб қолди. Наҳотки, жуфти ҳалолим деб бир ёстикқа бош қўйган хотиним мендан шунчалик жирканса. Оғирроқ касал бўлиб қолсам-чи, унда нима бўлади деб сиздан меҳри совий бошлайди. Кейинчалик сиз ўйламай айтган бир оғиз сўз билан пайдо қилган қалб ярасини даволаш учун бутун умрингизни сарф қилишга тўғри келиши мумкин. Шунда ҳам агар бу ижобий натижа берса.

Аксинча, мана бундай ҳолатни тасаввур қилайлик.

“Вой, Анвар ака! Иссиғингиз чиқиб шунча қийналсангиз ҳам юравердингизми? Қани келинг-чи” деб меҳрибонлик билан биринчи ёрдам кўрсатсангиз ва дўхтирга албатта чиқишларини айтсангиз, бундан буён бу масалага ҳар куни қизиқиб борсангиз, олам гулистон. Турмуш ўртоғингиз энди ҳар куни ишдан кейин уйга шошиладиган, сизни қўмсаб турадиган бўлади. Сиз учун эса бундан ортиқ бахт бўлмаса керак!

Оила қурган ҳар бир йигит-қиз, эр-хотин бир-бирини “Меҳр” деб аталмиш малҳам билан озиқлантириб турса, унга суянса, уни эъзозласа, улардан бахтли одамнинг ўзи бўлмайди.

Ҳилолаҳон исмли келинимиз юқори ҳарорат билан ётиб қолди. Ишдан келган Анваржоннинг олдига зўрға чиқиб салом берди. Алик олган Анваржон: “Овқат борми?”, - деб сўради. Келин тоби бўлмагани, шунинг учун овқат қилолмаганини тушунтирди. Анваржон: “Мана юрибсиз-ку, овқат қилиб қўйсангиз бўлмайдами”, - деб жаҳл аралаш ғулдиради. Ўзи ошхонага кириб, иккита тухумни қовурди-да, ўтириб тамадди қилди. Анваржоннинг бундаги ҳар бир хатти-ҳаракати, гапида зарда, киноя, виқор, менсимаслик аломатлари сезилиб турар эди. Овқатланиб бўлган Анваржон Ҳилоланинг олдига кириб: “Дастурхонни йиғиштириб қўйишга ярарсиз?”, - деса, бу Ҳилоланинг қалбига санчилган ханжар эмасми?

Бунинг ўрнига Анваржон ҳар куни хурсанд ҳолда табассум билан кутиб оладиган турмуш ўртоғининг аҳволини кўриб: “Ие, Ҳилола, нима бўлди? Ётинг, безовта бўлманг. Дори ичдингизми? Овқатландингизми?” - деб батафсил ҳол-аҳвол сўраб, сочларини

силаб, эркалаб қўйса, Ҳилола касалини ҳам унутади. Турмуш ўртоғининг келишига овқат қилиб қўёлмаганидан хижолат бўлади. Бу билан Анваржон ўз турмуш ўртоғини ширин сўз, қалб меҳри билан даволайди. Энди Ҳилола эрининг келишига бир эмас, икки хил овқат тайёрлайди. Сиз берган мана шу маънавий озуқангиз туфайли у қанот чиқариб учади. Барча ишларни битмас-туганмас куч-ғайрат билан қилади, ҳақиқий меҳрибон турмуш ўртоғи борлигидан, толедан хурсанд бўлади, ҳаётидан мамнун бўлиб яшайди. Энди унинг суянадиган тоғи бор. Суҳбатлашиш учун дилкаш ёри бор. Қийналган пайтларида елкадоши бор. Дунёда ундан бахтли аёл йўқ.

Эр-хотин ўртасида муҳаббатни кучайтириш учун 10 та восита. Кимда ким банкка қўйган пули кўпайишини истаса, бунинг чорасини излайди. Худди шунингдек, кимки аёли билан ўзаро муҳаббати янада кучайишини истаса, бунинг сабабларини қидириши лозим бўлади. Қуйида ўша воситалардан 10 тасини келтириб ўтамыз:

1. Ўзаро ҳадялар улашиш. Масалан, уйқуга ётиш олдидан чиройли атиргулни ёки чиройли рангли қоғоз (откретка)га гўзал сўзлар ёзиб, аёлингизнинг ёстиғи устига қўйиб қўйсангиз, бу нарсa жуфтингизга қанчалик ижобий таъсир этишини кўрасиз. Эр аёлига ҳадяни кулгу ва табассум ҳамда ёқимли сўзлар билан берадиган бўлса, унинг қалбида эрига нисбатан кучли меҳр уйғонади. Ўз навбатида аёл ҳам эрига қўлидан келганича унинг меҳрини жўштирадиган бирор ҳадя беришга интилмоғи керак. Зеро, халқимизда “Қарсак ҳам икки қўлдан чиқади” деган мақол бор.

2. Ўзаро гаплашиб ўтириш учун алоҳида вақт ажратиш. Суҳбат чоғида ҳам бир-бирларининг сўзини бетоқатлик, бесабрлик ва катта эҳтиром билан эшитишга уринишлари керак. Албатта, бунда самимийлик йўқолмаслигига жиддий эътибор қаратиш лозим. Зеро, Умму Заръ розияллоху анҳо ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар алайҳиссалом Ойша розияллоху анҳонинг узун сўзларини эътибор билан, жим туриб эшитганлар.

3. Эрнинг аёлига ва аёлнинг эрига ўтли қараши. Эр-хотин ўртасидаги расмий муносабатлар, яъни эрнинг ўз вазифаларини бажариши ва аёлнинг ўз вазифаларини бажариши ёки бир-бирларига севишларини изҳор қилишларининг ўзи муҳаббатни кучайтиришга кифоя қилмайди. Баъзида гап-сўзсиз, имо-ишоралар, қарашлар, овоздаги ўзига хос оҳанглар, кўзнинг муҳаббатга лиммо-лим ўтли нигоҳи ҳам ишни битириши мумкин. Буларнинг ҳаммаси кўнгил, руҳият орқали амалга ошириладиган ишлардир.

4. Ишга кетаётганда илиқ хайрлашув ва ишдан қайтганда илиқ кўришув.

5. Аёлни мактаб туриш. Уни ҳамма нарсадан қизғонишини одоб билан изҳор қилиш.

6. Баъзи ишларда аёлга кўмаклашиш. Масалан, уйдаги шахсий кутубхона китобларини тартибга келтириш, баъзи таомларни пиширишда ёрдамлашиш, болаларга тегишли нарсаларни биргаликда амалга ошириш ва ҳоказо. Зеро, Пайғамбаримиз алайҳиссалом уйларида оналаримизнинг ишларига ёрдам берар, кийимларини ўзлари тикар эдилар.

7. Ширин сўз. Эр ҳам, хотин ҳам бир-бирларига шундай сўзларни топиб гапирсинларки, натижада ўрталаридаги муҳаббат яна ҳам кучайсин. Масалан, бир-бирига севишини айтсин, “Сиз менга Аллоҳнинг неъматисиз” каби сўзларни айтиш айни муддаодир.

8. Суҳбат учун ҳеч ким халақит бермайдиган тинч жой танлаш. Бунда ҳатто болаларнинг овозлари, шовқин-сурони ҳам эшитилмасин. Албатта, тўла хотиржамликни ҳис қилиб суҳбатлашиш эр-хотин ўртасидаги ўзаро ишонч ва меҳрни янада жонланишга ҳисса қўшади.

9. Ўртадаги муҳаббат меъёрида бўлишига эътибор бериш. Бу жуда муҳим масала. Бир-бирини жуда қаттиқ ҳам севмасин, жуда бегоналашиб ҳам кетмасин. Ҳамма ишда мўътадиллик яхшидир. Зеро, муҳаббатга муккасидан кетишдан қайтарилган. Ўртадаги масофани сақлашда қанчалик чуқур кетилса, муҳаббатга шунча

путур етади. Кўпгина оилавий муаммолар ҳам аслида мана шу бегоналашувдан келиб чиқади. Пайғамбар алайҳиссалом “Дўстингизни енгилроқ севингки, куни келиб у душман бўлиб қолиши ҳам мумкин. Душманингизга ҳам енгилроқ адоват қилингки, куни келиб у дўст бўлиб қолиши мумкин” деганлар.

10. Эр-хотин бир-бирига оғир дамларда далда бўлиши. Масалан, аёл касал бўлиб қолиши ёки ҳомиладорлик даврида унга моддий ва маънавий суянч кераклигини эр доим ёдида тутиши керак. Шунингдек, эрининг бирор сабаб билан кайфияти тушкунлигини, аёлининг меҳрига, далдасига муҳтожлигини фаросатли аёл дарҳол сезиб, қўлидан келган ёрдамни бериши, эрининг ёнида туриши матлубдир. Шеригининг дардига ҳамдард бўлиш, ўртадаги муҳаббатни мисли кўрилмаган даражада ошириб юборади.

11-БОБ. СОҒЛОМ ОИЛА АСОСЛАРИ

Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақловчи, миллий қадриятларнинг ривожини таъминловчи, маънавий ва жисмоний баркамол авлодни дунёга келтириб тарбияловчи мукаддас маскандир. У “жамият” деб аталмиш оламнинг пойдеворини ташкил этади. Давлатимиз томонидан оиланинг ижтимоий-иқтисодий манфаатларини таъминлаш, уй меҳнати ва маданий-маиший турмуш шароитини яхшилаш, оиланинг маънавий-ахлоқий асосларини ривожлантириш, кўп болали, кам таъминланган, қаровчисини йўқотган, ночор оилалар, ногиронлар, етим-есирлар, ёлғиз кексалар, беморларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, оилада жамият талабларига мос инсонларни тарбиялаш борасида амалга оширилаётган ишлар бутун дунё халқларининг диққат-эътиборига сазовор бўлмоқда.

Масалан, Самарқанд вилоятида 2016 йилнинг ўтган уч ой давомида маҳаллалардаги диний-маърифий ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчилар томонидан мавжуд 821104 оиланинг 229742 таси ўрганилди. Ўрганишлар натижасида 728 оилада нотинчлик аниқланди. 23 минг оила моддий, яна шунча қисми тиббий кўмакка муҳтож эканлиги кузатилди. 176 та эрта никоҳ тўхтатилди, 761 та оилавий низоларнинг олди олинди. 17641 нафар фуқаро иш билан таъминланди, 17203 нафарига зарур тиббий ёрдам кўрсатилди⁷⁶. Демак, юқоридаги манбалардан кўриниб турибдики, соғлом оиланинг такомиллашуви замон билан ҳамоҳанг бўлиб бормоқда.

⁷⁶ Зарафшон газетаси. 2016 йил 31 май сони.

Соғлом оилада тарбиянинг ўзига хослиги шундаки, у болаларга ота-оналарнинг ота-оналик, қон-қариндошлик ҳислатларини узатиб, шахснинг умумий ва ҳиссий ривожланишини таъминлабгина қолмай, балки шахснинг мавжуд имкониятларини ва ахлоқий камолотини ҳам ўстиради. Шу сабабли оилавий тарбия доимо мавжудлиги, кўрсатмалилиги ва сержилолиги билан ажралиб туради. Унда асосий вазифани халқ, одобга доир тадбирларни болага тўғри ўргатиш, маслаҳат бериш, катталар тажрибасигина эмас, балки оиланинг яшаш тарзи, муҳити, ота-оналарнинг касб-ҳунари, оила аъзоларининг маънавий-руҳий муносабатлари бажаради.

Оила ва никоҳ, фарзанд тарбияси, фуқароларнинг ижтимоий мақсад ва интилишларига бағишланган сўровда мамлакатимизнинг барча ҳудудларидан турли аҳоли қатламлари вакиллари иштирок этди.

Тадқиқот натижалари оила Ўзбекистон халқи учун муқаддас бўлиб, унинг ижтимоий ва маънавий аҳамияти юқори эканини кўрсатди. Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ижтимоий-сиёсий ва демократик ислохотлар жараёнида оилавий қадриятлар фуқаролар учун асосий масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Уларнинг фикрича, оила мамлакат барқарорлиги ва хавфсизлигини янада мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда, фуқаролар фарзандлари ва, умуман, жамият келажаги учун оиланинг жавобгарлигини теран англайди. Сўров қатнашчиларининг фикрига кўра, турмуш қураётган йигит-қизларнинг ёши мустаҳкам оила шаклланишига таъсир кўрсатадиган муҳим омилдир. Сўров натижаларига кўра, йигитлар **24-25, қизлар 21-23 ёшда** оила қуриши мақсадга мувофиқ, деган фикрдаги фуқаролар кўпайиб бормоқда. Шунингдек, ёшлар оила қуришдан аввал таълим олиши, касб эгаллаши, иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлиши зарур. Иштирокчиларнинг фикрича, ёшларнинг турмушга тайёрлиги уларнинг маънавий етуқлиги ва оиласи учун масъулиятни зиммасига олишга тайёр экани билан белгиланади.

Сўровни ўтказиш жараёнида фуқаролар ёшларни турмушга тайёрлаш ва бу билан ота-оналар шуғулланиши лозимлигини таъкидлади. Ота-оналар соғлом ва мустаҳкам оила қандай бўлиши, эр-хотин бир-бирига ва фарзандларига қандай муносабатда бўлиши, никоҳ-оила масаласига тааллуқли ҳолатларда қандай йўл тутиши кераклигини ўзлари мисолида кўрсатишди. Шунингдек, улар мустаҳкам ва аҳил оила қуриш учун зарур фазилат ҳамда кўникмаларни фарзандларига сингдириши шарт. Сўров қатнашчиларининг таъкидлашича, бугунги кунда ушбу жараёнда нафақат оила, балки таълим муассасаси, маҳалла, ҳукукий ва психологик ёрдам кўрсатадиган махсус хизматлар ҳам муҳим ўрин тутати.

Юртдошларимиз Оила кодексида мустаҳкамланган қоидаларни қўллаб-қувватлайди. Ушбу кодексга мувофиқ турмуш қураётган ёшлар тиббий кўрикдан ўтиши ва ўз саломатлиги тўғрисида бир-бирини хабардор қилиши лозим. Сўров давомида аҳолининг аксарият қисми (**99,4 фоизи**) ота-она розилиги бўлажак оиланинг бахтли ва аҳил бўлишида муҳим аҳамиятга эга эканини таъкидлаган. Ота-оналарнинг кўпчилиги фарзандларини яхши тушуниши ва уларга ишонишини қайд этган. Улар бугунги кунда ота-оналар ва фарзандларнинг қарашлари ва ҳаётдаги мақсадлари турлича, деган фикрга қўшилмайди. Сўровда оилавий қадриятлар авлоддан-авлодга ўтиб келаётгани, катталар ва ёшларнинг фикри бир-бирига мос келиши аниқланди.

Тадқиқотда айрим ота-оналар турли сабаблар туфайли фарзанд тарбиясига етарлича эътибор бермаётгани ва бу масалага масъулият билан ёндашмаётгани ҳам маълум бўлди. Иштирокчиларнинг тўртдан бир қисми фарзанди мактабда дарсга қатнашмаётганини тан олган ва буни уларнинг ўқишга қизиқиши йўқлиги ёки оилавий аҳволи яхши эмаслиги билан изоҳлаган. Ҳар ўнинчи ота-она фарзанди бўш вақтини қандай ўтказаяётгани, мобил телефондан қандай мақсадларда фойдаланаётгани билан қизиқмайди ва бу борада боласига ишонишини қайд этган.

Ижтимоий сўров жараёнида олинган натижалар мактабда ўқувчиларнинг қизиқишига қараб қўшимча тўғараклар, спорт секциялари, кутубхоналар очиш, ёш авлоднинг бўш вақтини самарали ташкил қилиш, уларни кўча, интернет, турли ёт ғоя ва қарашлар таъсиридан ҳимоя қиладиган тадбирлар ўтказиш зарурлигини кўрсатди. Халқимиз маҳаллани миллий кадриятларни асраб-авайлаб, авлоддан авлодга етказадиган тарбия маскани, деб билади.

Тадқиқотда маҳалланинг юртдошларимиз ҳаётида тутган ўрни ва оилага таъсири ҳам ўрганилди. Иштирокчилар бу борадаги саволга маҳалла улар ҳаётида «катта ва муҳим ўрин тутади», деб жавоб қайтарган. Мониторинг давомида ўз турмуш тарзи, оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар маҳалладаги одоб-ахлоқ меъёрларига мос бўлиши зарур, деб биладиган фуқаролар кўпчиликини ташкил қилиши маълум бўлди. Жамиятимизда маҳалла институти мақомининг юқорилиги ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришнинг ушбу ноёб институти оила ҳаётида катта аҳамиятга эга экани тасдиқланди.

Ўтказилган мониторинг аҳолининг катта қисми **(90,7 фоизи)** оилаларнинг ажралишига салбий муносабатда эканини кўрсатди. Фуқаролар оила бузилишига асосан ёшларнинг оилавий ҳаётга тайёр эмаслиги, уларда ҳаётий тажриба етишмаслиги, бир-бири билан муроса қила билмаслиги, келишмовчиликларнинг олди олинмаётгани, вақтинчалик моддий қийинчиликлар, эр-хотиннинг феъл-автори бир-бирига мос келмаслиги сабаб бўлаётганини қайд этган. Сўров иштирокчиларининг фикрича, турмуш қураётган ёшларнинг муҳаббати, бир-бирини ҳурмат қилиши, ишониши ва қўллаб-қувватлаши, шунингдек, миллий анъана, урф-одатларимиз ва одоб-ахлоқ меъёрларига риоя этиши бахтиёр ва мустаҳкам оила ташкил топишида муҳим омиллар ҳисобланади.

Ушбу сўров оила институтини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш борасида амалга оширилаётган давлат сиёсати юксак самаралар бераётганидан далолатдир. Сўров катнашчиларининг

аксарияти мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар оилаларда мустаҳкам муносабат шаклланиши, ёш оилалар моддий аҳволини яхшилаш, ёш авлодни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш имконини бермоқда, деб ҳисоблайди. Қисқаси, тадқиқот Ўзбекистонда оилалар бахтли эканлигидан далолат беради.

Ҳар йили дунё бўйича тайёрланадиган рейтинг натижалари ҳам буни тасдиқлайди. Ушбу тадқиқотда бахт даражаси ижтимоий тараққиётни ифода этиши ва давлат сиёсатининг мақсади ҳисобланиши қайд этилган. Рейтинг натижалари бир қанча тоифа бўйича ўз оиласидаги ҳолатни 0 дан 10 балли шкала асосида баҳолаш таклиф этилган 155 мамлакатнинг 3 минг фуқароси жавобига асосланган. Мазкур рейтингда Ўзбекистон МДХ мамлакатлари орасида энг юқори ва дунёнинг 155 давлати орасида 47- ўринни эгаллаганлиги келтирилган.

Замонавий оилалар мавжуд жамият билан узвий боғлангандир. Шаҳарларнинг ўсиши, яшаш шароитларининг яхшиланиши, халқнинг моддий ва маданий турмуш савиясининг ошиши ёшларни баркамол инсон қилиб тарбиялашга таъсир қилади. Буларга миллий қадриятларга содиқлик, диний амалларга ҳурмат, болаларни яхши, хайрли ишларни қилишга ундаши, ўз сўзида туриш, катталарнинг ёшларга намуна бўлиши, сабр-тоқатли бўлиши, ёш хусусиятларининг инобатга олиниши, муносабатларнинг ҳамкорлиги, ўзаро ҳурмат тамойиллари асосида қурилиши киради.

Шунингдек, ҳар бир оила ижтимоий тизим сифатида жамият олдида маълум бир функцияларни бажаради. Оиланинг ижтимоий функциялари ҳақида гапирганда, бир томондан жамиятнинг оилага таъсири, иккинчи томондан эса умумий ижтимоий тизимда оиланинг ўрнини, оиланинг ҳал қиладиган ижтимоий (жамоатчилик) функцияларини ҳисобга олиш лозим ва улар қуйидагиларга бўлинади: иқтисодий, репродуктив, тарбиявий, коммуникатив, регулятор.

Албатта, бу санаб ўтилганлар ҳозирги замон асосий функцияларини ташкил этади ва улар наслни давом эттириш, тарбиявий, хўжалик ва ўзаро ёрдам каби функцияларни ҳозирги замон оиласининг муҳим жиҳатлари сифатида кўрсатиш мумкин. Бу ўринда оила функцияларини шунчаки санаб ўтиш эмас, балки уларни, бир томондан одамларнинг моддий, хўжалик-маиший ва иккинчи томондан эмоционал ва ижтимоий-психологик эҳтиёжларни қондирувини фарқлашдир.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, ҳозирги замон оиласида эмоционал ва ижтимоий-психологик жараёнларни қондириш функциясининг аҳамияти ортиб бормоқда. Хатто соф моддий характерга эга бўлган функцияларда ҳам ҳиссийлик кўпроқ тус олиб бормоқда. Ҳиссий, эмоционал алоқаларнинг аҳамияти шаҳар оилаларида кучлироқ англанилмоқда. Қишлоқ оилалари эса уй ҳайвонлари ва томорқа ерларининг борлиги эвазига шаҳар оилаларига қараганда жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучи ва ишлаб чиқарувчилик функциясини кўпроқ сақлаб қолмоқда.

Замонавий оилада бола уч авлод вакиллари: ота-она, буви-бувалар, уларнинг қариндош-уруғ ва таниш-билиш, ёру-дўстларининг мураккаб ўзаро муносабатлари кечадиган муҳитда ўсиб улғаяди.

Барчага маълумки, болаларнинг ўзаро мулоқоти самимий, ниҳоятда табиий ва содда тарзда кечади. Лекин уларнинг ўз ота-оналари билан муносабатлари бирмунча мураккаб бўлиб, бу муносабат ота-онанинг фарзандига нисбатан кўр-кўрона, барча эркаликларга изн берувчи меҳр-муҳаббатидан тортиб кўпинча оталар томонидан қилинадиган ҳаддан зиёд қаттиққўлликкача бўлган турли-туман мулоқот услубларини қамраб олади.

Боланинг атрофидаги кишилар, хусусан, буви-бува, қариндош-уруғлар билан муносабати ҳам ўзига хос жиҳатларига кўра турлича тарзда кечиб, юқорида қайд этилган икки хил мулоқот услубидан бирмунча фарқ қилади. Бир хил мулоқотлар тарбиянинг ўта муҳим қуроли ҳисобланган сўз ва нутқ ёрдамида амалга ошиши туфайли бола руҳий саломатлигига кучли таъсир кўрсатади.

Кўпинча оила аъзолари болани жисмоний жазолашдан кўра сўз билан тарбиялашга ҳаракат қиладилар. Боланинг руҳий саломатлигига зарар етказмаслик учун биз катталар тарбиянинг сўз ва нутқ каби ўта таъсирчан васитасидан эҳтиёткорлик билан фойдаланганимиз маъқул. Болага кўрсатиладиган салбий таъсирлар сирасига ўшқириш, қўпол муносабатда бўлиш, ота-онанинг фарзандига беҳурматлик кўрсатиши кабиларни киритиш мумкин.

Кучли ҳаяжонланиш ҳолати кўрқув, ваҳима, хавотир, соғинч инсонга хос туғма хусусиятдир. Ўқитувчи ёки тарбиячининг айби билан бола кўрқув ва ҳаяжонга тушиши натижасида унда асаб хасталиги пайдо бўлиши мумкин. Буларнинг барчаси ота-оналардан ўз эътиборларини психология ва гигиена масалаларига қаратишни, фарзандининг руҳий саломатлигини сақлашга оид машғулотлар тизимидан фойдаланишлари лозимлигини кўрсатади. Чунки, айни мактабгача тарбия ёшида болаларда бир умрлик руҳий саломатлик негизлари шаклланади.

Бола руҳий саломатлигининг бузилишига сабаб бўлувчи манбалар қаторида:

- ота-она ва оиланинг бошқа аъзолари билан номақбул муносабатда бўлиши;
- болани аклий ёки жисмоний жиҳатдан ривожлантириш учун ўта фаоллик билан тарбиялашга интилиш мақсадида фарзандни ҳаддан зиёд кўп вазифалар юки остида эзиб қўйиш;
- болага муносабатда унинг шахсий хусусиятларини эътиборга олмасликлари;
- спорт секциясига эрта борган боланинг мураббийси билан ўзаро муносабатида нохушликнинг мавжуд бўлиши;
- боланинг атроф-теваракдагилар, жумладан, тенгдошлари билан салбий муносабатда бўлиши;
- оила аъзоларининг соғлом турмуш тарзига безътибор қарашлари мисол бўлади.

Ота-онаси, онаси (келин) билан бувиси (қайнона), ота-онаси билан тўнғич фарзандлар (ака, опалар) ўртасидаги уруш-

жанжаллар, келишмовчиликлар табиий равишда бола асабининг таранглашувига сабаб бўлади.

Таъкидлаш жоизки, спорт секцияларида мажбуран, ўзгалар тазйиқи остида зўриқиб шуғулланиш, ақлий ва жисмоний машқларни ҳаддан ортиқ кўп бажариш бола асабининг бузилишига олиб келади, унда чарчоқ, уйқучилик, ақлий иш ва жисмоний машқларга нисбатан сусткашлик каби ҳолатларни келтириб чиқаради. Яхшиси фарзандингизнинг бетакрорлиги ва ўзига хослигини тўғри тушуниб, масалага унинг характер хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ёндашинг. Боланинг лаёқатларини сусайтириш ёхуд, аксинча, ҳаддан зиёд кучайтиришга интилиш ярамайди.

Фарзандингиз ўз тенгдошлари даврасида инсоний муносабатларга хос лидерлик ва итоаткорлик муҳитида, ўзининг кераклиги ёки ортиқчалигини сезиб, кимгадир ёқиши ёки ёқмаслигини ҳис этган ҳолда, турли-туман таассурот ва ҳиссиётлар куршовида яшар экан, кучли кечинмаларни бошидан ўтказиши табиий. Албатта, бу хил кечинма ва ўзаро муносабатлар ҳиссий жиҳатларга эга бўлиб, болангиз руҳиятига таъсир этмай қолмайди.

Шундай пайтда фарзанднинг ҳиссиётларига бефарқ қарамаслик, унинг изтироб ва кечинмаларини англашга, ташвишларига шерик бўлишга интилиш зарур. Улғайишнинг машаққатли сўқмоқларида фарзандни қўллаб-қувватлаш ва унга энг яқин дўст бўлиб қолиш ота-онанинг инсоний бурчи ҳисобланади.

Бола руҳий саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашнинг самарадор воситаларидан бири унда соғлом турмуш тарзига хос одатларни шакллантириш бўлиб, бунда фарзандингизни фаол ҳаракат режимига ўргатувчи кун тартибига, шахсий ва умумий гигиена (орасталик ва саришталик) қоидаларига риоя қилишга, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга, зарарли одатлардан сақланиш, жароҳатланиш ва яра-чақалардан ўзини эҳтиётлашга ундаш, унга тўғри жинсий тарбия бериш ва юқорида таъкидланганидек,

тарбия жараёнида фарзандингиз билан мулоқотда психогигиена қоидаларига риоя қилишингиз ва бунга эришишингизнинг аҳамияти каттадир.

Бугунги кунда давлатимиз томонидан оналар ва болаларнинг репродуктив саломатлигини муҳофаза қилиш борасида ҳам ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, оилада болани психологик жиҳатдан тарбиялашда ташқи ва ички омиллар катта муҳим вазифани бажаради. Ҳозирда дунё миқёсида ахборот технологияларининг кескин ривожланаётганлиги интернет тизимининг барча давлатлар, маданий ҳудудлар, барча ёшдаги инсонлар учун қулай ахборот алмашинуви воситасига айланиб бораётганлиги муносабати билан ахборот хавфсизлиги тушунчаси пайдо бўлди. Ахборот хавфсизлиги – аслида жамиятнинг объектив, ҳолис, ҳаққоний ахборот манбаига эга бўлиши учун яратилаётган шарт-шароитларни назарда тутати ва турли ахборот хуружларига нисбатан истеъмомчида ўзига хос иммунитетнинг шаклланишига ёрдам беради.

Афсуски, замонавий ёшларда Ғарб маданиятига қизиқиш, миллий урф-одатларимизга зид бўлса-да, мода кетидан қувишга мойиллик бор. Шу сабабли улар Интернет ва бошқа ОАВ орқали узатиладиган турли хил маълумотларни психологик экспертизасиз қабул қиладилар. Ғарб маданиятига тақлид, мафкуравий таҳдидларнинг асл маъносини тушуниб етмаслик, умуман глобаллашувнинг салбий таъсири ёшларда ўзига хос гедонистик психологиянинг шаклланиши учун шарт-шароит яратади. Гедонизм – бу шахс ва унинг хулқ-атвори мотивларида фақат нималардандир лаззатланиш, қониқиш олиш ва ўзидаги ички руҳий изтироблардан ҳоли бўлишга интилиш устивор бўлади.

Оилада психологик ҳимоя воситалари ёки механизмлари ишга тушиши ва самара бериши учун биринчидан, ҳар бир инсон учун мустақил фикр зарур. Чунки мустақил фикрга эга бўлган инсонгина ўзига нисбатан қаратилган яхши ёки ёмон маълумотнинг моҳиятига етиши ва унга нисбатан адекват, тўғри,

оқилона муносабатни намоён этиши, ички психологик ҳимоя механизмларини ишга солиши мумкин.

Иккинчидан, ёшлар турли ёт ва бузғунчи ахборот хуружларига берилмаслиги учун биз уларда миллий ғурурни тарбиялашимиз ва ҳар бир машғулоти, “Маънавият соатлари” тарбиявий мулоқотлардан оқилона фойдаланишимиз зарур. Миллий ғурурнинг аҳамияти шундаки, бундай фазилати бор инсон бошқаларга қул бўлишни, жумладан, ахборот хуружларига тобе бўлишни ўзига раво кўрмайди.

Учинчидан, миллий ғурури бор инсонда иймон, инсоф ва диёнат тушунчаларини шакллантириш осонроқ. Чунки инсон қалби билан боғлиқ бу қадриятлар “Интернет” ва очик ахборотлар оламида шахсни адаштирмайдиган “компас” ролини ўйнайди, шахсни холис мулоҳоза юритишга, яхши билан ёмоннинг фарқига боришга ўргатади.

Мамлакатимизда изчиллик билан олиб борилаётган оила сиёсатининг том маъноси ХХІ аср оиласининг истиқболдаги ривожланиши ва тараққиётининг устивор йўналишлари жамият тараққиётининг кафолатлари тўғрисидаги эзгу ғояларимизга ҳамоҳангдир. Шунга таянган ҳолда замонавий оилалар ривожланишига асос бўлувчи ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, иқтисодий ва тиббий омиллар қуйидагича ифодаланиши мумкин:

– замонавий оила, жамиятда устувор бўлган демографик тамойилларга асосланган, ҳеч қандай сиёсий кучларнинг субъектив хоҳиш-иродасига қарам бўлмайдиган, жамиятни олға ривожланишига тўсиқ бўлувчи иллат ва асоратларни бартараф этишга қодир бўлган маскан ролини ўйнайди;

– замонавий оила, миллий урф-одатлар, миллий қадриятлар, анъаналар ва удумларнинг жамият ривожига ва оила барқарорлигига хизмат қилувчи жиҳатларини илғор, инсоният тараққиётига алоқадор анъаналар билан уйғунлаштирувчи табиий макондир;

– замонавий оила, инсонпарварлик ва демократия тамойилларининг том маънода жамиятда устувор бўлиши ва

ҳар бир жамият аъзоси бўлган фуқаро томонидан онгли тарзда идрок қилиниши учун маърифат мактабини ўйнайди;

– замонавий оила, умуминсоний кадриятларга содиқлик, мамлакатда тинчлик ва ҳавфсизликни таъминланиши учун маънавий кўрғон ролини ўйнайдиган ижтимоий институтдир;

– замонавий оила, “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат”, “Инсон ва унинг манфаатлари ҳар нарсадан улуғ” деган тамойилларни ўз аъзолари онгига сингдириш учун қулай бўлган мафкуравий муҳитдир;

– замонавий оила, халқимизнинг маънавий бойликларини, жаҳон цивилизациясининг энг илғор ютуқларини ўзида мужассамлаштирадиган ва шу аснода ҳар томонлама баркамол соғлом авлодни тарбияловчи маскандир;

– замонавий оила, ҳар бир фуқаронинг куч ва иқтидорини ўз ҳалол ва сафарбар меҳнати орқали рўзғорнинг иқтисодий такомиллини таъминлаш, шу орқали жамият ишлаб чиқариш кучларининг самарадорлиги ва қудратини таъминловчи ижтимоий муносабатлар маконидир. Оила иқтисодини барқарорлаштиришда оилавий тадбиркорлик, ижара, оилавий ишлаб чиқариш, касаначилик шаклларида оқилона фойдаланади ва оила бюджетини яхшилаш, турмуш тарзини фаровонлаштириш учун замонавий техника ва технологиялардан, маиший хизмат шаҳобчаларидан унумли ва ўринли фойдаланади;

– замонавий оила, ўз фуқароларида юксак ҳукуқий маданиятни шакллантириш орқали инсонларга берилган ҳуқуқ ва эркинликларга онгли муносабатини таъминловчи, бунда миллий, умуминсоний ва демократик тамойиллар маъно-моҳиятини етказувчи ижтимоий институтдир;

– замонавий оила, ўзининг интеллектуал салоҳияти, ақл-заковати ва иқтидори билан илмий-техникавий салоҳиятдан кенг ва самарали фойдаланиш орқали инновацион кашфиётлар ва юксак технологияларни оила барқарорлигига йўналтирувчи, санъат соҳасидаги соғлом ижодий муҳитни таъминловчи макондир;

– замонавий оила, оналар ва болалар репродуктив саломатлигини муҳофаза қилиш тизими мавжуд ва уни такомиллашганлигини тушуниб, соғлом тиббий муҳитни ярата олганлигидир.

Маълумки, иймонлилик, инсонпарварлик, диёнат, эътиқодлилик каби шахс мафкуравий тасаввурларининг асосида ётган фазилатлар ўсмирнинг энг аввало оилавий муносабатлар тизимида тутган ўрнидан, ота ва она, оиладаги бошқа катта авлод вакиллариининг ижтимоий мавқелари ва роли мазмунидан келиб чиқади. Зеро, мафкуравий тасаввурлар ҳамда улар асосида шаклланувчи инсоний фазилатлар шахснинг яхлит структурасидаги муҳим омиллардан ҳисобланади.

Миллий ғояни оила муҳотида боланинг онги, қалбига сингдиришнинг муҳим воситаси – бу оилавий қадриятларни сақлаш ва илғор оилавий анъаналарни кундалик тарбия тизимида жорий этиш, турмуш тарзининг бир бўлагига айлантиришдир. Бунда ота-онанинг ўрни ва роли бевосита характерга эга бўлиб, фақат соғлом муомала ва самимият муҳитигина ўсмирнинг дунёқараши шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Оилавий анъаналар, расм-русумлар ва одатлар орқали болаларимиз онгига миллий ғояни ва истиқлол мафкурасини сингдиришни таъминловчи психологик омиллар ва шарт-шароитларни аниқ билиш ўта долзарб ва муҳим вазифадир. Халқ психологиясида мафкуравий таъсирчан омиллар моҳиятини билиш, янгича расм-русумлар маросимларнинг аҳамиятли томонларини кундалик турмуш тарзига айлантириш ёшлар эътиқодига самарали таъсир кўрсатувчи педагогик технологияларга киради.

Замонавий оила тарбиясининг психологик асоси ўзида инсонпарварлик, ҳамкорлик ғояларини ифодалаб, халқнинг умумий қизиқиш ва интилишларини акс эттиргани учун кўп ҳолларда жамиятни бирлаштириб, унинг равнақи учун хизмат қиладиган омил ҳисобланади, бу том маънода моҳиятан ўзбек оилаларида ўз ифодасини сақлаб қолган. Бу қадрият “оилавий бурч”, “ҳамжихатлик руҳи”, “фидойилик”, “ватанпарварлик”,

“оилавий қадриятларга садоқат”, “қатталарга ҳурмат”, “кичikka ғамхўрлик” каби тушунчаларга асосланади.

Ҳозирги даврнинг моҳиятидан келиб чиқиб оилаларнинг ижтимоий таркиби ҳам ўзгармоқда, бу эса ўз навбатида оила таркибида, турмуши ва унинг қиёфасида жиддий ўзгаришларни вужудга келтирмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ўзбек оилаларида бундай таркибий ўзгариш, янгича муносабатлар тарихий таркиб топган миллий ўзига хосликни йўқотишга эмас, балки оилалардаги муносабатларнинг ҳар томонлама педагогик нуқтаи назардан ривожланишига, кўп миллатли республикамиз аҳолиси урф-одатлари, анъаналарининг уйғунлашувига, мазмунан бойишига сабаб бўлмоқда.

Қатталарга ҳурмат ва бўйсиниш ўзбек оилаларидаги анъанавий тарбия услубларидан биридир. Оилада болаларни тўғри тарбиялаш, ота-оналарнинг ва қатта ёшдаги барча кишиларнинг намунаси бола шахсини шакллантирувчи, унинг дунёқарашига, ҳулқ-атворида, жамоа орасида ўзини тута билишига тайёрловчи омилдир. Айнан оила болани қадам қўйдиради, унинг ўзига хос хусусияти ва маънавий қиёфасининг шаклланишига асос солади. Ёш авлоднинг қизиқиш ва тиришқоқлиги, меҳнатсеварлиги биринчи навбатда оила ва ундаги тарбиявий ҳолатларга боғлиқдир.

Оиладаги тарбиявий жабҳаларнинг савияси унинг тузилишига, кўп болалик ёки кам болалик, икки ёки уч авлоднинг биргаликда яшаши, ота-онанинг мавжудлиги ёки улардан бирортасининг йўқлиги, ҳар икки жинсдаги болаларнинг борлигига, ота-оналарнинг маълум савиясига, оила аъзоларининг ижтимоий аҳволига, болалар тарбияси бўйича ўз бурчларини ҳис этишлари, эр ва хотиннинг тарбиявий жабҳаларга муносабати каби ижтимоий омилларга боғлиқ. Шунингдек, оилавий тарбиянинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашда оила тузилишининг миллий ўзига хослигини ва миллий анъаналардан фойдаланиш даражасини ҳисобга олиш лозим.

Оила кичик жамият ҳисобланади. У мураккаб ижтимоий гуруҳ бўлиб, биологик, ижтимоий, ахлоқий ва психологик

муносабатларнинг бирлашуви натижасида вужудга келади. Жамиятдаги ўзгаришлар оилага таъсирини кўрсатганидек, оиладаги ўзгаришлар ҳам жамиятга ўз таъсирини кўрсатади. Оилалар бирлашиб жамиятни ташкил этади. Шу сабабдан оилада қай даражада тарбия, ижобий психологик ижтимоий муҳит йўлга қўйилган бўлса жамият шу даражада ривожланади.

Инсоннинг асосий психологик ривожланиш даври асосан оила муҳитида кечади. Ҳаётнинг мураккаб муаммолари билан оилада танишадилар. Оиладаги тарбиявий муҳит, урф-одат, оилавий анъаналарнинг ижобий таъсирида фарзандлар ўсиб ривожланади. Оила тарбиясидаги ютуқлар ота-оналарнинг педагогик билимларга эгаллиги, оилавий тарбия бўйича тажриба алмашиши, тарбиявий ишлар билан мунтазам шуғулланишига боғлиқ.

Оила қуришга ҳар бир ёш тайёр бўлиши, масъулият, жавобгарлик туйғусини ҳис қилиб, оиланинг мақсад ва вазифаларини тушуниб, ўрганиб бориши лозим. Бунда ўйинқароқлик, бебошлик, эркалик, бепарволик ўрнини сезгирлик масъулият, андиша, жавобгарлик каби фазилатлар эгаллай бошлайди.

Оила аъзоларининг бурчлари ва вазифалари. Ҳар бир инсон бахтли оила қураман, яхши, комил фарзандли бўламан деган мақсадда оила қуради. Бу мақсадга эришиш учун эр ва хотин, ота-она ва фарзанднинг бир-бири олдидаги вазифаларини, бурчларни, оилавий тарбиянинг муҳим омилларини билиб иш қўриш зарур.

Ота-онанинг фарзанд олдидаги бурчлари:

- фарзандга чиройли исм қўйиш;
- инсоний хислат ва фазилатларни таркиб топтириш;
- саводини чиқариш;
- иқтидорига қараб ривожлантириш;
- касб-ҳунар ўргатиш;
- уйлантириш, турмушга чиқариш;
- уй-жой билан таъминлаш;
- фарзандлар орасидаги мерос тақсимоотида адолатли бўлиш.

Фарзанднинг ота-она олдидаги бурчлари:

- ота-онанинг насиҳатларига қулоқ солиш, меҳрибон, ғамхўр бўлиш, ота-онага ва оила ишларига ҳам маънавий, ҳам иқтисодий ёрдам бериш;

- одоб-ахлоқда, ишда, илм-хунар ўрганишда ўрнак бўлиш;

- ота-оналарнинг нимага муҳтож эканликларини қалбан ҳис қилиш, уларнинг орзу-ниятларини амалга ошишида ёрдам бериш;

- оила аъзоларига иззат-хурмат билан қараш, ўз бурчларини масъулият билан бажариш.

Оилавий тарбия мураккаб, у ўзига хос хусусиятларга эга. Ҳар бир ота-она фарзандларини тарбиялаш борасидаги бурч ва масъулиятларини англашларига боғлиқ. Бунда нормал, соғлом оилавий муҳит, ота-онанинг обрўси, тўғри кундалик режим, фарзандни ўз вақтида билим олишга, ўқишга, китобларга, меҳнат қилишга жалб қилишлари ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Аввал ҳам, ҳозир ҳам бундан кейин ҳам таъкидланганидек ақлли, фаросатли, тафаккурга бой, фазилатли инсоннинг тарбияси оиладан бошланади.

Оилада тарбия ишларини тўғри амалга ошириш учун энг аввало ота-онанинг ўзи тарбияланган бўлиши лозим. Ота-онанинг дид-фаросати, қизиқиши, эҳтиёжлари, интилишлари, мақсад ва вазифалари, биргаликда билим олиши, ишлаши, дам олиши, зиддиятларни, муаммоларни ўзаро тушуниб ҳал эта олишлари, фарзандларни болалигидан бошлаб мустақилликка, одамлар билан ижобий муносабатга ўргатиб борилиши мустаҳкам, соғлом оила муҳитини вужудга келтиради.

Оилада эркак ва аёл қонунан тенг ҳуқуқли, лекин уларнинг биологик, жисмоний ва руҳий тузилиши нуктаи-назаридан бундай тенглик йўқ. Шунинг учун эркак ва аёлнинг вазифалари, фарзандларни тарбиялаш, оила меҳнати ва юмушлари тақсимоли масалаларида бир мунча тафовутлар мавжуд.

Эркакнинг вазифаси – оилани иқтисодий, маънавий таъминлаш. Оилани хавф-хатардан ҳимоя қилиш, аёли ва фарзандларининг қувонч-ташвишларига шерик бўлиш, уларга ғамхўр бўлиш.

Аёлнинг вазифаси – oilада фарзанд тарбияси билан шуғулланиш. Oilа юмушларини ўз вақтида бажариш, oilада ижобий психологик муҳит яратиш.

Эркак ва аёлнинг вазифалари шулардангина иборат эмас, албатта. Бу вазифаларнинг барчасини кўрсатиб ўтишнинг ҳеч қандай иложи йўқ. Ҳар бир инсон ўз тафаккурини ва ақлини ишга солган ҳолда ўз вазифасини ва бурчларини аниқ билиб олиши ва уларни масъулият билан бажариши лозим.

Эрнинг oilадаги бурчлари: хотинни севиш, ҳурматлаш, у билан маслаҳатлашиб иш олиб бориш, oilани моддий маблағ билан таъминлаш, хотини ва фарзандларини боқиш, парваришлаш, oilани бошқариш, тарбиялаш, назорат ва ҳимоя қилиш, oilага, хотинга вафодорлик, фарзандларни илмли, ҳунарли қилиш, барча фарзандларни тенг кўриш, хотинининг ота-онаси, яқинларини ҳурмат қилиб, яхши муомалада бўлиш.

Хотиннинг oilадаги бурчлари: эрни севиш, ҳурматлаш, унга итоатли бўлиш, фарзанд туғиш, парваришлаш, тарбиялаш, рўзгор ишлари, тартиб, гигиена қоидаларига риоя этиш, саранжом-саришталик, эрнинг топиб келганини қадрига етиб, тежамкорлик билан ишлатиш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, ҳар бир ишда эр билан маслаҳатлашиш, розилигини олиш, эрга вафодорлик, эрнинг ота-онасини, яқинларини ҳурмат қилиб, яхши муомалада бўлиш, сабр-қаноатли бўлиш, эрга, фарзандларга доимо эътиборли бўлиб, хушёрлик, талабчанлик билан уларнинг хатти-ҳаракатларини, ўй-фикрларини кузатиб бориш.

“Она фарзандлари руҳига энг гўзал ахлоқни нақш этади. Бошқаларни яхши кўрмоқни, яқинларига хушмуомала, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат кўрсатмоқни, заиф ва заифларга ёрдам бермоқни ўргатади. Ишларни чиройли ва гўзал бажаришни, тўғри сўзли бўлишни уқтиради. Аҳдига вафо қилишни, ҳукмларида одил бўлишни, шунга ўхшаш одоб-ахлоққа доир нарсаларни фарзанд онгига, қалбига солади ва оқибатли, хушхулқ инсон бўлишига тинимсиз ёрдам беради”.

Аёл киши эрининг рухсатисиз бегона одамни уйига киритмаслиги шарт. Аёл кишининг бегона одамни эрининг рухсатисиз уйига киритмаслиги ҳам эрининг аёлдаги ҳақларидан биридир. Чунки, эри йўқлигида унинг уйига кирган одам туфайли оилага катта зарарлар етиши мумкин. Ўша одам ёмон одам бўлса, ёлғиз аёлга ёмон кўз билан қараши ёки тажовуз қилиши, оиланинг сирларини ташқарига олиб чиқиши ёхуд ўша одам эрига мутлақо ёқмайдиган, унга душман одам бўлиши мумкин. Ўзини билган ҳар қандай муассаса ва ташкилот ҳам бошлиғининг изнисиз ўзининг ҳурматли жойларига ҳар кимни киритавермайди. Оиланинг мухтарам маскани бўлмиш хонадонга, оила бошлиғининг изнисиз, тўғри келган одамни киритавериш ҳам эрга нисбатан ҳурматсизлик бўлади.

Хотин ҳар бир нарсани эридан сўраб қилиши зарур. Ҳар бир жойда ҳам раҳбардан изн сўраш жорий қоида бўлгани каби, шариатда аёл учун эрининг ҳаққи улуғлигидан, у ҳар бир нарсани эридан изн олиб қилиши лозимдир. Эр оиланинг раҳбари бўлганидан кейин, аёл бирор иш қилмоқчи бўлса, аввал эрга изҳор қилиб, сўнг ишга қўл уриши икки тарафга ҳам яхшилик келтириши турган гап. Зотан, эр хотин учун энг ҳаққи улуғ инсон ҳисобланади.

Эрга ёрдам бериш ва унга риоя қилиш. Солиҳа аёл оила ишларининг барчасида эрига ёрдамчи бўлиши, унинг хизматини қилиши, унинг молини, обрўсини ва болаларини муҳофаза қилиши лозим. Ҳаётнинг иссиқ-совуқларида эрига ҳамдard ва ёрдамчи бўлиши зарурдир. Демак, аёл ҳам, эркак ҳам бу масалада ўзи ташаббус кўрсатиши лозим. Бир-бирига ёрдам бериб, ўзаро ҳамкорликда рўзғор тебратишлари керак бўлади.

Эрининг оила аъзоларига яхшилик қилиши. Хотиннинг ўз эрига яхшилик қилиши сирасига унинг ота-онасига ва бошқа қариндошларига яхшилик қилиши ҳам киради. Зотан, эрининг уларга яхшилик қилиши шариатнинг талабидир. Ота-онасига ва қариндошларга яхшилик қилиш қанчалик аҳамиятга эга эканлигини ҳар бир мусулмон яхши билади.

Юқорида зикр қилинган ишлар хотиннинг ўз эри олдидаги шариат белгилаган бурчларидир. Бу бурчларни адо этиш ҳар бир аёл учун шараф ва савобдир.

Аёлнинг эрига нисбатан риоя қиладиган одоблари:

1. Аёл барча нарсада эрининг розилигини топишга ҳаракат қилиши керак.

2. Ҳаётдаги энг гўзал фазилат қаноатдир. Рисоладаги хотин ўзини бу фазилат билан зийнатламоғи зарур. Турли ҳою ҳавас деб, зеб-зийнат талаб қилиб, эрни қийин аҳволга солиш яхши эмас. Аввалги момоларимиз ризқ-рўз топиш учун жўнаб кетаётган эрларига: “Ҳаром касб қилманг. Аллоҳдан кўрқинг. Биз очлик-ночорликка чидаймиз, лекин дўзахнинг азобига чидай олмаймиз”, дер эканлар.

3. Эрга ихлос билан хизмат қилиш ҳам аёлларнинг юксак одобларидан бирidir.

4. Хотин оилада чиройли амалларга одатланмоғи лозим. Китоб мутолаа қилиш, ахборотлардан хабардор бўлиш, ҳақиқатни ҳимоя қилиш шулар жумласидандир. Чунки, оқила ва маърифатли аёл ҳамиша эъзозда, эътиборда бўлади.

5. Уйнинг содда, саранжом-саришта бўлиши ҳам асосан хотин кишига боғлиқ. Уйнинг зийнати нақш-нигору аёлларда эмас, балки саришталик, тотувлик ва меҳр-муҳаббатда эканлигини ҳеч қачон унутмаслик керак.

6. Аёл киши эрининг виждонига айланиб, уни гуноҳдан, ёмон ишлардан қайтаради, савобга, яхши ишларга ундаб туради.

7. Яхши аёл яхши пайтда ҳам, оғир пайтда ҳам эри учун энг яқин киши, дардқаш, маслаҳатчи бўлади. Уни сабр-чидамга даъват қилади, тушқун кунларида кўнглини чўқтирмай, доимо олдинга интилишга ундайди.

8. Яхши аёл ўз эрининг яқин ёрдамчиси, ишончли кишиси бўлиб, ҳамма нарсаларни тартибга солиб туради. Унинг қилмоқчи бўлган ишларига ҳурмат билан қараб, ваъда ва учрашувларини ўз вақтида ўтказишига ёрдам бериб боради. Бу ҳолат, албатта, эрни

уйга боғлайди. Чунки у бу ерда роҳат-фароғат, ҳузур-ҳаловат топади.

9. Аёл киши эри ҳузурида ширинсухан, хушмуомала бўлиш билан бирга, тоза, чиройли кийинган, зийнатланган ҳолда бўлиши керак. Чунки бу нарса эр қалбига хурсандчилик, руҳига сокинлик киритади, қалбига қувонч бағишлайди.

10. Рисоладаги аёл эрининг олдида ҳам, ортидан ҳам обрўсини, молини сақлайди, шарафини муҳофаза қилади.

Оилада фарзанд тарбиясининг педагогик-психологик хусусиятлари.

Оиланинг асосий устуни – бу эр-хотиннинг ўзаро иззат-ҳурмати, хушмуомала ва ширинсўзлиги, бир-бирига ёрдам бериши ва ҳамжиҳатлигидир. Бу болалар тарбиясида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки фарзанд айтилган насиҳатни эсидан чиқариши мумкин, лекин кўрганини ҳеч қачон эсдан чиқармайди. Тарбиянинг бу жиҳатига эътибор бериш лозим.

Ота-она ва фарзандлар орасидаги адолатнинг ахлоқий ва ҳуқуқий бузилишлари салбий сифатларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Оилада болаларнинг ёшлигидан бошлаб яхши сифатларини шакллантириб боришга жиддий эътибор бериш лозим, ҳаётий масалаларни ҳал қилишда ота-онанинг билими, маънавияти, ўзини тутиши, юриш-туриши катта аҳамиятга эгадир.

Фарзандлар одамлар орасида адолатпарварлик хислатларини камол топтиришда ўрнатқучлик, тушунтириш ва уқтириш, рағбатлантириш, огоҳлантириш, танбеҳ бериш, уялтириш, суҳбат, мунозара ва баҳс каби усуллардан фойдаланиш мумкин.

Замонавий оила тарбиясида ижобий жараёнлар билан бирга салбий ҳолатлар ҳам кенг ўрин тутди. “Соғлом оиладан чиққан жиноятчи” – бу атама ҳозирги кунда юристлар, педагоглар ва социологларни, вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчиларни ўйлантириб қўймоқда. Баъзи маълумотларга кўра, кўплаб шаҳар ва вилоятларда жиноятга тортилган ёшларнинг кўп қисми ўзига тинч, моддий жиҳатдан яхши

таъминланган оилаларда тарбияланганлиги аниқланган. Уларни ота-оналарининг ёмон тарбиясини олган ёки моддий жиҳатдан қийналган шароитларда яшаган дейишга асосимиз йўқ. Унда сабаби нимада? - деган савол туғилиши табиийдир. Ҳар қандай ҳолда ҳам асосий сабабини оиладан, унинг ҳаёт босқичларидан маънавий-ахлоқий турмуш тарзидан, кадр-қимматидан кидириш лозим.

Ҳозирги замон оилаларида ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама тарбиялашнинг барча васиталари, шакл ва услублари кенг қўлланилмоқда. Олиб борилган кузатишлар натижасида болалар тарбиясида ота-оналарнинг эр ва аёл сифатидаги фаоллик даражаси турлича эканлигининг гувоҳи бўлдик. Уларнинг болалар тарбиясига таъсир даражаларини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1. Оилада ота ва она бир хил таъсир кўрсатади.
2. Оилада отанинг таъсири кучли.
3. Оилада онанинг таъсири кучли.
4. Оилада ота йўқ (вафот этган, ажралишган, кетиб қолган).
5. Оилада она йўқ (вафот этган, ажралишган, кетиб қолган).
6. Оилада ўғай отанинг таъсири кучли.
7. Оилада ўғай онанинг таъсири кучли.

Умуман олганда ҳамма оилалар тарбияси учун яроқли умумий формула топиш мумкин эмас, лекин болалар тарбияси бўйича тўпланган илғор тажрибалар асосида оиланинг умумий хусусиятларидан келиб чиқиб, келажакда кутилиши мумкин бўлган тарбия натижаларини ҳисобга олиб, маслаҳат бериш мумкин. Масалан, болалар тарбиясида оилавий муҳит махсус таъсир кучига эга. Муҳит дейилганда оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, болаларга таъсир кўрсатиш усуллари, оилада мавжуд бўлган бошқа шакл ва услублар йиғиндисига айтилади. Оила муҳитининг мазмуни ота-оналарнинг, катта ёшдаги аъзоларининг ғоявий-сиёсий онглиликларида намоён бўлади.

Ҳозирги замон оилалари тобора биқиқликдан ҳар томонлама ривожланиш даражасини намоён этишмоқда. Атроф-муҳит билан

бевосита алоқа, ўз миллатига мансуб анъанавий урф-одатлар билан танишиш, улардан ўз болаларини ғоявий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда фойдаланишларига ёрдам бермоқда.

Ота-оналарга педагогик билим бериш, оилавий тарбия бўйича тажриба алмашиш, ота-оналарни тарбиялаш ишларига қизғин жалб қилиш учун уларни мактабга, маҳалла кўмиталарига таклиф этиш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналарнинг бу борадаги энг муҳим вазифалари болалари камолотини олдиндан тасаввур эта олишлари, тарбия мақсадини аниқлашларидир.

Қўйилган мақсадни амалга ошириш фаолиятни моҳирлик билан ташкил этишга боғлиқ. Бунинг учун:

1. Болаларнинг кун тартиби ва машғулотини тўғри ташкил этиш (режим, ўйин, меҳнат, уйдаги ўқув ишлари, спорт ва шунга ўхшаш).

2. Ўзининг шахсий фаолияти ва дам олишини ташкил этиш (ишда, уй хўжалигида, болаларни парваришлашда, ўқишда, дам олишда, ёш авлод тарбияси юзасидан жамоат ишларида ва ҳақоза).

Бироқ бу йўлда бир қанча қийинчиликлар мавжуд. Бунда илғор оилалар ҳам тарбиянинг мақсадини ва ўз масъулиятларини яхши билсалар ҳам тарбия услублари, усул ва воситаларини аниқ қўллай олмайдилар. Маълумки, оилада бирон-бир услуб алоҳида қўлланилмайди, балки барча услублар уйғунлашувда қўлланилади.

Баркамол инсон тарбиясида оила жамият билан яхлит бир бирликни ташкил этади, бу эса ҳозирги кунимиз учун хос хусусиятлардан биридир. Айниқса, ота-оналар ва жамият аъзоларининг меҳнат фаолиятлари характери, эр ва аёлнинг тенг ҳуқуқлиги, ўзаро ҳурмат, фарзандларни эъзозлаш, ҳурматлаш, ижтимоий ва фуқаролик эътиқоди, оилавий маданий ҳаётнинг мавжудлиги ва ўсаётганлиги ўзбек оилаларига хос фазилат сифатида қадрланмоқда.

Болалар тарбиясига биринчи навбатда ота ва онанинг ўзаро муносабатлари катта таъсир кўрсатади. Эр ва аёлларнинг тенг

ҳуқуқлиги таъминланган бўлса-да, лекин биологик тенглик йўқлигини инкор эта олмаймиз. Шу сабабли оналар болалари тарбияси учун кўпроқ қалб кўри ила меҳнат қилишларини тақозо этади. Бундан ташқари, аёллар оилада эркакларга нисбатан кўпроқ вақтини уй ишларига сарфлайди. Социологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, ҳатто дам олиш кунлари ҳам аёллар уй ишлари учун 9 соатдан 11 соатгача вақт ажратишади.

Ишловчи аёл болалар тарбияси учун жуда оз вақт ажратишга мажбур бўлади. Эрталаб, ишга жўнашдан олдин болаларини овқатлантиради, кийинтиради, боғчага олиб боради, мактабга жўнатади. Катта ёшдаги фарзандлари ўзларини эплайди. Куннинг иккинчи ярмида ишдан қайтгач, аёлнинг иккинчи – уй учун бўлган иш фаолияти бошланади, яъни болаларининг уй вазифаларини бажаришларини назорат қилиш, кечки овқат тайёрлаш, жой солиш ва ҳоказо.

Отанинг уй ишларидаги иштироки асосан буйруқ беришда кўпроқ намоён бўлади. Унинг вазифаси кўпроқ оила иқтисодиётини ва фарзандларининг соғ-саломат ўсишларини таъминлашда ифодаланади. Чунки фарзандларининг беморлиги нафақат онанинг, балки отанинг ҳам иш фаолиятига таъсир кўрсатади. Шу сабабли фарзандлари соғлигининг яхши бўлишини таъминлаш ҳар иккиси учун бирдай масъулиятни юклайди.

Ота-оналарнинг болаларига кўрсатадиган тарбиявий таъсирларини ташкил этишдаги қарама-қаршилик йўл қўйилган ҳатоларнинг оқибатидир. Бу борада “Фарзандларни ёшлик чоғларидан бошлаб илму маърифатга қизиқтириб, ўргатиб бориш лозим бўлади. Зеро, илму фаннинг қайси соҳасига бўлса ҳам қизиқиб, ўқиб-ўрганиб, маълумот ҳосил қилган киши, албатта, ўзи, оиласи, халқи ва Ватани учун манфаат келтирадиган инсонлар қаторидан жой олади”⁷⁷-дейилади.

Бу ривожланиб бораётган фан-техника тараққиёти, таълим, ахборот ва компютер технологиялари ҳамда интернет алоқалари

⁷⁷ Усмонхон Алимов “Оилада фарзанд тарбияси”, -Т.: “Мовароуннахр”, 2014. – 456 б. - 50 бет.

натижасида янада мураккаблашмоқда. Оилаларни ҳар томонлама ўрганиш, уларнинг фаолиятларини қиёсий таҳлил этиш ва баҳолаш мақсадида кўплаб оилаларда табиий кузатишлар олиб борилди, оилавий маросимларда иштирок этилди ва улар қуйидаги хулосаларни берди:

1. Оилавий тарбия самарадорлигини ошириш омилларида бири бола шахсини камолотга етказиш учун уни ҳар томонлама ўрганиш, шунингдек, оилавий тарбия усуллари ва шаклларига ижодий ёндашиш, уни такомиллаштиришдир. Ёшларни ҳар томонлама ўрганиш уларни ўқишга, меҳнатга, ўз-ўзига, ўраб турган муҳитга, инсон камолоти учун зарур бўлган сифатлардан энг муҳимларини ажрата олишга ўргатиш имконини беради.

2. Ота-оналар ўртасида тарбияга оид билимларни тарғиб қилиш, айниқса, оилавий тарбияда қийинчиликка учраётган ота-оналарга жамоатчилик ёрдамини кучайтириш лозим.

3. Оилавий тарбияда ижобий ютуқларни қўлга киритган ота-оналарнинг тажрибаларидан фойдаланиш учун уларни мактабнинг кенгайтирилган йиғилишларига, ота-оналар қўмиталарининг мажлисларига таклиф этиш ва ўз тажрибалари билан ўртоқлашишни йўлга қўйиш учун мактабларда ота-оналар кунини жорий этиш ишларини янада кучайтириш керак.

4. Ота-оналар қўмиталари раҳбарларининг бевосита бошчилигида радиоалоқаларни ташкил этиш. Бунда “Ота-оналар илк тарбиячи”, “Ота-оналарнинг бола тарбиясидаги шахсий намуналари ва уларнинг аҳамияти”, “Ёшларни меҳнатга, ҳаётга, турмушга ўргатиш ва тайёрлашда оила, мактаб ва жамоатчилик ҳамкорлиги” ва шунга ўхшаш мавзулардаги эшиттиришларни тайёрлаб, изчил ўтказиш зарур.

5. Болаларни халқ оғзаки ижодига доир қизиқишларини ўстириш мақсадида суҳбатлар, ҳикоялар, эртақ ва дostonлар ўқиб эшиттиришни йўлга қўйиш лозим.

Ижтимоий ва педагогик амалиёт, бир қатор тадқиқотлар инсоннинг миллий мажбуриятини шакллантирувчи асосий

ижтимоий институтлар сифатида улар оилани қуйидагича эътироф этади:

- миллий ахлоқий нормаларни ўзлаштириш, миллий маданий муҳитга ва унинг қадриятларига қўниқишнинг энг бевосита ва абадий манбаси ҳисобланиши;
- миллатнинг педагогик-психологик жиҳатларини тақлид йўли орқали алоҳида шахслар онги ва руҳий оламига киришини таъкидлаши;
- миллий қадриятларга амал қилиб, уларни сақлаши;
- ўзининг миллий тарбиявий аҳамияти инсон ҳаёти давомида сақланиб қолиши;
- миллий урф-одатлар ва анъаналарнинг асосий ташувчиси ҳисобланиши.

Оиланинг барча санаб ўтилган хусусиятлари ўзбек оиласида ўзининг ёрқин ифодасини топади. Ўзбек халқи шахсий ҳислатларида ифодаланган миллий хусусиятлари оилада миллий ва диний қадриятлар асосида шаклланган ва авлоддан-авлодга ўтиб таълим-тарбия, одат, маросимлар, қоидалар шаклида мустаҳкамланган. Бундай қадриятларга аввало, ўз юртининг ўтмишига ҳурмат, миллий анъаналарга содиқлик ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш киради. Миллий хусусиятларнинг шаклланишига меҳнат фаолиятининг характери ва йўналтирилганлиги, ижтимоий жараёнларда қатнашиш даражаси, маданий таълим даражаси таъсир қилади.

Ўтмиш тажрибасини ўрганиш замонавий педагогика фанининг асосий вазифаларидан биридир. Бироқ тарбиянинг миллий хусусиятларига мурожаат қилиш маданий ажралишга олиб келмаслиги керак. Замонавий педагогика фанининг мақсади миллий хусусиятлар асосида фаннинг замонавий муаммоларини ечишга ёрдам берувчи, унинг ривожига ўз ҳиссасини қўшувчи кучларни топишдан иборат бўлмоғи лозим.

Ўзбек халқ педагогикасида севги, оила, болалар ҳақидаги қарашлар кўп йиллик тажриба таъсирида шаклланган. Бу тушунчаларнинг қонун ва қонуниятларида педагогик ва амалиётда

синалган тарбия меъёрлари қоидалар, ўз аксини топган. Халқ педагогикасида оила инсон ҳаётида энг асосий тарбия омили сифатида кўрилади. Оила жамият негизидир. Оила болаларга таъсир этиш усуллари, одат-анъаналарини аниқлаши керак. У дам олиш тартибини, болаларнинг меҳнат ва ўқув машғулотларини белгилаши лозим. Шунингдек, оила ота-она ва болалар орасидаги ўзаро муносабатларнинг энг қулай меъёрларини ишлаб чиқади. Чунки бола ўзини қизиқтирган масалалар бўйича энг аввалломбор, ўз ота-онаси билан ўртоқлашади. Бу ерда оила аъзолари орасидаги муносабатлар амалга ошади ҳамда ота-онанинг тарбиявий вазифалари аниқланади.

Оила ва оилавий тарбиянинг у ёки бу хусусиятлари доимо халқ эътиборининг марказида бўлган ва бу халқ педагогикасида ўз ифодасини топган. Халқ авваломбор, бахтли оила яратиш учун курашган. Халқ оилани бахт манбаи, табиат гўзаллиги, меҳнатсевар оила жамоаси сифатида кўради ва оилада аёл ва эркак тенг ҳуқуқлилигини эътироф этади, аёллар ҳуқуқини ҳимоя қилади, ажралишларни қоралайди, оилавий низоларни нихоятда эҳтиёткорлик билан ҳал қилишни маслаҳат беради.

Халқ педагогикасида оналикка олий ижтимоий қадрият сифатида қаралади, халқ оғзаки ижодида эса она доим улуғлаб келинади. Оиланинг ижтимоий вазифаларини халқ болада ахлоқ, ҳурмат, катталар ва кичиклар билан ҳушмуомалада бўлиш, кишлоқ хўжалиги, касб-ҳунар малакаларини эгаллашда кўрган.

Ҳозирда дунёнинг турли давлатларида халқларнинг маданий хусусиятларига катта эътибор берилиши аввалги маданий ютуқларнинг ҳозирги замон талабларига жавоб бериши, мавжуд муаммоларни ҳал қилиш учун улардан фойдаланиш масаласининг кескинлигини туширмайди. Ўсиб келаётган авлодни ҳаётга тайёрлашнинг кўп асрлик тажрибаси ёрдамида ёшларнинг замонавий бозор иқтисодиёти муносабатларига асосланган демократик жамиятга тайёрлаш мумкинми, деган масалада қизгин баҳс мунозара бораверади.

12-БОБ. ОТА – ОНАЛАР ВА ЁШ ОИЛАЛАРГА МАСЛАҲАТЛАР

XIX аср охири ва XX аср бошларида яшаб ўтган олима Фаҳр-ул Банот Сибғатуллоҳ қизининг “Қизлар тарбияси”, “Оила сабоқлари” каби муҳим тарбиявий аҳамиятга эга бўлган асарлари мавжуд. Олиманинг “Оила сабоқлари” рисоласида хотин-қизларнинг тарбия, одоб - ахлоқ масалалари, уй-рўзғор ва бола тарбияси, саломатлик ва оила сиҳатини сақлаш хусусида, қариндошлар муносабати, қайнона-келин муносабати, келиннинг вазифалари ҳақида тарбиявий аҳамиятга эга бўлган панд-насиҳатлар ўрин олган. У қайнона-келин муносабатларига қуйидагича панд-насиҳатлар ва йўл-йўриқлар кўрсатади: “Қайнона деб айтилганда келинларнинг, келинлардан сўз чиққанда қайноналарнинг юзларида бир совуқлик таъсири таассуфки, ҳар уйда кўринмоқдадир. Қайнонасидан мамнун келин ёки келинидан рози бўлган қайноналар оздир. Бу ярамаган ҳоллар ҳеч шубҳасиз тарбия камлигидандир. Нодонликдан туғилган бир нарсадир. Тарбия кўрган бир хоним қиз қайнонасини улуғлаб, унга ҳурмат ила иш қилувни, ўзини билган бир қайнона ҳам келинни суювни ва яхши тутувни билур. “Келин ила қайнона бир қозонда қайнамас” деган сўзлари бир тоқим қарши ва тарбиясиз хотунларнинг душманликлари ила сўзланган бўш сўзлардан бошқа бир нарса эмас.

Куёвга борган қизлар бир мартаба ўйлаб кўришлари лозимдирки, қайнона деган киши рафиқи ҳаётининг онасидир. Эри афандиси унинг танидан айрилган бир кимсадир. Бу хотун ул эрни дунёга келтирмаган бўлса эди, бу яхши эрни топа олмас эди. Ул хотун уни истамаган бўлса эди, уни ўғлига олиб бермас эди.

Хотунлар учун эрни ҳурмат қилмоқ қандай бир диний иш

бўлса, эрнинг онасига ва яқинларига-да таъзиму риоят қилмак шундайин бир бурчдир. Қайнонали хонимлар билиши керакки, уйнинг энг катта хоними қайнонасидир. Ёши улуғларга ёлғиз оила орасидагина эмас, ҳар ерда риоят қилмоқ вожибдур. Келин ҳам хонимдир, лекин хонимлигини қайнонасига ва унинг яқинларига ҳурмат қилмак ила кўрсатмоғи лозимдир. Қайнона уйнинг идора қилувчининг каттасидир”⁷⁸.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ёш оилаларга барча фикрларни келтириш мумкин. Битта эдингиз, иккита бўлганингиз муборак. Сизни она бўлишдек шундай улуғ бир шарафга на ўлчаб, на тасвишлаб бўлмас саодатга етказган, янги меҳмон пойига поёндоз тўшаш бахтига яқинлаштираётган яратганга ва ота-онангизга беадад тасаннолар бўлсин!

Энди сиз бўлажак онасиз. Она энг аввало, ўзи соғ-саломат бўлиши керак. Унинг ҳатти-ҳаракати, юриши ёки кўп ухлаши, жиззакилиги ёки оғир босиқлиги, ҳамма-ҳаммаси ҳомилага таъсир қилади деган фикрлар бизга қадимдан маълум. Ҳозирги кунда япон аппаратларида ҳомила ҳолатлари тадқиқ қилиняпти.

Лаборатория тажрибасида онани алоҳида хонага жойлаштириб, осойишта шароит яратилди. Хонада “чўли ироқ” мусиқаси янгради. Ҳомила бу мусиқадан ором олиб тинч ётаётгани кузатилди. Замонавий шўх шовқинли мусиқа янгради. Ҳомила бу мусиқадан безовта бўла бошлади. Мусиқанинг ҳомилага таъсирини “УЗД” аппарати орқали компьютер экранида кўриб хайратга тушди. Демак, оналаримиз бекорга фарзандларига алла айтишмас экан.

Алла оҳанги ҳомилани руҳан осойишта, оғир-босиқ, онгли бўлишига ёрдам берар экан. Момоларимиз бекорга ҳомиладор онага бармоғингни қирқиб бер, деса қирқиб бериш керак деган муболаға гаплар замирида жуда катта маъно ётади. Демак, ҳомиладор аёл кўнгли нима тусаса, олма, анор, ширинлик, аччиқ-шўр каби таомларни албатта топиб бериш керак дегани.

⁷⁸ Фахр-ул Банот Сибғатуллоҳ қизи. Оила сабоқлари.-Т.:”Ёзувчи”, 1992.-68-696.

Ҳомиладор аёлнинг сиқилиши, суринкасига изтироб чекиш, асабийлашиш ҳомилага таъсир қилиши исботланди. Ҳатто онага берилаётган таомни ҳалол-ҳаромлигига ҳам катта эътибор бериш кераклиги ҳақида маънавий манбаларда ёритилган.

Масалан, Амир Темур ўғлини уйлантиргандан кейин, қирқ кун чилла сақлатиб ёшларнинг қўшилишларига рухсат бермаган. Қирқ кун ўтгач ўғлига қуйидагича насиҳат қилади: “Ўғлим, бизга келинимизнинг ота-оналари уни ҳалол ёки ҳаром таом билан боқганми йўқми қоронғу. Шунинг учун унинг танасидан шу пайтгача истеъмол қилган озиқ-овқатларининг барчаси қирқ кун мобайнида янгисига алмашади. Шундан сўнг сизлар қўшилишингиз мумкин, деб қирқ кундан сўнг, энди рухсат бераман, деб рухсат берган ва қуйидагиларни насиҳат қилган:

Энг аввало, озода бўл, яхшилаб таҳорат қил сўнг чиллахонага киргач Аллоҳдан ниятингни тўлиқ сўраб илтижо қилгинки, иншооллоҳ ниятларинг ижобат бўлғай, деб, қуйидаги фикрларни баён этади: Албатта оила қуришдан мақсад авлодларимиз давомийлигини таъминлашдир. Оиламиз чироғини сўндирмаслик. Она юрт янги ҳимоячисини дунёга келтириш, юрт камолига – камол қўшувчи шижоатли, жасур, ақлли меросимиз давомчисини дунёга келтиришдир. Ўғлим. Сен бугун чиллахонада Тангрига илтижо қилиб ниятингни тўлиқ сўра.

– Эй Тангрим. Менга шундай фарзанд бергинки, унинг умри чинор умридек узун бўлсин, деб сўра.

– Эй Аллоҳим, менга шундай фарзанд бергинки, ақлли Муҳаммад Пайғамбаримиздек зукко бўлсин, деб сўра.

– Эй Аллоҳим, менга берадиган фарзандингнинг хусни маликаи Хусниободдек гўзал қилиб бергинки дўст-душман олдида юзим ёруғ бўлсин, деб сўра”⁷⁹, деган ўғитлари бугунги кунда ҳам ўз қадрини йўқотган эмас.

Ҳозирги тиббиёт нима учун фарзандлар орасидаги ёш уч йил бўлиши кераклигини илмий ўрганди.

Натижа қуйидаги хулосаларни берди:

⁷⁹ Темур тузуклари. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

Биринчидан, аёллар 20-33 ёшда энг соғлом, куч-қудратга тўла, физиологияси бемалол фарзандга озиқ-овқатни кераклигича етказиб берадиган маҳсулдор пайти бўлади. Фарзанд туғилгандан сўнг бу ёшдаги оналар яна ўзларини тиклаб оладилар.

Фарзандлар ораси уч йил бўлса, биринчи фарзанд онадан етарли озиқ-овқатни олади ва соғлом бақувват бўлиб улғаяди. Аммо шу уч йил орасида яна ҳомила пайдо бўлса, янги бўшанган аёл организми ўзига ҳам, фарзандига ҳам озуқа етказиб беролмай ўзини тиклашга қийналиб қолади. Натижада она ҳам бола ҳам нимжон бўлиб, тез касалликка чалинувчан бўлиб қолишади. Шунинг учун фарзандлар орасидаги 2,5-3 ёш фарқи онанинг ҳам, фарзанднинг ҳам саломатлиги гаровидир.

Эркаклар 18-45 ёшларида, аёлларнинг 18-33 ёшларидаги даври энг маҳсулдор, куч қудратга тўла ҳеч қандай (улар ичмаса, чекмаса ва бошқа спиртли нарсалар сурункасига истеъмол қилмаса) нуқсонсиз фарзанд кўришади.

Баъзи ҳолларда 35-40 ёшларда фарзанд кўрган оналаримиз физиологияси яхши сақланган бўлса, яъни уларнинг биологик қувватлари бақувват бўлса, эркакда ҳам худди шу ҳолат бўлса бола соғлом, ақлли туғилиши мумкин. Аммо аёл ҳам эркак ҳам шу ёшда бўлиб, уларнинг физиологиясида қариш, стресс кучли кечган ҳолатлари бўлса, фарзанд, тўла қонли туғилмайди.

Аёл организми бундай озуқани ҳомила учун тўла-тўқис таъминлаб бера олмайди. Натижада фарзанд бирор нуқсон билан туғилиши мумкин.

Ёшларни оилага тайёрлаш. Энг аввало, ёшларга оила муқаддас эканлигини таъкидлаймиз. Оила қуришдан олдин мен оилани бошқара оламанми? Ота ёки оналик вазифасини бажаришга тайёрманми? – деган саволларга жавоб бериш керак. Шу саволларга қониқарли жавоб бера олсангиз кейин оила қуришингиз мумкин. Уйланиш ёки турмушга чиқиш бекинмачоқ ўйини эмас, бугун ўйнаб эртага ташлаб кетадиган. Бир умр бирга яшашни кўз олдингизга келтириб, “Етти ўлчаб бир кес” мақолига амал қилиб кейин бир қарорга қилишингиз талаб қилинади.

Халқимиз бекорга “Кўз очиб кўрганим кўз қорачиғим, кейинги кўрганим лойу-балчиғим”, деб айтмаган. Чуқур мулоҳаза, суриштириш, учрашишдан сўнг маъқул кўриб оила курдингизми энди бу оилани муқаддас билинг. Иложи борича уни асраб-авайлаб, унга хиёнат қилмасликка, вафодор аёл ёки эр бўлишга интилиш керак.

Ёшларимиз бугунги кун статистик маълумотларига қараганда оз муддат ичида оила қуришганларидан кейин, характеримиз бир-биримизга тўғри келмапти, бир-биримизни тушуна олмаймиз, деган даъвони қияптилар. Ўзбекистонда ҳозирда ёш оилалар ўртасида ажралиш ҳолати ортиб бораётганлиги барчамизни жиддий ташвишга солади.

Оила қурганларига икки-уч йил бўлган ёш оилаларни иккига ажратиб статистик маълумотлар йиғилди.

Биринчи тури оилалар ўзлари топишган, севиб-севилишган, ўз хоҳишлари билан оила қурган ёшлар.

Иккинчи тури оилалар катталар, ота-она, қон-қариндош уруғлар орқали топилган, бир-бирини илк бор кўриб маъқул топган, ўз хоҳишлари билан оила қурган ёшлар.

Статистика шуни кўрсатдики, бу икки тур оиланинг биринчи турида ажралишлар кўпроқ. Олиб борилган мутахассис кузатуви психологик анализ ва синтез тадқиқот ишни қуйидагича яқунлади:

Ўзи топган, севиб-севилган ёшлар ўзларининг яхши, гўзал фақат ижобий томонларини бир-бирларига кўрсатганлари туфайли, бу ёшлар шу яхши фазилатларига меҳр қўйиб, бир-бирларининг ижобий томонларига кўникма ҳосил қилиб ўрганган ёшлардир.

Улар оила қурганларидан сўнг, бир-бирларининг висолига эришгач, энди салбий қилиқларини яшириб юришга ҳожат йўқ деб, яширинган нуқсонли қилиқлари ва феълларини юзага чиқаради. Бу қўшилмаган феълларга ўрганмаган, кутмаган ёшлар орасида ажралишлар кўпроқ.

Иккинчи тури оила ёшлари бир-бирларини яхши билмаганлиги, яхши ва ёмон феълларига кўникма ҳосил қилмаган,

хаммасини энди кўраётганлиги учун бир-бирларига ўрганиб оила шунақа бўлар экан деб ўрганиб, кўникиб кетишган ёшлардир.

Бундай оилаларда ажралиш сони кам. Шу ўринда шох Кайковус “Қобуснома” асарида ўғлига шундай насихат қилади; «Уйланмаган ўғлига, турмушга чиқмаган қизни олиб бергин, дейди. Агар уйланган ўғилга турмушга чиқмаган қизни ёки уйланмаган ўғилга турмушга чиққан қизни олиб берсанг улар олдинги хотинига ёки эрига ҳозирги эрини солиштириб камчилик топаверади:

Эри – олдинги хотиним озода эди, сўзлари мулойим эди ва ҳоказо деса;

Хотини – биринчи эрим мард эди, орзу ҳавасли эди, сиз куримсоқ экансиз ва ҳоказо даволарни қиладилар»⁸⁰.

Улар биринчи турмуш ўртоғининг камчиликлари эмас ютуқларини эслайдилар. Бу муаммоларни ҳал қилишда алломаларимиз, халқимиз ва ота-оналаримизнинг ҳаётий сабоқларига асосланиб иш кўрсак фойдадан ҳоли бўлмайди.

Миллий ва умуминсоний халқ тажрибаси алломалар асарлари, ота-оналаримиз ва бугунги ҳаёт тажрибаси идеал севги бўлиши мумкин эмаслигини, севги-муҳаббат ҳар бир шахсда индивидуал бўлишини исбот қилди. Ҳар бир шахс ўзининг интеллектуал савиясига, дунёқарашига, ўзининг қалбига ва мақсадига қараб турмуш ўртоғи танлаши мумкин. Танлаган турмуш ўртоғининг ютуқларига (саҳий, меҳрибон, мард ва орзу ҳавасли) суяниб, салбий фазилатларини (сўқади, аҳён-аҳёнда ичади ва чекади) кечириб яшашга муҳаббат дейилади.

Ҳеч қандай нуқсонлари йўқ турмуш ўртоқ кидирган йигит-қизлар турмуш ўртоқсиз қолиб кетиши мумкин. Энг асосийси танлаган жуфтингиз (хоҳ қиз, хоҳ ўғил бола бўлсин) соғлом, бир-бирига меҳрли, уйим-жойим дейдиган, кўли тўғри, қалбида шуқури ва эътиқоди бор бўлса, сизнинг бошингизга бахт қушининг қўнгани шудир.

⁸⁰ Кайковус “Қобуснома” –Т.: “Ўқитувчи” 1973 йил. 127 б. 70-бет.

Бугунда йигит ва қизларнинг нокоҳ ёши 18 деб белгиланди ва улар бу ёшга тўлганда ихтиёрий равишда оила қуришлари мумкин. Аммо бугунги куннинг маънавий, иқтисодий, ижтимоий талаблари бу ёшда оила қурганларни (оила аъзолари қўлламас) толиқтириб, бир қанча ижтимоий, иқтисодий ва маънавий муаммоларни келтириб чиқаради. Бугун қизлар 20-22 ёшдан, йигитлар 25-27 ёшдан оила маъсулиятларини ҳис қилиб оила бошқаришга тайёр бўлаяптилар.

Тажриба ва тадқиқотлар эркак ва аёл ўртасидаги ёш икки ёшдан саккиз ёшгача бўлса маҳсулдор, бир-бирини яхши тушунган, оилавий можаролар кам бўлишини кўрсатди. Эр-аёл ёшлари тенг бўлса бир-бирининг сўзига кулоқ тутиши, ҳурмат қилиши ва бир-бирини эъозлаши суғ. Эркак ёши аёл ёшидан 8-10 ёш юқори бўлса, уларнинг дунёқарашларида кескин фарқ бўлиб, бирини қизиқтирган муаммолари, иккинчисини қизиқтирмайди. Ёшларида кескин фарқлари (10-15 ёш) бўлган эр-хотинлар, агар аёл ўз устида кўп ишлаган, ўқиган бўлса бундай, бир-бирини тушуниб олган оилалар камчиликни ташкил этади.

Бу ўринда қуйидаги ривоятни ҳикоя қилиш ўринли бўлса керак.

Қадимда бир шоҳнинг ўн тўртта хотини бўлиб, уларнинг барчаси тегли-тахтли казо-казоларнинг қизлари (бири вазирнинг, бири қўшни шоҳ ёки султоннинг қизлари) эди. Кунларнинг бирида хотинларидан бири шоҳнинг саройига эмас, ҳарамга бораётганлигини сезиб қолибди. Ишонч ҳосил қилиш учун яна бир ҳафта шоҳни кузатибди. Бу ҳол такрорлангач шоҳнинг хотини дарғазаб бўлиб, ҳарамдаги канизакларни пардозлагувчи энагани чақириб буюрибди, агар бугун шоҳ яна саройга эмас, ҳарамга йўл олса, у ҳолда ўша шоҳни мафтун қилган канизакнинг ҳолларига шундай заҳар билан ишлов бергинки, шоҳ канизакни бағрига босиб ҳолларидан ўпич оламан деганда заҳарланиб ўлсин деб буюрибди.

Бу сўзларни ҳарир парда орқасидан ғулом (эркак хизматкор) эшитиб қолди. Ғулом куни билан истиробда юрибди. Бу воқеани

шоҳга етказса, бегойим бошини танасидан жудо қилади. Етказмаса 40 йиллик туз-намак ҳаққи, виждони қийналибди. Эй Худо, дебди ғулом бугун шоҳим ҳарамга эмас саройга қайтсинларда деб, Аллоҳга илтижо қилибди. Аммо, дунё ташвишларидан хориган шоҳ ҳарамга қараб йўл олибди. Уни кузатиб юрган ғулом ҳам ҳарамга келиб шоҳнинг кирган кулбасини тиркишидан кузата бошлади. Шоҳ оромда хон тахта, хон атлас кўрпача, (қадимда хонлар ишлатганлари учун шундай аталиб келган) канизак мулойим иболи жилмайиб шоҳнинг қўлига меҳр билан сув қуяр эди. Шу пайт канизакнинг бир ўрим сочи олдиға тушиб кетгани, уни шоҳ меҳр билан олиб канизакнинг орқасига оҳиста ташлади ва канизакни меҳр билан бағрига босиб ўпич олмоқчи бўлганида ғулом шартта эшикни очиб, шоҳим бу мумкин эмас деди. Бу ҳолатдан ғазабланган шоҳ “жаллод!” деб, ҳитоб қилди.

Ғуломнинг бошини танасидан жудо қилинлар, деб буюрди. Ғулом эса, шоҳим бир қошиқ қонимдан кечинг деб, бўлган воқеани сўзлаб берибди. Дарров малика ва энагани келтиришибди. Шоҳ шу гап ростми, деб сўрабди. Бу гапларни эшитган малика ғуломга тухмат қилибди. Йўқ, дебди у малика шоҳим мен Сизнинг жуфти ҳалолингиз бўлсам, яхши ниятлар билан бир ёстикқа бош қўйсам-у, сизга нисбатан бундай пасткашлик қиламанми? Аслида канизакнинг ўзи ғулом билан юради дебди. Хангу-манг бўлиб қолган шоҳ дарғазаб бўла бошлабди. Бу ҳолатни кўрган ғулом – шоҳим яна охирги бор бир қошиқ қонимдан кечсангиз буюринг энаганинг сурмадони фалон жойда келтиришсин дебди. Даров сурмадонни келтиришибди. Энагадан сурмадан ялаб кўрсатишни сўрабди. Энага эса буни рад қилибди. Энаганинг қаршилиқ кўрсатишларига қарамай унинг қўл оёқларидан ушлаб сурмадан ялатган экан, энага бандалиқни бажо келтирибди. Бу ҳолатни кўрган шоҳ ёнидан қочаётган маликани қирқ отнинг думига боғлаб саҳрога қўйиб юборганлиги ҳақида ёзилади.

Ғуломини озод қилгани, ўзи эса канизакга уйланганлиги ҳақида ҳикоя қилинади. Ҳикоянинг хулосаси шундай яқунланади. Агар турмуш ўртоғингизнинг тағи-тахти, келиб чиқиши, бойлиги

бўлса-ю, аммо у аёлда сиз хоҳлаган меҳр, уни дил қумсаб соғиниш, қалб харидорлиги ила талпиниш ҳолатлари бўлмас экан, юракни мажбур қилиб бўлмайди, деб ҳикоя қилинади.

Оила қурмоқчи бўлаётган ёш йигит қизларимиздан шуни илтимос қиламиз.

Оила муқаддас – уни асраб-авайлаш керак. Эр-хотин ўз жуфти ҳалолларига шундай меҳр кўрсатишлари керакки, улар бошқа ҳеч кимдан бундай меҳр топа олмасин. Ҳар доим эр-хотин бир-бирларининг меҳрларига талпиниб яшаши керак. Бундай иноқ, меҳр-оқибатли, файзли хонадонда дунёга келган фарзанд камолатли бўлади.

“Авлиёни ҳатлаб ўтма!”

1-масала. Маош олган Равшанжон бозордан ширинлик ва ҳўл мева олиб, уйига қайтди. Қўлидаги қоғозхалтача билан дарвоза олдидаги онасининг хонасига кирмай тўғри ўзлари турадиган уйга ўтиб кетди. Бу ҳолатни кўрган онанинг кўнгли ўксиб, ўғлидан ранжиди.

Келин бу вазиятда қандай иш тутиши керак?

А) қоғозхалтачадаги нарсаларни кўрган болаларига ҳам уларни бермай олиб қўйиши ва кейин ўзимиз еймиз дейиши керак;

Б) тақсимчага мевалардан солиб, болаларидан қайинонасига бериб юбориши керак;

В) Ойижон! Ўғлингиз маош олган эканлар – бизларга илиниб, бозор қилиб чиқибдилар. Шуни ўзингиз тақсимлаб, режалаб берсангиз, деб қоғозхалтачани олдиларига олиб чиқиб, маслаҳатларини олиши керак.

Тўғри жавоб (в) таҳлили. Келинимиз бу ҳаракатлари билан ҳам болаларида меҳр-мурувват, катталарга ҳурмат ҳиссини тарбиялайди, ҳам турмуш ўртоғи ҳурматиға сазовор бўлади, ҳам қайинонасининг меҳрини қозонади, унинг қалб дуосини, розилигини олади. Бу фарзандлар учун жуда катта тарбиявий сабоқ, намуна бўлади. Халқимиз “Таомнинг олдини ота-онангга бер ўзинг ҳам олдини ейсан”, - деб бежиз айтмаган.

“Ота-она энг табаррук зотлар!”

2-масала. Ботиралининг хотини туғруқхонада – у қизлик бўлган. Бу воқеадан хурсанд бўлган Ботирали кекса онасини уринтирмай ўзи товук шўрва қилди. Уйда қари онасидан бошқа ҳеч ким йўқ. Бошқа ишларга алаҳсиб, ҳаяллаган Ботирали келиб овқатдан хабар олса, у қайнайвериб жуда кам қолибди.

Ботирали қандай йўл тутиши керак?

А) онасига ҳеч нарса демай, бор шўрвани қуйиб, туғруқхонага олиб бориши керак;

Б) ойи, сиз нон-чой билан тамадди қилиб туринг, туғруқхонадан келгандан кейин бирон нарса қилиб бераман, деб бор шўрвани туғруқхонага олиб бориши керак;

В) ойи, шўрва қайнайвериб, жуда мазали бўлибди. Келинг иссиқлигида ичиб олинг, деб ҳеч нарсани билдирмасдан ойсига лойиқ шўрва қуйиб бериши, қолганини борица туғруқхонага олиб бориши ва вазиятни турмуш ўртоғига тушунтириши керак.

“Ишни режалаштириш – муваффақият гарови!”

3-масала. Эрталаб вақтли турган Дурдона спорт кийимини топа олмай, дарсдан кеч қолди. Ўқитувчиси уни дарсга киришига рухсат бермади. Ҳафа бўлган Дурдона уйига қайтди ва воқеани уйдагиларга тушунтирди.

Оила аъзолари бунга қандай муносабатда бўлишлари керак?

А) Дадаси: Менинг қизимни дарсга киритмайдиган домла ким экан, деб мактабга йўл олди;

Б) Буваси бувисига: ҳар гал сумкасига спорт кийимларини солган солмаганлигини назорат қилиб турсанг бўлмайдими?

В) Бувиси: Ҳафа бўлма, болам, деб набирасининг бошини силади ва ширинлик бериб, бугундан бошлаб ҳар гал ўзим спорт кийимларингни сумкангга жойлаб қўяман, деди;

Г) Ойиси: Раънохон бундан буён ҳар куни қизининг дарс қилган, қилмаганлигини текшириб, дарс жадвалига қараб эртасига сумкасини тайёрлаб қўйишини назорат қиладиган бўлди. Бунинг натижасида қизи аста-секин ўзи мустақил равишда дарс қиладиган, сумкасини эртанги кунга тайёрлаб қўядиган

ва дарсга кечикмайдиган бўлди. Бошқа ишларда ҳам мустақил равишда ўз фаолиятини ўзи режалайдиган бўлди.

“Бола – бола-да!”

4-масала. Лола тепадан мураббо олаётганида мушугига ўралашиб, уни тўкиб қўйди.

Оила аъзолари бунга қандай муносабатда бўлишлари керак?

А) Лолага уйда мушук сақламаслигини айтиб, унга танбех беришлари керак;

Б) Лолани қойиб, шира бўлган гиламни ўзига тозалатиришлари керак;

В) Бувиси мушукни уриб-хайдаб, Лолани эркалаган қўйи унга бошқа ширинлик бериши ва гиламни ўзи артиб олиши керак;

Г) Онаси Лолага бундан буён нарсаларни эҳтиёт бўлиб олиши лозимлигини уқдириши, унга бошқа ширинлик бериши ҳамда гиламни биргаликда тозалаб қўйишлари керак.

“Кўргазмалилик – энг яхши таълим-тарбия воситаси!”

5-масала. 1-синф ўқувчиси Анвар уйга вазифа – “а” ҳарфининг ёзилишини ўрганмоқда. Лекин унинг ёзувлари бири иккинчисидан хунук чиқмоқда.

Бундай вазиятда оила аъзолари қандай йўл тутишлари керак?

А) Бувиси: ўқитувчи ёзиб берганини кўрсатиб, шунга қараб ёзавер, дейиши керак;

Б) Дадаси: Анварнинг қўлидан ушлаб, “а” ҳарфининг ёзилишини қунт билан кўрсатиши керак;

В) Опаси: “ҳуснихат” дафтарини олиб, “а” ҳарфининг ёзилишини қунт билан оғзаки тушунтириши керак.

“Очликка чидаш мумкин, лекин адолатсизликка чидаб бўлмайди!”

6-масала. Ака дарс қилаётганда укаси оёқ тагида “ғинг-ғинг”лаб машинасини ўйнайверди. Акаси бир-икки бор укасига бошқа уйга чиқиб ўйнашини илтимос қилди. Аммо ука кулоқ солмади. Жаҳли чиққан ака укасини машинасини олиб, эшикдан улоқтирди. Бундан ҳафа бўлган ука: акам урди, - деб онасига йиғлаб борди. Она кичик ўғлининг гапига кулоқ солиб: кап-катта

йигит кичик болани урдингми, - деб койиди ва бир шапалоқ урди. Бу ҳолатни кўрган кичик ўғли хурсанд. Она ҳам кичик ўғлининг юзидаги табассумдан боши осмонга етган ҳолда уйдан чиқиб кетди.

Масала она томонидан адолатли ҳал қилиндими?

Жавоб: Бу ерда аканинг ҳам ахлоқий, ҳам ҳуқуқий нормалари поймол қилинди. Масала адолатли ҳал қилинмади. Ака-ука орасида меҳрсизлик муносабатларининг пайдо бўла бошлашига биринчи замин яратилди. Уканинг эса бундан буён ёлғон гапира бошлаши учун йўл очиб берилди. Бундай ҳолатлар бир неча бор такрорланса, ака: ота-онам мендан кўра кичкина укамни яхши кўрар экан, - деган хулосага келади. Адолатсизлик замирида ака ичимдагини топ дейдиган, оиладагиларга ва ака-укаларига бемехр бўлиб тарбиялана бошлайди. Агар она қани, юр-чи ўғлим, - деб ака ва укани юзлаштириб, ҳақиқатни, яъни аканинг урмаганини аниқлаганида, уканинг тухмат қилаётганини билиб, ўз вақтида чора кўрганида эди ака-укалар орасида меҳр, ишонч, бир-бирини ҳурмат қилиш, алдамаслик, қилган айбини тан олиб иш кўриш каби кўникмаларни оилада шакллантирган бўлар эди.

“Худбинлик – катта иллат!”

7-масала. Бир ҳовлида икки ака-ука истиқомат қилишади. Ака ўғлига машина ўйинчоқ харид қилди. Ўғли эса машинани ҳовлига олиб чиқиб, ўйнай бошлади. Буни кўрган уканинг ўғли мен ҳам ўйнайман деб ўйинчоққа ёпишиб, уни тортиб олди. Болалар жанжаллашиб қолишди. Бу ҳолатни кўриб турган овсинларнинг каттаси ўйинчоқни ўз ўғлига олиб берди.

Масала катта овсин томонидан адолатли ҳал қилиндими?

Жавоб: Катта овсин ўғлини ҳуқуқий нормаларга асосан тўғри ҳимоя қилди, чунки ўйинчоқ унинг ўғлиники эди. Аммо ахлоқий нормалар нуқтаи назаридан унинг тутган йўли нотўғри. Бунинг оқибатида ака-укалар орасида бегоналик, меҳр-оқибатнинг йўқолиши, молпарастлик каби иллатлар ва муносабатларнинг келиб чиқишига шароит яратилди. Бу масалада ҳам ҳаётий вазият катта овсин томонидан адолатли ҳал қилинмади. Агар катта

овсин: вой, ўғлим, нега ундай қиласан. Тўғри, ўйинчоқ сеники, аммо уни укангга ҳам бергин, эртага у ҳам сени велосипедида учиради. Ака-укалар бир-бирига меҳрли бўлади, бир-биридан ҳеч нимани аямайди. У акам бор деб хурсанд бўлса, сен укам бор деб хурсанд бўласан. Ахир сизлар бир-бирларингга жигарсизларку, деб иккаласини ҳам эркалатиб, яраштириб қўйганида эди, масала адолатли ҳал қилинган бўлар эди. Фарзандлар эса онадан олган бу алқаш ва меҳр гаштини танасида ҳис қилар, унинг кўзга кўринмас руҳий озуқасидан баҳраманд бўлган бўлар, ўзгалар ҳам меҳрга муҳтож бўлишини, ҳаёт мазмунининг асоси инсонларнинг бир-бирига бўлган меҳридан иборат эканлигини тушунган бўлар эдилар.

“Тарбиядаги кичик нуқсон катта фожеага олиб келиши мумкин!”

8-масала. Ота ўғлининг етуклик аттестатини олиши ва 16 ёшга тўлиши муносабати билан зиёфат берди. У ўзига ва ўғлига қадаҳ тўлдирди. Ўғлини бугунги бахтли куни билан табриклаб, унга қадаҳ узатди. Бу воқеага оила аъзолари қуйидагича муносабатда бўлдилар.

А) Дадаси: ўғлим, муборак ёшинг, мустақил ҳаётга қадам қўйишинг билан табриклайман! Шу муносабат билан бир қадаҳ кўтарайлик;

Б) Бувиси: Жон болам, сен спиртли ичимликларга ўғлингни ўргата кўрма. Ҳеч қачон ичмасин – мартабаси улуғ бўлади.

В) Буваси: Майли, дадангнинг сўзи ерда қолмасин. Дўстлари олдида уни изза қилма. Қадаҳни уриштириб, бир хўплаб бера қол;

Г) Ойиси: Ўғлим, даданг сенга қадаҳ узатиб, бу спиртли ичимликларнинг қанчалик зарарли эканлигини билиш ёки билмаслигингни синаб кўрмоқчи, - деб ўғли ва эрига қараб қўйди.

“Раҳбар – энг аввало, инсон!”

9-масала. Нуруний бир мўйсафид нуфузли бир ташкилот раҳбарининг ҳузурига тортинибгина кириб: Ассалому алайкум, ўғлим. Кирсам мумкинми? – деб мурожаат қилди. Раҳбар:

А) Ва алайкум ассалом, келинг, деб ўтиришга таклиф қилди ва ўз иши билан машғул бўлди;

Б) Ассалому алайкум, бемалол кираверинг, деб ўтиришга жой кўрсатди ва ишини бир дақиқага йиғиштириб, мўйсафиддан ҳол-аҳвол сўраб бўлгач, келишининг мақсади билан қизиқди ва масаланинг мураккаблигига қараб иш тутди;

В) Ишдан бир зумгина кўз узиб, бош ирғаб саломлашди ва имо-ишора билан ўтиришга жой кўрсатди. Сўнгра ишини давом эттирган ҳолда чол билан келишининг мақсади ҳақида гаплаша бошлади.

“Ақл ёшда эмас – бошда!”

10-масала. Янги келин бўлиб тушган Зарифахоннинг туғилган куни. Бу хонадонда ҳеч кимнинг туғилган куни қутловсиз қолган эмас. Ишдан вақтли қайтган Анваржон қўлида гул, бир кийимлик атлас ва бир кути конфет билан хурсанд ҳолатда уйга кириб келди. Унга пешвоз чиққан суюкли ёри Зарифани қутлуғ айёми билан табриклади.

Шу куни эрталаб уйга Анваржоннинг турмушга чиққан синглиси ҳам келган бўлиб, у ойиси билан ошхонада гаплашиб ўтирарди. Синглисининг туғилган кунида Анваржон хизмат сафарида бўлган, сафардан яқинда келган ва шу сабабли уни туғилган куни билан табриклай олмаган эди.

Анваржоннинг синглиси ва онасига беъэтиборлигидан уларнинг кайфияти тушиб кетганлигини кўрган Зарифахон қандай оқилона йўл тутса, миллатимизда асрлар давомида таркиб топган оилавий муносабатларнинг муқаддас қонун-қоидаларига мувофиқ иш кўрган ва ўзининг ақлий ва маънавий баркамоллигини намоён қилган бўлади?

А) қайинсинглисини гул билан табриклаб, қолган совғаларни ўзида қолдирса;

Б) қайинсинглисига атлас кийимликни бериб, гул ва конфетни ўзига қолдирса;

В) бу оилада ҳеч ким туғилган кунида қутловсиз қолмаганлигини англаган Зарифахон чопиб уйига кириб кетади ва

сепидан бир кийимлик қайинсинглисига муносиб кийимлик олиб чиқади. Ферузахон, биз Сизга мана бу совғани олиб қўйган эдик. Аммо акангиз хизмат сафарида бўлгани учун сизларникига бора олмадик. Яхши бугун ўзингиз келиб қолдингиз. Кеч бўлсаям айёмингиз билан табриклаймиз, – деб юзларидан ўпиб қўяди ва совғани беради. Гулни вазага солиб, столга қўяди. Конфетни қайнонасига узатиб: ойижон, ўзингиз табаррук қўлларингиз билан бизга конфет улашинг, сизга ўхшаб пиру - бадавлат бўлиб юрайлик, - деб эркаланади.

“Меҳмоннинг олдида мушугингни пишт дема!”

11-масала. Меҳмонлар билан банд бўлаётган Насибахоннинг олдида қизчаси 2-3 бор нонига ёғ суриб беришини сўраб кирди. У меҳмонларнинг олдида кирганида меҳмонлардан бирининг: “Вой, бу қиз жуда ширин экан-да, қўйлагини қаранг чиройлилигини”, – деган мақтовлари ёкиб, унинг меҳмонларнинг олдида яна киргиси келарди. Қизи Раъно онасининг нон устига суриб берган ёғнинг ўзинигина ялади-да, меҳмонларнинг олдида яна кирди. Жаҳли чиққан онаси уни жеркиб берди ва қўлидан ушлаб силтаганича меҳмонларнинг олдидан олиб чиқиб кетди. Раънонинг еб турган қўлидаги нони меҳмонхонадаги гиламга тушиб қолди. Бироздан кейин Раънонинг йиғлаган овози эшитилди. Қўлида латта ва челада сув билан кирган Насибахон қизи тушириб қолдирган ноннинг ёғидан гиламда қолган доғни артишга тушиб кетди ва “Ёғнинг доғи қолмасмикан, гилам чет элники эди”, деб қўйди.

Она бу ерда қандай тарбиявий ва маънавий хатоларга йўл қўйди? У ушбу ҳолда қандай йўл тутиши керак эди?

А) “Меҳмон келганда ҳадеб киравердинг. Нима, ёғ кўрмаганмисан?”, - деб койиши керак;

Б) “Мени меҳмонларнинг олдида роса уялтирдинг. Ёғ егинг келса, ошхонада емайсанми? Ақлинг йўқми? У гиламнинг неча пул туришини биласанми?”, - деб урушиши керак;

В) “Она қизим, уйга меҳмон келганида уларнинг олдида кириб, салом бериб, кейин чиқиб кетиш керак. Меҳмонларнинг олдида қайта айланиб кириш керак эмас. Меҳмонларнинг олдидаги

нарсалардан егинг келса, ошхонада стол устида турибди, ана шулардан олиб егин. Ундан кейин – агар биров сени мактаса, талтайиб кетмагин. Унинг ўрнига бундан ҳам яхши, одобли қиз бўлишга ҳаракат қил”.

“Ота-онанг ёмон бўлса, боғлаб боқ!”

12-масала. Янги келин турмуш ўртоғи, қайинота ва қайинонаси билан бирга яшайди. Келиннинг турмуш ўртоғи куни билан ишда. Келин эса уйда. ҳали у баҳона, ҳали бу баҳона қайинона келинини ёқтирмай тез-тез жанжал кўтаради. Келиннинг турмуш ўртоғи бу жанжалларга аралашишни ёқтирмайди. Келин ва куёв севиб турмуш қуришган, бир-бирини севишади, муносабатлари жуда яхши.

Оиладаги бу ҳолатда келин қайинонаси билан қандай муомалада бўлиши керак? Оиладаги руҳий ҳолатни яхши томонга ўзгартириш учун бу оилада қандай муносабатларни қарор топтириши керак?

А) Келин жанжал чиққанда қайинонасига: “Мен ўғлингизга ялиниб текканим йўқ. Мени ўзингиз топиб, ҳоли-жонимга қўймай келин қилгансиз. Энди ёмон бўлиб қолдимми. Мен қандай бўлсам шундайман. Билганингизни қилинг”, - деб ҳар гал орани очик қилиши керак;

Б) Жанжал чиққанда келин қайинонасидан баланд келиб, унинг бошқа жанжал чиқармаслигига ҳаракат қилиши керак;

В) Келин ҳар гал жанжал чиқиш сабабини ўрганиб, таҳлил қилиб, улардан қайинонаси билан бўладиган келгуси муносабатлари учун хулоса чиқариши керак. Қайинонасининг характерини ўрганиши, шунга қараб муомала қилиши, қайинотаси, турмуш ўртоғи билан маслаҳат қилиши, қайинонасидан ўтган бўлса кечириши, ўзининг камчиликларини тузатиб, ўзидан айб ўтганда албатта қайинонасидан кечирим сўраши, унинг ҳурматини жойига қўйишга ҳаракат қилиши керак.

“Тежамкорлик бойликка бойлик қўшади!”

13-масала. Аваз мактабда футбол ўйнаётганида унинг кетаси бироз йиртилди. Кейинги ҳафта дарсларга тайёрланаётиб,

кетасининг йиртиғлиги эсига тушган Аваз янги кета олиб беришларини айтиб ҳархаша қила бошлади. Авазга кетани яқинда олиб беришган бўлиб, у ҳали яп-янги эди.

Оиладагилар қандай йўл тутишлари керак?

А) Онаси: кетанг йиртилган бўлса, мен нима қилай? Бор, дадангга айт янгисини олиб берсин;

Б) Дадаси: ҳамма нарсага мен балогардон. Бир-икки галл жисмоний тарбиянгга бормасанг бормабсан. Вақтим бўлганда янгисини олиб бераман;

В) Буваси: қани, болам, менга кетангни кўрсатчи. Ҳа, сал йиртилган экан-ку. Янгисини нима қиласан. Менга ип, игна, кўзойнагимни ҳам олиб келгин, ҳозир буни боплаймиз, деб набираси билан бирга кетасини тикишди.

“Бахт мол-дунёда эмас!”

14-масала. Гапдан гап чиқиб, қайинона-келин айтишиб қолишди. Қайинона: “Ўғлим учун мен сизни келин қилиб юрибман. Ўғлимга ичим ачийди. Агар менга қолса, сизни бир кун ҳам унга хотин қилдирмас эдим. Ота-онангиз паст одамлар экан – на бир арзигулик тилла нарсаларингиз бор, на бир мебелни яхши қилишмаган, қилган саруполари бир тийинга қиммат”, - деб келинга таъна тошини ёғдирди. Бундан дили вайрон бўлган келин кечкурун ишдан қайтган эрига бор гапни очиб солди. Оилада нохуш ҳолат пайдо бўлди.

Оила аъзоларининг бунда билдирган қуйидаги муносабатларини таҳлил қилинг:

А) Эри: “Нега ҳафа бўласан, ойим бор гапни айтибди. Онанг менга ҳам ялчитиб кийим қилмаган-ку”, - деб баттар хотинининг дилини хуфтон қилди;

Б) қайинота хотини ва ўғлига: “Ўзларинг нимани қойил қилиб қўйибсизлар. Келинни ё оиламиз бахтли бўлсин, ўзидан ўзи кўпайсин, авлодимиз давом этсин, қариганда ҳузур-ҳаловатини кўрайлик, деб олдикми ё унинг моли учун олдикми? Бировнинг азиз боласини ўртага олиб, нега уни ҳафа қиласизлар? Қўлидан келган хизматини қилиб юрибди. Иккалангнинг ҳам

хурматини жойга қўйса, ўзи ойдек бўлса, ақли-хуши жойида бўлса. Яна нима керак сенларга. Мол-дунё ҳеч қачон инсонга дўст бўлган эмас. Тинчлик-омонлик, меҳр-оқибат бўлса, ҳамма нарса битади. Пешонасига берсин. Сизларни шунчалик пасткашликка борасизлар деб ўйламаган эдим. Бундан буён бундай номаъқулчиликни кўрмай”.

“Қайнона-келин – оиланинг нозик бўғини!”

15-масала. Адолатнинг қайинсинглисининг тўйи яқин. У бир куни институтдан келса, қайинонаси Адолатга саломда қўйган, яқинда эшик ва айвонга осиб қўйган 10 метрлик пардасининг йўқлигини кўрди. Қайинонасидан сўраса, у пардаларни қизининг юкларига қўшиб, куёв томонга бериб юборган экан.

Адолат қайинонасига бу ҳолатда қандай муносабат билдириши керак? қайинона бу ерда қандай маънавий хатоликларга йўл қўйди?

А) Нега берган нарсангизни яна қизингизга бериб юбордингиз? Мендан бир оғиз сўрасангиз бўлмасмиди? Пешонам шўр бўлмаса, шундай қашшоқ оилага келин бўлиб тушармидим?

Б) Қизим, жон болам, ўзингиз биласиз, қуда томон тўйни тезлаштирайлик дейишяпти. Шунинг учун ҳарид қиладиган нарсалар кўпайиб кетди. Ҳаммасини сотиб олишга қўлим калталиқ қиляпти. Ҳаддим сиғиб сизнинг пардаларингизни бериб юбордим. Келсангиз узр сўраб ўзингизга тушунтираман деб, ўтирган эдим;

В) Келин: майли, ойижон, соғ-саломатлик, тинчлик-хотиржамлик, меҳр-оқибат бўлса, қолган ҳамма нарса топилади. Барноҳон бахтли бўлсинлар. Ҳаммамиз хурсанд бўлиб, йўқлаб бориб-келиб юрайлик.

“Бола бошидан!”

16-масала. Топарман-тутарман ота ҳали балоғатга етмаган ўғлидан пулини аямас, у билан гаплашганда фақат бойлик, пул топиш ҳақида гапирар ва унга бунинг баъзи йўллари ҳам ўргатган бўлар эди. Бир куни уйга отанинг обрўли зиёли дўстлари меҳмон бўлиб келиб қолишди. Улар меҳмонхонада чак-чақлашиб гаплашиб ўтиришганда, бирдан эркатой ўғли рухсатсиз, саломсиз

кириб келиб қолди. Ҳижолат бўлган ота ўғлига: “Ие, меҳмонларга салом қани, ўғлим”, - деди. Ўғли: “Ўртоқларингиз ўзингизга ўхшаган бой бизнесменларми? 25 сўмлик салом берайми, 50 сўмлик салом берайми ёки 100 сўмликми?” Ота нуфузли дўстларининг олдида ўғлининг кутилмаган бундай саволларидан ер ёрилса-ю, ерга кириб кетгудек изза бўлди.

Отанинг ўғлига берган тарбиясини таҳлил қилинг. Бундай ўзига тўқ оилаларда фарзанд тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

17-масала. 15 ёшга тўлиши нишонланаётган Тоҳир меҳмонлардан совға қабул қилар, аммо бу галги совғалар унчалик қимматли, дабдабали эмас эди. Бундан кўнгли тўлмаган Тоҳир меҳмонлар кетганидан кейин ўзлари йиғилишиб ўтиришганда дадасига деди: “Дада, оғайниларингиз амалдалигингизда катта-катта совғалар қилишар эди. Амалдан тушганингиздан кейин олиб келган совғаларини қаранг”. Тоҳирнинг бу фикрига оиладагилар қуйидагича муносабат билдирдилар:

А) Она: тўғри, уялмасдан кўтариб келган совғаларига ўлайми. Шу совғалар бизга муносибми? Еб-ичганига ҳам арзимайди. Ундан кўра олиб келмай қўяқолишмайдимми?

Б) Буви: Майли, болам, совғанинг катта-кичиги бўлмайди. Шунчалик олиб келганларига раҳмат дегин. Даданг ҳам бундан буён улар билан шу совғаларига қараб муомала қилади;

В) Бува: (ўғлига) Болам, сенга минг марта айтганман, туғилган кунларни оилавий ўтказайлик, деб. Болаларингни ҳам шунга ўргатишинг керак. Кўникишсин шунга. Ана шунда улар бошқалардан совға кутмайди. қолаверса, совға – бу олиб келувчининг ҳиммати. Совға қилинган отнинг тишига қарама, дейишади. Совғага қараб муомала қиладиган одам яхши одам бўлмайди. Ўзинг ҳам бировга совға берадиган бўлсанг, чин юракдан бер. Миннат қилма. Берган совғангни насия деб бил. Унинг орқасидан бирор нарса кутма. Ана ўшанда хотиржам бўласан, кўнглинг ором олади. Амалга келадиган бўлсак, у қўлнинг кири – ҳозир бор, эртага йўқ; ҳозир йўқ бўлса, эртага

бўлади. Бунинг учун энг муҳими - амалдалигингда одамларнинг кўнглини қолдирма, кўл остингдагиларга эътиборли бўл, уларни ҳурмат-иззат қил, адолатли бўл, токи амалдан тушганингдан кейин ҳам улар сенинг ҳурматингни жойига қўядиган бўлишсин, обрў-эътиборингга путур етмасин.

“Қуш уясида кўрганини қилади!”

18-масала. Шухратнинг ёлғиз ўғилчасининг тили чиққан - бирам ширин-ки! Шухрат ўзи болалигида шўх ўсган, унинг устига отасиз катта бўлган бўлиб, баъзи маҳалла болаларига кўшилиб тарбияси бузилди. Шу сабаб уйланганидан кейин ҳам босилмади. Баъзан хотини билан сан-манга бориб қолишганда оғзидан боди кириб, шоди чиқар, ҳеч кимни писанд қилмас, бировга қулоқ солмас эди. Бир куни уйга Шухратнинг дўстларидан бири келиб қолди. Улар гаплашиб ўтиришганида Шухратнинг ҳовлида кўшнилари билан ўйнаётган ўғли уларнинг бири билан уришиб қолди. Жазавага тушган ўғли Шухратнинг кўй-қўйига қарамасдан ҳалиги болани урар, тили энди чиққан бўлишига қарамасдан олди-орқасига қарамасдан сўқар, муомалага кўнмас эди. Бундан ҳижолат бўлган Шухратнинг ўртоғи кетиш тараддудига тушди. Унинг эсига Шухрат билан бўлган баъзи ўтмиш хотиралари тушди.

Шухратнинг ўртоғи кетгандан кейин бу воқеани оила аъзолари қуйидагича қаршиладилар:

А) Дада: яшавор, ота-ўғил! Бопладинг ўртоғингни. Бўш келма – бўшашсанг ҳаммадан калтак ейсан. Зўр бўлсанг ҳамма сени ҳурмат қиладиган бўлади. Шундай бўлсин - катта бўлсанг қаҳрамон бўласан!

Б) Буви: болам, сенга ҳар доим ўғлингни талтайтирверма, оқибати ёмон бўлади, дейман. Бошқаларда ҳам ўғил бор, фақат сенда эмас. Ундан кейин, сен болалигингни ташла. Энди ўзинг ҳам фарзанд катта қияпсан. Охирини ўйла;

В) қўяверинг, ойи. Катта бўлса, эси кириб қолади. Ҳали ёш-ку, нимани билади. Айб кўшнининг ўғлидан ўтган-да, бўлмаса бунақа қилмас эди.

“Болани қандай рағбатлантиришни билиш лозим?”

19-масала. Бир куни ўғлининг мактабдан “беш” баҳо олиб келганидан хурсанд бўлган Адҳамжон ўғлига чўнтагидан 50 сўм чиқариб бера туриб: “Битта беш олганинг учун 50 сўм. Қани нечта беш олар экансан”, – деди. Шундан буён ўғли ҳар бир беш олгани учун дадасидан 50 сўм олиб турадиган бўлди. Бора-бора ўғлининг бешлари кўпайиб кетди. Бундан шубҳаланган ойиси ўғлининг кундалигини текширса, баҳоларга ўқитувчининг имзоси кўйилмаган: баҳоларни ўғлининг ўзи қўйиб олаётган экан.

Бу воқеадан кейин оилада қуйидаги можаролар ва гаплар бўлди:

А) Дада ўғли алдагани учун уни савалай кетди;

Б) Она: ким ўргатди сенга бундай кўзбўямачиликни? Унинг ўрнига яхши ўқисанг бўлмайдим. Биз сенга ҳамма нарсани мухайё қилиб бераётган бўлсак. Ҳаммани шарманда қилдинг;

В) Буви: энди бундай қилмайди. Билмай қолган-да, бир марта кечиринг, ойиси;

Г) Бува: ўғлим, болангга меҳрни ҳам, каттиқ қўлликни ҳам билиб қилгин. Иккинчидан, болани бундай йўл билан рағбатлантириш керак эмас. Унинг кўзбўямачилик қила бошлаганига ўзинг айбдорсан. Яна уни урасан. Бунақада уни таъмагир қилиб қўясан, нима иш қилса ҳам нарсани бирор нарсанинг эвазига қиладиган бўлиб қолади. Бунинг ўрнига энг аввало ўғлинг бирон-бир яхши иш қилса, уни мақта, бошини силаб, эркалат. Бундан ўзингнинг хурсанд эканлигингни айт. Шундай иш қилган бола келажакда катта одам бўлади, дегин. Ана ўшанда бола астойдил, алдамасдан, чин кўнгилдан янаям яхши ишлар қилишга интилади. Сендан маслаҳат сўрайдиган бўлади, суҳбатдошинг бўлади. Бундан кейин бу қилган хатоингни қайтарма.

“Тарбиячи энг аввало ўзи тарбияланган бўлиши лозим!”

20-масала. Адабиёт дарсида ўқитувчи йўқлама қиляётганда дарсга кеч қолган талаба эшикни очиб, киришга рухсат сўради. Ўқитувчи талабага қараб, унинг исми-фамилиясини сўради.

Талаба ўзининг исми-фамилиясини айтди. Ўқитувчи бирдан истеҳзоли кулиб: Ота-онанг исм қуригандай сенга шу исмни қўйган экан-да, - деди ва ўтиришга рухсат берди. Талаба нима дейишини ва нима қилишини билмай, ноилож жойига бориб ўтирди. Дарснинг қандай ўтганини билмади. Бир неча кун ўзига келолмай юрди. Айниқса бу сўзни ўқитувчи-тарбиячидан эшитганини ҳеч бир қолипга сиғдиролмай, бир умрга бу “зиёли”дан қалбида қора доғ қолди.

Ўқитувчининг маънавий қиёфасини баҳоланг. Ўз номи, касбига лойиқ бўлган ўқитувчи, моҳир педагог бундай вазиятда ўз вазифасини қандай қилиб адо этган бўлар эди?

“Фарзанд-зурриётларингизнинг барчасини тенг кўринг!”

21-масала. Абдуғани аканинг икки ўғли бўлиб, улардан кичигининг қизи билан каттасининг иккинчи ўғли бир кунда туғилган. Набираларимни бир хурсанд қилай деб, Абдуғани ака ўғил набирасига ўйинчоқ машина олди. Қиз набирамга нима олсам экан, деб пулини чамалаб кўрса, арзигулик бирон нарса олишга етмайдиган. Аттанг, ўйинчоқни олмасдан иккаласига ҳам бирон-бир ширинлик олиб қўя қолсам бўлар экан, деб ўйлади-да, қиз набирасига бир талай хўроз қанд олди. Уйга келгандан кейин иккала набирасини ҳам суйиб, уларга олиб келган нарсаларини берди. Қиз набира болаларга хос иштаҳа билан хўроз қандларни еб бўлди-да, машинага ёпиша кетди. Уларни яраштиролмай ҳалак бўлган қизалокнинг онаси хуноби чиқиб, қайинотасидан ҳафа бўлди ва: “У набираси ўғил бола бўлгани учун унга машина олиб берган-да”, - деб кўнглига ўксик олди. Қайинота қандай йўл тутганда мақсадга мувофиқ бўлар эди?

А) “Пулим кам эди, шунинг учун бирига ўйинчоқ, иккинчисига ширинлик олиб қўяқолдим”, - деб бўлган гапни келинига тушунтириши керак;

Б) “Қиз болага қолган пулимга лойиқ нима олишни билмадим. Шунинг учун қиз бола ширинликни яхши кўради деб унга хўроз қанд ола қолдим”, - дейиши керак;

В) Ота-она барча фарзандларини, зурриётларини тенг кўриши лозим. Уларнинг ҳеч қайси бирини бирон-бир нарсада

камситмаслиги, барча муносабатларда адолат тарозиси билан иш кўрмоғи лозим. Мазкур ҳолда қайинота олдиндан пулини чамалаб, иккала набирасига ҳам жинсига қараб бирон-бир нарса ёки бир хил ширинлик олиши керак эди. Шунда иккала набираси бир-бири билан талашмаган, келинлар хурсанд бўлган ва табиийки, бундан қайинотанинг ҳам кўнгли жойига тушган бўлар эди.

22-масала. Нигоранинг турмуш ўртоғи Жамшид билан дунёқарашлари турлича: Нигорани қизиқтирган нарса Жамшидга бегона, Жамшид ёқтирадиган нарсаларга Нигора бепарво. Шу сабаб кўпинча орада жанжал бўлиб туради. Кейинги вақтларда бу жанжаллар кўйди-чикди ҳақидаги гапларга бориб тақаладиган бўлиб қолди. Орада иккита фарзанд бор.

Бу ёшлар бундан буён қандай яшашлари керак?

А) Инсон дунёга икки марта келмайди. Ажралиш ҳақида судга ариза бериб, ҳаётларини бошқатдан бошлашлари керак;

Б) Нигора болаларни олиб алоҳида яшаши, фарзандларининг тарбияси билан ўзи шуғулланиши, Жамшид эса уларга моддий ёрдам бериб туриши керак;

В) Дунёқарашларининг турлича бўлишларига қарамасдан муроса қилишлари, келишишлари, ҳар бири ўзида бўлган яхши нарсаларни секин-аста ётиғи билан бошқасига сингдириши, ёмонини йўқотишга ҳаракат қилиши лозим. Вақт бу саъй-ҳаракатларнинг бекорга кетмаслигини, келажакда улар бирварақайига, кутилмаганда мева бера бошлашларини кўрсатади. Бу мевалар уларнинг бора-бора бир-бирларини тушуна бошлашлари, болаларининг қанотларига кириб, уларнинг ҳурмат-иззатларини жойига қўядиган яхши фарзандлар бўлиб етишишлари, ўзлари эса жамиятда ўз ўринларини топишлари, бахтли бўлишларидан иборатдир. Оилани бузиб, бошқа ҳаёт қуришдан иборат иккинчи йўл эса уларни тушқунлик ботқоғига, бахтсизлик ботқоғига ботиради.

Ҳар бири учун ҳам иккинчи турмуш ўйлаганларидек роҳат-фароғатдан, жаннатдан иборат эмаслиги, уларнинг хом ҳаёл,

сароб эканлиги аён бўлади. Чунки жамиятда ҳар томонлама дунёқарашлари бир-бирига мос келадиган, бир-бирига ҳар томонлама айнан мос бўлган инсонларнинг ўзи мавжуд эмас. Табиатнинг ўзи шундай яралган. Табиатни ўзгартираман деган одамнинг ўзи телбадир. Бас, шундай экан ҳар бир ҳаётдан умиди бор инсон кўз очиб кўргани билан муомалада бўлиб, оёғининг тагига эмас, балки келажакка қараб қадам ташлаши, ақл билан иш кўриши, атрофга назар ташлаши, ҳаётни кузатиши, ундан хулоса чиқариши, катталарнинг гапига қулоқ солиши, ўз қобилигига ўралиб қолмаслиги лозим. Акс ҳолда ўзини ўзи бахтдан маҳрум қилган, фақат ўзини эмас, балки ўзининг калтабинлиги туфайли мутлақо беайб бўлган, фаришта бўлиб, умид билан дунёга келган бошқа инсонларнинг ҳаётини бадном қиладилар. Бу билан ўзлари яшаб турган жамиятнинг инқирози учун «ҳисса» қўшган бўладилар. Инсон эса жамиятда фақат ширин орзу-ўйлари, эзгу ишлари билан яшамоғи лозим.

“Болаларни тушуниш катта маҳорат талаб қилади!”

23-масала. Мустақиллик байрами муносабати билан иккинчи синф ўқитувчиси Раънохон ўқувчиларга ёдлаш учун шеър бўлиб бераётган эди. Бобир билан Баҳром милиционер ҳақидаги шеърга талашиб қолишди. Раънохон қанча изламасин милиционерлар ҳақида бошқа шеър топа олмади.

Ўқитувчи вазиятдан қандай чиқиши керак?

А) Бирига шеърни ёдлашга бериб, иккинчисига шеър айтилаётганда милиционернинг сафда юришини машқ қилиб беришини топшириши керак;

Б) Бирига шеърни ёдлашга бериб, иккинчисига мажбурий равишда бошқа шеърни ёдлашга бериши керак;

В) Боланинг кўнгли нозик. Уларнинг ўқишга бўлган иштиёқини, ўқитувчига бўлган меҳрларини сўндирмаслик учун уларнинг иккаласига ҳам бошқа ўзларига ёқадиган шеърни ёдлашга бериши ёки милиционерлар ҳақидаги шеърни иккаласига ҳам ёдлашга бериши ва биргаликда айтиб беришларини топшириши керак.

“Тарбиядаги кичкина хато кейинчалик катта жиноятга олиб келиши мумкин!”

24-масала. Кунлардан бир кун Ботир ўйнаб юрганида қўшнисининг товуги уларнинг пичанхонасига тухум қўйиб юрганлигини билиб қолди. Югуриб бориб йиғилиб қолган тухумларни олди-да, ойисига олиб бориб кўрсатди. Ойиси: Майли, қўявер, қўшнимиз билиб ўтирибдими товукларининг қаерга тухум қўйиб юрганлигини. Қайтанга яхши бўпти. Билиб қолгунларича ҳар куни ўзинга биттадан пишириб бераман, - дебди. Шу кўйи Ботир ҳар куни товукни пойлайдиган, тухумларини ойисига олиб келиб берадиган бўлди. Она шу тарзда Ботирнинг бундан бошқа ҳам майда-чуйда “топарманлиги”га эътибор бермай, аксинча буни рағбатлантирадиган бўлди. Натижада йиллар ўтиб, Ботир кунларнинг бирида катта “иш”га қўл урди ва жиноят курсисига ўтирди.

Она фарзандининг дастлабки “ёшлик қоқилиши”га нисбатан қандай йўл тутиши керак эди?

А) Қўшнисидан кечирим сўраб, фарзанди олиб келган тухумларни олиб бориб бериши ва воқеани тушунтириши керак эди;

Б) Фарзандига: майли олган тухумларининг ярмини қолдириб, қолганларини қўшнимизга олиб чиқиб бергин-да, воқеани тушунтир. Лекин бундан буён бундай иш қилмагин, - дейиши керак эди;

В) Фарзандига қуйидагиларни ўқдириш керак: Олган тухумларининг даров қўшнимизга олиб бориб бер. Бу қилган ишинг яхши эмас. Улар ҳам товукларига дон бериб, сув бериб, сенга ўхшаган болаларини боқиб, катта қиламан, деб юришибди. Иккинчидан, бировнинг игнадай бўлса ҳам нарсасини ўзларига билдирмай олиш – ўғирлик бўлади. Бировнинг ўзларига керак ёки керак эмас нарсасини сўраб олиш эса, тиланчилик бўлади. ҳар бир нарсани ўзинг меҳнат қилиб топишинг керак. Ана ўшанда у ширин ва қадрли, беминнат бўлади. Ўзинг эса меҳнатга ўрганасан. Меҳнат инсонни кўкларга кўтаради, ўғирлик эса ботқоққа ботиради.

“Фарзандингизни яхши ишлари учун рағбатлантириб бординг”

25-масала. Ўртоқлари билан ҳар куни кувнаб ўйнайдиган Нигора бугун ўйнагани чиқмади, чунки ойисининг мазаси қочиб, уйда иситмалаб ётар эди. Нигора: қандай қилиб ойимга ёрдамлашсам экан, - деб ўйлар эди. Аммо у овқат қилишни ҳали билмас, йиғилиб қолган бир талай кирни кеча ойиси ювиб қўйган эди. Ниҳоят нималарнидир режа қилиб, ишга уннай кетди. Чала қилиб уйни супурди. қўлининг кири билан нари-бери қилиб пиёлаларни ювди. Ойисига чой қўйди. қизининг ивирсилаб тақир-туқир қилиб юрганидан хавотирланган она ўрнидан туриб, уни навбатдаги иш устида кўрди. Онанинг бу вазиятда қизига бўлган муносабати:

А) Уйни ҳам шунақа супурадими, қизим? Бу – пиёлаларни ювганингми ёки ювмаганингми?

Б) Пиёлаларни ўзи ювиб қўйди. Қизига: ҳеч нарсага тегма, тузалганимда ўзим қиламан. Бор, сен ўйнайвер, - деди;

В) Вой, асал қизим, катта бўлиб қолибсан-ку. Сен менга чой қўйиб, уйларни супуриб, ёрдамчи бўлиб қолганингга шукур. Фақат-чи, қизим, пиёлаларни ювишдан олдин қўлни яхшилаб ювиб олиш керак. Кейин уй супурганда бир четдан, тозалаб супуради. Хўпми, қизим? – деб қизининг пешонасидан ўпиб қўйди.

“Инсон хотираси муқаддасдир!”

26-масала. Хосият опа оламдан ўтганларидан кейин унинг тилла тақинчоқларига талашиб, аразлашиб қолган икки кизи, оналарининг қариндош-уруғлар йиғилиб, ўтказаётган маракаларидан бирига келмади.

Бундан ҳижолат бўлган кенжа қиз қандай йўл тутиши керак?

А) Келмаса-келмас деб ўзлари ўтказаверишлари керак;

Б) Бориб опаларини мурасага келтиришга ҳаракат қилиши, тилла тақинчоқларни қандай тақсимлаш ҳақида маслаҳатлашиб олишлари керак;

В) Опаларининг олдига бориб, бу ишларининг номаъқул эканлигини тушунтириши, бундай қилсалар эл-юрт олдида номусга қолишлари, оналарининг руҳи-поклари безовта

бўлишини, шаънларига доғ тушишини айтиши, маъракаларни ўтказиб бўлгандан кейин бу масалани шароитга қараб бафуржа ҳал қилиш мумкинлигини ўқдириши керак.

“Тўғри маслаҳатни олмаган – нодон!”

27-масала. Шоира қишлоқдан келди-ю, ўзгарди-қолди. Ўзига бино қўядиган, дугоналарини менсимайдиган бўлиб қолди. Унинг олдига таниш-билиш йигитлари тез-тез келиб турадиган, узоқ қолиб кетишадиган, хонадош дугоналарининг дарс қилишлари, дам олишларига ҳалақит берадиган бўлишди. Бундан хабар топган гуруҳ раҳбари Шоирага мураббийга хос босиқлик билан, эҳтиёткорона маслаҳат берди. Шоира бунга жавобан: Мен сизнинг фанингиздан ва бошқа фанлардан яхши ўқийманми, дарс қолдирмайманми, жамоат ишларида қатнашманми, бўлди-да. Қолгани мени шахсий ишим бўлса керак, - деб жавоб берди.

Курс раҳбари бунга қандай жавоб бериши ва қандай чоратадбирлар кўриши керак?

А) Ҳақиқатда Шоира яхши ўқийди. Унинг устига юқори курс талабаси. Ўз шахсий ҳаётини қуриш ҳақида ўйлаши керак. Шунинг учун Шоирага ҳеч нарса демаслик керак;

Б) Шоирахон, тўғри, яхши ўқийсиз, ҳамма ишда фаолсиз. Лекин таниш-билиш йигитларингиз билан хонада эмас, ташқарида гаплашганингиз маъқул, - деб маслаҳат бериши керак;

В) Яхши ўқиганингиз, жамоат ишларида фаол қатнашганингизнинг ўзи етарли эмас. Қиз бола ифбатли, ҳаёли, иболи бўлади. Ота-онангиз сизни ўқишга юбора туриб, тақдирингизни биз педагоглар, тарбиячиларга ишониб топширган. Биз сизнинг ҳам таълимингиз, ҳам тарбиянгиз учун жавоб берамиз. Қолаверса, бу бизнинг акалик, ота-оналик, инсонийлик бурчимиз. Шунинг учун маслаҳатларимизга қулоқ солсангиз, ўзингизнинг фойдангиз, ўзингизнинг бахтингиз. Буни ҳозир тушунмасангиз, кейин тушунасиз. Бунақа ҳаётга енгил қараманг. Кейин кеч бўлади, синглим. Ўшанда афсусланишнинг ҳожати йўқ. Агар бундай номаъқулчиликларни давом эттираверадиган бўлсангиз, ота-

онангизга бу ҳақда маълум қиламан ва масалангизни гуруҳ мажлисига қўяман.

“Оилада фарзандлар орасидаги меҳнат тақсимотига эътибор беринг!”

28-масала. Якшанба куни. Насиба опа қизлари билан уйда. Катта қизи кир ювмоқда. Кичкина қизи телевизор томоша қилиб ўтирибди. Насиба опа ош дам еганини, уни сузишини айтди. Катта қизи кирларини ҳали бўлмаганини, уни чайиб, осиш кераклигини айтди. Насиба опа нима қилиши керак?

А) Қизи кирларини чайиб, ёйиб бўлишини кутиши керак;

Б) Кичик қизи билан иккалови ошни сузиб еяверишларини, катта қизи кирини бўлса, ўзи ошини солиб еяверишини айтиши керак;

В) Кичик қизига: тур, қизим, опангнинг кирларига чайишиб, ёйишиб юбор. Биргаликда тез бўласизлар. Синглиси опасига ёрдамчи бўлиши керак. Кейин ҳаммамиз биргаликда овқатланамиз, дейиши керак.

“Қайинона - келин муносабатлари – оила мустаҳкамлигини белгиловчи омиллардан бири!”

29-масала. Қайнона келинларининг ўзаро иноқ эмасликларини, уларнинг тез-тез жанжаллашиб қолишлари, уйда ҳам, кўчада ҳам бир-бирларининг ғийбатларини қилишларидан бағри эзиларди. Бу ҳолнинг сабаблари нималардан иборат бўлиши мумкинлиги ҳақидаги фикрларингиз.

Келинларнинг ўзаро муносабатларини яхшилаш омиллари нималардан иборат деб ўйлайсиз?

А) Қайнона келинларининг қайси бири олдига келиб, иккинчи келинини ёмонласа, у ҳам келинининг гапини маъқуллар, устига-устак ўзи ҳам арзиган-арзимаган камчиликларини гапириб, қўшилишар эди. Натижада келинлар бир-бирларининг олдида тобора ёмон отликқа чиқиб борар, учрашганда бир-бирларининг камчиликларини юзларига солишар, орада жанжал кўтарилар эди;

Б) Келинлар яхши тарбияланмаган, маънавий қашшоқ оиладан бўлиб, унинг устига катталарнинг маслаҳатига қулоқ

ошишмас, ўз билганларидан қолишмас, “Мен сендан камми”, – деган қабилда иш тутишар эди. қайинонанининг келинларига бир хил муносабатда бўлмаслиги, уларни бир-биридан ажратиши, бошқаларнинг келинларини мақтаб, ўзининг келинларини уларнинг олдида камситиши ҳам бу машмашаларга қисман сабаб бўлар эди;

В) Қайинона келинлари учун доно маслаҳатчи бўлиши, уларни ўз қизидек кўриши, барчасига бирдек муносабатда бўлиши, камчиликларини яшириб, яхши томонларини ошириб, рағбатлантириб бориши, келинларининг бири иккинчисининг камчиликларини айтиб, ёмонлайдиган бўлса, инсон камчиликсиз бўлмаслиги, борини кечириб, муроса қилиш кераклиги, ҳамма гап ўзаро меҳр-оқибатда, ҳурматда эканлигини тушунтириши, уйдаги гапни кўчага чиқармаслиги, oilанинг сири муқаддас эканлигини уқдириши, келинларининг ўзаро иноқ бўлишларига ҳар томонлама қўмаклашиши, уй юмушлари тақсимоотида одил бўлиши лозим. Бунинг учун эса ҳар бир қайинона турмуш масалалари бобида зиёли бўлиши, ўқиб-уққан, ҳаётни кўп кузатган, оқил мулоҳазали, мустақил фикрга эга бўлиши лозим.

“Фарзандингизни ёшлигидан ҳалолликка ўргатинг!”

30-масала. Болангиз югурганича кўчадан кириб келди, кўлида чиройли машинача. Бу ўйинчоқ ўртоғи Бобирники, кўчада унутиб қолдирган. Болангиз: ўйинчоқ меники бўлақолсин, ойижон, уйда ўзим ўйнайман, - деди. Сизнинг муносабатингиз.

А) Жуда чиройли экан, майли, яшириб қўяқол. Унинг бошқа машиналари кўп;

Б) Бироз вақт ўйнагин-да, кейин олиб чиқиб бер. Бировнинг нарсасини олишга ўрганма. У сенинг нарсангни олса, яхши бўладими? Бунинг ўрнига нарсаларингни, ўйинчоқларингни яхши асраб, биргаликда ўйнанглар. Ўшанда яхши ўртоқ бўласизлар. Катта бўлганларингда бир-бирларингга ёрдам берадиган бўласизлар. Яхши одамлар шунақа бўлишади.

“Болаларингизни нарсаларни эҳтиёт қилиб, асрашга ўргатинг!”

31-масала. Ручкасини йўқотиб қўйган Жамшид мактабга кетиш олдидан опаси Мастуранинг ручкасини талашиб, синдириб қўйди. Иккаловига ҳам ручкаларни яқинда олиб беришган эди. Оила аъзоларининг бу ҳолатга бўлган муносабатлари.

А) Опаси Жамшидни калтаклаб кетди;

Б) Дадаси: Битта ручка бир ҳафтага етмайди. Бўлди энди ручка олиб бермайман. Нима қилсанг қилавер, – деб жаҳл билан ишга чиқиб кетди;

В) Ойиси: Жамшид, ўғлим, талашганингда нима бўлди энди – бутун ручка синди. Опангдан яхшилаб сўраганингда у ручкасини бериб турар эди. Мана энди яна иккита ручка олишга тўғри келади. Шунинг учун ҳамма нарсани авайлаб тутиш керак. Ана ўшанда мен билан дадангнинг ойлиги тежелди. Тежалган пулга ўзларингга бошқа нарсалар олиб берамиз.

“Ноз-неъматни увол қилманг!”

32-масала. Қумри хола келини Лоланинг пиёласида тоза ичилмай қолган шакарни кўриб: Болам, пиёлангизнинг тагида шакар қолибди, тозалаб ичиб қўйсангиз бўларди – увол бўлади, - деди. Бунга келинининг жавоби:

А) Вой-бўй, шу озгина шакар билан бой бўлиб қоламизми? Ювиб ташлайверинг;

Б) Шакар тугаб қолади, деб қўрқаяпсизми? Дадамга айтаман, бир коп шакар олиб келиб беради;

В) Хўп, ойижон, узр, шошиб турган эдим-да, деб чой қуйиб ичиб қўйиши керак.

“Сепли келин бўлма, эпли келин бўл!”

33-масала. Умида опа қўшнисиникидан кайфияти бузилиб чиқди. Қўшниси келинининг сарупоси, тилла тақинчоқлари, тўйларида қилинган тоғораларни айтиб, роса мақтанди. Умида опанинг келинига онаси ақалли битта зирак ҳам қилмагани, саруполарининг ҳам тайини йўқлигини эслаб, ичидан ўқинди. Ўзини қўярга жой тополмай, охири ўғлига ёрилди. Келинига ва унинг оиласига нисбатан аччиқ гаплар қилди.

Умида опанинг тутган йўлини баҳоланг. Бу вазиятда ўғил қандай йўл тутиши лозим?

А) Ўғил онаси айтган гапларини хотини билан муҳокама қилиши керак;

Б) Ўғил онасига: Ойи, келинингизни ўзингиз ёқтириб, орзу-ҳавас билан келин қилган бўлсангиз, ҳурматингизни жойига қўяётган бўлса, хизматингизни қилаётган бўлса, шу керак эмасми, сизга. Сарупоси мундоқроқ бўлса, нима бўпти. Сарупоси минг яхши бўлганда ҳам икки-уч йилда тугайди. Кейин нимаси билан мақтанади шу кўшнингиз? Ундан кўра келинининг фазилатларини мақтасин. Ўрнак бўлади бошқа келинларга. Сизнинг келинингиз бу томондан ҳеч бошқа келинлардан қолишадиган жойи йўқ. Сиз ҳам минг мақтансангиз арзийди келинингиз билан. Қаёқдаги гапларни гапириб юрибсиз. Шукур қилин, ойи. Келинингиз билан яхшимисиз. Энг муҳими шу. Қолган нарсалар тинч-омонлик, соғ-саломатлик, хотиржамлик бўлса, топилади;

В) Умида опа кўшнисининг гапларидан ҳафа бўлмасдан, кўнглини кенг тутиши, “ҳа, бор экан, ота-онаси қилибди, йўқ бўлса нимани қилар эди. ҳаммаси бахтли бўлсин, кўша қаришсин, ували-жували бўлишсин. Бизнинг келинимизнинг сарупоси берироқ бўлса ҳам, келиним, айланай, тилла. Мени қўярга жой тополмайди. Оғзидан бол томади. Ота-онаси жуда яхши тарбия берган экан қизига, барака топсин. Ўғлим ҳам жуда хурсанд”, - дейиши керак эди.

“Севгини асранг!”

34-масала. Рустамжон курсдоши Дилдорани яхши кўрди. Дилдоранинг ота-онаси якка-ю ягона қизлари бўлишига қарамасдан, уни, ёшлар бир-бирларини яхши кўрганлари учун, Хоразмдан Фарғонага келин қилиб узатишди. Орадан бир йил ўтгач Дилдора ўғилли бўлди ва ўқишидан академик таътилга чиқиб, Фарғонага кетди. Рустам эса ўқишда қолди. Анча вақт ўтгандан кейин Дилдора шаҳарга келганида, курсдошлари Рустамнинг бошқа бир қиз билан юраётганини айтишди. Бунни эшитган Дилдора катта жанжал кўтарди ва ҳеч нимани

суриштирмасдан Фарғонага бориб, ўғлини олиб, Хоразмга ота-онасининг олдига кетиб қолди.

Рустамнинг ота-оналари қандай чора кўришлари керак? Дилдоранинг тутган йўлини қандай баҳолайсиз? Бундай воқеалар содир бўлмаслиги учун қудалар қандай чора-тадбирлар кўришлари керак эди?

А) Рустамнинг ота-оналари бўлган гапнинг охирига етишлари, ўғилининг хато қилганлигини тушунтиришлари, қудалариникига бориб, улар билан келишиб, келинларини олиб келишлари керак ва ўғли билан келинларининг бир жойда бўлишларини таъминлашлари керак;

Б) Дилдора бу гапни эшитгандан кейин, уни ҳар томонлама суриштириши, Рустам билан бафуржа гаплашиши ва оиланинг бузилмаслик чораларини кўриши керак;

В) Қудалар фарзанд туғилгандан кейин кўпайишган оиланинг бир жойда бўлишини таъминлашлари, уларнинг ҳол-аҳволи, турмушларидан хабардор бўлиб туришлари керак эди.

“Ёшлар муҳаббатига тўсқинлик қилманг, уларнинг бахтига зомин бўласиз!”

35-масала. Икки ёш бир-бирини чин дилдан яхши кўришади. Лекин уларнинг турмуш қуришларига ота-оналари норози. Шунда улар қочиб кетишга қарор қилишди. Бунга сиз қандай қарайсиз?

А) Икки ёш бир-бирини яхши кўришар экан, улар турмуш қуришга қатъий аҳд қилганларидан кейин энг аввало, бу ҳақда ота-оналарига маълум қилишлари лозим. Бир умрга қилинадиган бу аҳду паймон пухта ўйланиб, ҳар томонлама маслаҳатлашилиб амалга оширилиши лозим. Ота-оналар ёшларнинг қалб амрларига қарши иш тутмасликлари керак. Бу борада эътиборга олиниши лозим бўлган энг асосий масала икки ёшнинг бахтли бўлишидир. Ҳар қандай ечим шу масаланинг ижодий ҳал қилинишига қаратилмоғи лозим. Албатта, ёшлар “Ёшлик”ларига бориб адашишлари, эҳтиросларига, алдамчи ҳиссиётларига, субъектив баҳоларга берилишлари мумкин. Ота-оналар, қон-қариндош,

маҳалла кўй бу соҳада ёшларга одил, самимий маслаҳатчи, кўмакчи, йўл кўрсатувчи бўлишлари лозим;

Б) Агар ота-оналар ёшларнинг турмуш қуришларига у ёки бу сабабларга кўра норози бўлсалар, бу ҳолда ёшларнинг уларнинг розилигисиз турмуш қуришларини маълум шароитларда бир қадар ёқлаш мумкиндир. Лекин масаланинг бундай ечими ёшларнинг тўла қонли бахтли бўлишлари учун мавжуд имкониятларнинг аксарият қисмини йўққа чиқаради. Ёшларнинг ҳаракати катта қийинчиликлар билан мазмунсиз кечади. Қуда-андалик муносабатлари бузилади. Орада ноҳуш ҳолат, вазият юзага келади. Шу сабабли масалани иложи борича ота-оналарнинг, қавму-қариндошнинг розилиги билан амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

“Транспортда юришнинг ҳам ўзига хос қонун-қоидалари мавжуд!”

36-масала. Йигит билан қиз йўлда такси тўхтатишди. Улар таксига қандай ўтиришлари керак?

А) Йигит ҳайдовчининг олдига ўтириб, қизнинг орқага ўтиришини айтиши керак;

Б) Таксининг орқа эшигини очиб, қизни ўтқазиб, ўзи ҳайдовчининг олдига ўтириши керак;

В) Таксининг орқа эшигини очиб қизни ўтқазиб, кейин унинг ёнига ўзи ўтириши керак, чунки такси йўлда яна йўловчи оладиган бўлса, орқа ўриндиққа ўтирган йўловчи, агар қиз таксига йигитдан кейин ўтурса, бегона киши билан ёнма-ён ўтириб қолади.

37-масала. Шоирани қимматбаҳо кўйлак кийиб келгани учун синф раҳбари дарсдан чақириб олдида, уйига бориб, бошқа оддий кийим кийиб келишини айтди. Бу ҳолатга оила аъзоларининг муносабатлари?

А) Дадаси қизига: ўқитувчининг сенинг кийган кийиминг билан нима иши бор экан? Бор мактабга боравер. Ўқитувчинг бекор айтибди;

Б) Ойиси: Қизимни қандай кийинтириш менинг ишим. Синфидаги баъзи қизларга ўхшаб, қизим мактабга бир пуллик кийимда борсинми?

В) Бувиси набирасига: Ўқитувчинг тўғри айтибди, қизим. Мактабга ўзингни кўз-кўз қилгани бормайсан, билим олгани борасан. Иккинчидан, бошқа ўртоқларинг олдида сенинг ажралиб туришинг яхши эмас. Уларнинг ота-оналарининг қизларини сенга ўхшаб кийинтиришларига имкониятлари бўлмаслиги мумкин. Бундан уларнинг кўнгли ўксийди. Демак, бу билан сен уларни хафа қилган, қалбини чўктирган бўласан. Шунинг учун ўқитувчингнинг айтганини қилиб, мактабга оддийроқ кийимларингни кийиб бор.

Юқоридаги фикрларидан шуни хулоса қилиш мумкинки, аёллардан нафақат ташқи ва ички гўзалликни, шу билан бирга ахлоқий қиёфанинг баркамол бўлиши ҳам мақсадга мувофиқдир. Бу ўз навбатида бевосита оиладаги тарбияга боғлиқдир. Тарбиянинг кўп жиҳатлари ота билан онанинг ахлоқий етуклигига, улар ўртасидаги муносабатнинг илиқлигига ва оиладаги психологик муҳитга ҳам бевосита боғлиқдир. Чунки ота-онанинг ахлоқий қиёфаси тарбияда муҳим рол ўйнайди.

ХОТИМА

Ўзбекистоннинг келажагини таъминлаш ёш авлодни маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий жиҳатдан етук инсонлар қилиб тарбиялаш иши биринчи навбатда оилада бошланади. Бунда оиладаги ота-она ва катталарнинг ўрни юқори туради.

Тарбия ҳикматига истикбол қудрати сифатида қаралмоғи лозим. Инсон онги ва шуурига, руҳи-жонига эътиқод, инсоний бурч, адолатпарварлик, инсонпарварлик меҳр-оқибат, дўстлик, садоқат, ўзбекона ҳаё, иффат сингари одоб туйғулари ўша куч-қудрат манзилгоҳидир.

Умуман олганда, тарбия сўзи қулоққа эшитилиши билан одам кўз олдида оила намоён бўлади. Зеро, оила тарбия масканидир. Бас, бундай экан, маънавият тарбияси оиладан бошланади.

Оила-инсониятнинг илоҳий ва мўъжизавий кашфиёти. Жаҳонда оила қурмай яшайдиган халқ ёки элатнинг ўзи йўқ, бироқ унга муносабатларига кўра бир-бирларидан фарқ қилишади. Айтайлик, қай бир халқда оила-фақат зурриётни давом эттириш воситаси, қай бирида эса эркин муҳаббатдан лаззатланиш кафолатини бериб, асосан, мулкий муносабатни ифода этадиган эр-хотин иттифоқи. Яна бир халқда эса ҳам кўпайиш, ҳам яратиш, ҳам яшашнинг олий маскани.

Қувончимизу бахтсизлигимиз ҳам оилада. Шунда эр-хотин сифатида муҳаббатимизни эъзозлаб оламда борлигимизни туямиз, шунда ота-оналаримиз маслаҳатларидан сабоқ олиб, турларини англай борамиз, шунда қариндошлар билан кенгашиб меҳру-оқибат дарсини ўқиймиз, шунда фарзандлар кўриб ўз-ўзимиздан кўпаямиз, фарзандлар орзу-хавасини кўриш иштиёқида меҳнат қилишни саодат деб англаймиз, шулар асосида жамиятга

боғланамиз, жамият бағрида – унинг аъзосига айланган ҳолда Ватан фуқаролиги, демакки, шахс нуфузини касб этамиз. Оила шундай маънавий ришталар билан Ватанга боғланади ва ҳар бир инсон учун Ватан ичра Ватанга айланади. Оила ва Ватан тушунчалари шу нуқтада ўзаро сингишади.

Оила маънавияти қанчалик бой, теран ва чуқур бўлса-жамият ҳам шу қадар бой бўлади, оила маънавиятида жамият маънавий олами тажаллий топган бўлади. У ёки бу халқнинг миллат сифатидаги ўзига хослиги ҳам аслида шу маънавиятида жилоланиб туради. Бинобарин, оила маънавияти-миллийликнинг барча аломатларини ифодаловчи кўзгу, турмушнинг миллийлик асослари ҳам шунда.

Дарҳақиқат, бола тарбиясида ота-онанинг бурчи ва вазифалари муҳим эканлиги, уларнинг тамойиллари аجدодларимиз ёдномаларида ўз аксини топган. Шу тамойиллар илм-фан ва техника тараққиёти даври талаблари асосида бойитилиши ва ривожлантирилиши керак. Ўз навбатида, фарзанднинг ота-она олдидаги бурчи ва вазифалари ҳаётий мисоллар ёрдамида кўрсатилиши ва улар онгига сингдирилиши муҳимдир.

Оила – инсоннинг ишончли таянчи, унинг маънавияти ва ахлоқнинг ўзагидир. Оилавий давомийлик ижтимоий ҳаётнинг асосий қоидалари ва тушунчаларини, анъаналар ва урф-одатларни, маросимларни, ёш авлодни тарбиялашга доир халқнинг ижтимоий тажрибасини сақлаш, авлоддан-авлодга олиб ўтиш имконини беради. Ушбу жараён ота-оналар, болалар, қариндошларнинг ҳамкорлик қилиши, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларга ғамхўрлик кўрсатиш туфайли юз беради. Оиладаги соғлом муҳит-ёшларда юксак маънавий-ахлоқий фазилатлар шаклланишининг гаровидир. Қолаверса, оиладаги тинчлик-хотиржамлик, ўзаро ҳурмат, меҳр-муҳаббат ва бир-бирини тушуниш миллий мустақиллик мафкураси мақсадлари ва тамойилларини ишончли равишда амалга оширилишига кўмаклашади.

Маънавий бой ва ахлоқий юксак шахсни камол топтириш оила ва мамлакатдаги демократик қайта ўзгартиришларнинг умумий

жараёни, халқ онгида миллий мустақиллик, янги илғор қадриятлар қарор топиши билан узвий боғлиқдир. “Оила, – деб қайд этади И.А.Каримов, – жамиятнинг асоси, миллий мустақиллик ғоялари қарор топишининг таянчи ҳисобланади. Юртимиздаги ҳар бир инсон учун Ватан тушунчаси, аввало, оиладан бошланади. Шу жиҳатдан келиб чиққан ҳолда, ёшларимизни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, ҳаёт абадийлиги, авлодлар давомийлигини таъминлайдиган маънавият қўрғони бўлиши оилани мустаҳкамлаш, бугунги кунда барчамизнинг наинки вазифамиз, балки инсоний бурчимизга айланишини истардим”⁸¹.

Шуниси эътиборлики, жаҳоннинг бирорта мамлакатада оила ва унинг муаммоларини бу қадар изчил ва кенг қамровли илмий асосда ўрганиш ва ечишга киришилганлигини тарих билмайди. Ўзбекистонда оила саодати ватан ва халқ саодати негизи тарзида тушунилганидан шундай оқилона йўл тутилди.

Оила асосий умуминсоний қадриятлар ва одамларнинг қадриятли йўналишлари иерархиясида устунлик қилувчи қадрият ҳисобланади. Оила ўзида динамик ривожланаётган институти ифодалаб халқнинг маънавияти мустаҳкамланиши, унинг миллий маданияти ва маънавий қадриятлари тикланиши манбаи бўлиб хизмат қилади. Оилада муҳим маънавий-ахлоқий фазилатлар тарбияланади, у авлодлар узвийлигини таъминлайди ҳамда инсонда миллий ўзликни англаш шаклланишига таъсир кўрсатади.

Замонавий ҳаёт ёшларни маънавий тарбиялашни кучайтиришни, оила ва никоҳнинг маънавий негизлари мустаҳкамланишини, жамият ҳаётида оиланинг роли оширилишини талаб этади.

Мустақилликнинг 25 йиллиги давомида оилавий тарбияга, айниқса, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашга бўлган муносабат ва эътибор кескин ижобий томонга ўзгариб бормоқда. Ёш авлодда ватанпарварлик, ахлоқ-одоб, миллий мафкура, миллий

⁸¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: “Маънавият”, 2008, 57-56-бетлар.

ифтихор туйғусини шакллантиришга эътибор кучайтирилди. Ватанпарварлик, миллий ифтихор ва ғурур туйғулари миллий кадриятларни ифодаладиган тушунчалар бўлиб, фарзандларни баркамол инсон қилиб тарбиялаш мезонлари ҳисобланади. Дарҳақиқат, ҳар бир инсон учун Ватан аввало, оиладан бошланар экан, шу боис оила ва оилада фарзанд баркамоллиги бир-бирини тўлдириб келадиган тушунчалардир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, аёл ҳам эркак ҳам ҳаётни кўп кузатган бўлса, кўрганларидан ўзига ижобий хулоса чиқара олган. Ўқиган китобларини уққан ва уни ҳаётда қўллай олган, меҳри, қалби пок иймонли эътиқодли йигит-қизларнинг суратлари чиройли бўлмасаларда, сийратларининг гўзаллиги учун ҳамма ёқтиради. Уларни кўзларига суриб, қалблари ила харидор бўладилар. Уларнинг чиройи, мансаби, бойликлари юқоридаги фазилатлар олдида ҳеч нарсани ҳал қилмай қолади.

ЎТИШ ДАВРИ ИНҚИРОЗЛАРИ

Бутун умри мобайнида турли ўтиш даврларини бошдан кечирамиз. Бу пайтда организмимизда кечаётган турли физиологик ўзгаришлар маълум муддат руҳиятимиз, хулқ-атворимизга ҳам таъсир кўрсатади. Психологияда мазкур ҳолат ўтиш даври инқирозлари деб номланади. Ҳаётнинг янги бир босқичи бизни ҳам жамият, ҳам шахсиятимизга бўлган муносабатларимизни ўзгартириб, ижтимоий даражамизга ҳам таъсир кўрсатади. Айрим ҳолларда бу ўзгаришлар салбий жиҳатлари билан намоён бўлади.

Психологлар ҳар ким ҳам дуч келиши аниқ бўлган бундай босқичларни батафсил ўрганиб чиқишган. Инқирозларнинг қайси ёшда қай аломатлар билан юзага чиқиши мумкинлиги, бундай пайтда нималарга эътибор қаратиши, қандай иш тутиши лозимлиги борасида кўплаб изланишлар, кузатувлар натижалари, мутахассислар хулосалари тақдим этилган. Аввало, айтиш лозимки, халқларнинг маданий ва диний қарашлари, турмуш тарзи

турлича бўлгани боис ўтиш даврлари ҳам ўзига хос кўриниш, ёш ва ижтимоий муносабатлардаги катта-кичик фарқлардан ҳоли эмас. Шу билан бир қаторда, психологлар ўтиш даври ҳар бир инсонда ўзига хос тарзда кечишини ҳам таъкидлаб ўтишган. Бироқ, бу борада жаҳоннинг турли давлатларида фаолият олиб боровчи мутахассислар умумий ўртача меъёр ва кўрсаткичларни қайд этиб ўтишган.

Ўтиш даври кўплар ўйлаганчалик фақатгина ўсмирлик даврида содир бўлмайди. Балки умримиз давомида 7-8, баъзан 10 маротабагача ўтиш босқичларидаги ўзига хос мураккабликлар билан ҳисоблашишимизга тўғри келади. Қайси ўтиш даври бўлмасин, уларнинг ҳар бирида мураккаб эмоционал ҳолат намоён бўлиши мумкин. Бунда инсон боласининг ўзи ва атрофидагилар билан муносабати ўзгаради, турли касалликлар, стресс, сурункали ҳолсизлик ва асабийлик, организмда гормонал ва бошқа физиологик ўзгаришлар кузатилади. Мутахассислар қуйидаги бир қатор энг кўзга ташланарли ўтиш даври инқирозларини санаб ўтишган:

Янги туғилган гўдакдаги инқироз. Гўдак дунёга келар экан, табиийки, маълум муддат организмнинг мутлақо нотаниш муҳитга мослашиш жараёнини бошдан кечиради. Нафас олиш ва овқатланишдан тортиб, бошқа кўплаб физиологик жараёнлар бутунлай бошқа бир шаклга ўзгаради. Психотаҳлилчиларнинг сўзларига қараганда, бу пайтда олинган ҳар қандай жароҳат инсонга умр бўйи ҳамроҳлик қилади.

3 ёш инқирози. Шахсий “мен”ни англаш босқичи ҳисобланган 3 ёшда кўпчилик болалар катталар ва тенгдошлари билан ижтимоий муносабатларни ўрнатишда қийинчиликларга дуч келади. Машҳур немис психологи Эльз Келер “Уч ёшли бола шахсияти” номли ишида мазкур даврда турган болалар руҳиятига хос ўзгаришларнинг етти кўринишини санаб ўтган. Унинг фикрича, бу босқичда негативизм, яъни бир одамнинг бошқа кишилар билан муносабатларида салбий реакция кузатилиб, бола катталарга бўйсинишни истамайди. Шу

билан бирга, инжиқлик, қайсарлик, ўзбошимчалик, эътироз, катталарни қадрсизлантиришга уриниш ва болалар деспотизми (зўравонлиги) кузатилиб, кўпинча ундан “мен ўзим...” иборасини эшитиш мумкин. Нотўғри тарбия натижаси ўлароқ, боланинг жавоб реакцияси баъзи ҳолларда ўта салбий ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин.

6-7 ёшга келиб болада тишларнинг алмашиши, юз қиёфасининг ўзгариши, бола танасининг тез ўсиши, чидамлилигининг ортиши, мушакларнинг бақувватлашиши, ҳаракатлар мувозанатининг такомиллашуви кузатилади. 3 ёшлилар инқироzi пайтида бола ўзининг мавжудлигини, менини англаб етган бўлса, ижтимоий муносабатлардаги ўз ўрнини топишга ҳаракат қила бошлайди. Яъни, мавжудликдаги “мен”дан ижтимоий “мен” сари кадам ташланади. Мактабгача ёшдаги бола ўз-ўзига “мен меҳрибонман”, “мен қийналаяпман”, “мен ёмон иш қилаяпман” деган сўзларни айта олади.

Ўз ҳаракатларига нисбатан онгли ёндашиб, эски қизиқишлар ўрнига янгилари билан шуғуллана бошлайди. Бироқ болада ҳали ҳиссиётларини бошқариш қобилияти шаклланмаган бўлади. Омадсизликлар занжири (ўқиш ёки катталар билан бўлган муносабатларда) норозилик, каситилиш, ўзига ишончнинг сусайиши, компетентлик, ўзига хосликларнинг йўқолишига олиб келиши мумкин. Бола онгли равишда қандайдир ролни бажариш, аввалдан тайёрланган, бироқ унчалик ҳақиқатга мос бўлмаган қиёфаларга киришга ҳаракат қила бошлайди. Бу пайтда бола тарбиясида оғирлашиб, уни бошқариш бирмунча қийинлашади. Бу пайтда бола учун энг зарур бўлган нарса бу ҳурматдир. Агарда бу талаб қондирилмаса, у билан ўзаро тушунишга асосланган муносабатларни ўрнатиш қийинлашади.

Шу билан бирга, отаонасининг одатий буйруқ ва талаблари билан ҳисоблашиб, муҳокама қила бошлайди, айёрлик, ўжарликка мойил бўлади. Тезтез “нима учун?”, “қандай?”, “нега?” деган саволларни бера бошлайди. Мазкур ёш самимийликнинг йўқолиши билан ҳам характерли бўлиб, бу боланинг ҳар бир

хатти-ҳаракатига эҳтиёткорлик ва босиқлик, сабр-тоқат билан жавоб бериш лозимлигини англатади.

13 ёшлар атрофи болаликдан ўсмирликка ўтувчи муҳим давр ҳисобланади. Ўсмирлик ёшига ўта туриб организм жуда тез суръатларда ўсади. Одатда қизлар ўғил болаларга қараганда икки йил аввалроқ ўсмирлик даврига қадам қўяди. Болалар йилига ўртача 8,9 сантиметр, қизлар эса 10,4 сантиметргача ўсади. Вазнининг ортиши ўғил болаларда мушак толаларининг, қизларда эса ёғ тўқималарининг кўпайиши ҳисобига содир бўлади. Шу билан бир қаторда, организмдаги гормонлар миқдори ўзгариб, иккиламчи жинсий белгилар юзага чиқа бошлайди. Овозлар ўзгариб, ёғ ва тер безларининг фаоллиги ошади. Яқинда ўтказилган тадқиқотлардан маълум бўлдики, бош мия ривожланиши ҳам жинсий балоғатга етиш билан тўлақонли якунланади. Бирок ўсмирларда эмоционал ва бир қатор фикрлаш соҳаларига таъсир кўрсатувчи нейронлар ўртасидаги алоқа унчалик ривожланмаган бўлар экан. Шу боис ушбу ўтиш даврида аксарият ўсмирларда тушқунлик, қайсарлик ва мантикий фикрламасдан иш тутиш ҳолатлари кузатилади, улар ўз ҳиссиётлари, хаттиҳаракатларига жавоб бера олмай қолишади.

Бу пайтдаги физиологик, гормонал ўзгаришлар боланинг ўқишга бўлган қизиқишининг камайиб кетиши, ишчанлик шаштининг тушиб кетиши билан юзага чиқади. Энди бола эмас, балки ўсмирга айланмоқда. Унинг қизиқишлари доираси кенгаяди, ўзининг шахсий фикрини шакллантириш ва мустақил равишда уриниб кўришга бўлган иштиёқ ортади. Ўсмирлар жамиятда ўз ўрнини топишга, мустақилликка интилади. Шунингдек, зарарли одатлар, баъзи ҳолларда ўз жонига қасд қилишга мойилликнинг кучайгани ота-она ва яқин-атрофдагиларнинг эҳтиёткорона муносабатда бўлиши лозимлигини кўрсатади.

Организмда физиологик ўзгаришлар кечаётган вақтда одатдагидан кўра кўпроқ ухлаш тавсия қилинади. Сабаби инсон вужуди тез ривожланаётган вақтда организм ортиқча зўриқиш билан ишлайди. Уйқу вақтида эса ўзгаришлар жараёни нисбатан

маромида кечади. Шу боис ўсмирлар бир суткада ўртача 9,5 соат ухлаши мақсадга мувофиқ.

30 ёшлар инқироз. Ёшлик ортда қолди, инсон ўз қилган ишларини баҳолай олади, келажакка янада теранроқ назар ташлайди. Кўпчилик бу ёшда ўз “карьераси”ни бошлайди, ишга, лавозим пиллапоялари сари илдамлашга ҳаракат қилади. Бу пайтда ўзига яраша мансаб пиллапояларидан кўтарилишга улгурган, аксарият кишилар ишдан бўшаб кетиш, раҳбари билан келишмовчиликка дуч келиб қолишдан, фарзандларининг бирор муаммоларга йўлиқиши, масалан, касалликка чалинишидан хавотир олиб яшайди, дейилади психологик манбаларда. Улар ўзларини оиланинг таянчи деб билади. Бу эса анчагина оғир масъулият демакдир. Бу ёшдаги аёллар эса энди ўзини ёш ва гўзал эмаслигини тушуниб етади. Шу боис ташқи кўринишига янада кўпроқ эътибор қарата бошлайди. Баъзи эркаклар эса 30 ёшгача муваффақиятга эришиш, ўзи ва оиласи учун барча шароитларни яратиб олиш лозим деган қараш натижаси ўларок, ўз мақсадларига эриша олмаса тушқунликка тушиб қолади. Умидсизликка тушиб, ўзини омадсиз ҳис эта бошлайди, хавотир ва кўрқинчлар уни стресс ва депрессия гирдобига тортиб кетишгача олиб боради. Бошқалар эса аксинча, оилавий ҳаётига кўпроқ эътибор қаратишни маъқул кўради, ҳаётнинг асл маъносини қидиради, юрак ва ақл билан иш тутишни режалаштиради.

40-45 ёшлар инқирози. 40 ёшни баъзи мутахассислар “Бальзак ёши” деб аташади. Ўрта ёшлар инқирози деб аталувчи мазкур босқич ҳам бирмунча мураккаб кўринишга эга. Организм аста-секинлик билан кучдан қолиб, ўз гўзаллигини йўқота бошлайди. Шу ёшлар оралиғида кексаликнинг илк аломатлари билан кураш кечади. Инсон онгида қандайдир ғариоддий юмушларни бажариш фикри пайдо бўлади. Руҳиятида кечаётган ўзгаришлар кимнидир эътиқод, яна кимнидир фалсафа билан чуқурроқ шуғулланишга ундаса, баъзи кимсалар бузғунчи ғоялар гирдобига тушиб қолиши мумкин.

50 ёшга келиб эса яна бир муҳим ўтиш даври эркак ва аёллардаги климакс ҳолати билан характерланади. Айниқса, аёлларда қон босимининг ўзгариши, асабийлик ва бошқа бир қатор аломатлар яққолроқ намоён бўлади. Ўтган асрнинг 50-йилларидан ушбу даврни муаммоларсиз босиб ўтишга қаратилган турли даво чоралари амалда қўлланиб келинаётгани боис, бугунги кунда мазкур босқични деярли сезиларсиз бошдан кечириш имкони мавжуд. Шундай бўлишига қарамасдан, 50 ёшлар атрофидаги кишилар билан муносабатда улар руҳиятидаги ўзгаришларни ҳисобга олиш, имкон қадар тўғри тушунишга ҳаракат қилган маъқул.

60 ёшдан сўнг организмда кексариш жараёни жадаллашади. Кўриш, эшитиш қобилияти ёмонлашиб, тишлар тушиши, сочнинг кескин оқариши кузатилади, турли сурункали касалликларга мойиллик кучаяди. Аксарият кишилар нафақага чиққанидан сўнг нима билан машғул бўлишни билмай қолади. Фарзандлари ўсиб-улғайиб, эндиликда ўз ҳаёти билан андармон бўлиб қолган, кадрдон дўстлари сафи ҳам сийраклашган. Баъзилар ўзини ҳеч кимга кераксиздек ҳис этади, депрессия гирдобиди ҳаёт мазмунини йўқотиб қўяди.

Муаммонинг уч ечими:

Биргаликда ҳаракат қилиш. Ўтиш давридаги муаммоларни ҳамжиҳатликда ҳал қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда оиланинг барча аъзолари, яқин дўстлар иштирок этгани маъқул. Ўтиш даврига оид маълумотларни тақдим этиш орқали ижобий натижага эришиш мумкин. Ҳар бир ўтиш давридаги ўзига хос жиҳатларни инобатга олган ҳолда оиланинг катта ёшли аъзолари керакли тушунтиришларни олиб бориши, зарур кўникмаларни амалда кўрсатиб бериши мақсадга мувофиқ.

Соғлом турмуш тарзи. Соғлом турмуш тарзига риоя этиш ҳар қандай босқичнинг энгил ва асоратларсиз ўтишини таъминлаши аниқ. Тўғри овқатланиш, спорт билан шуғулланиш, кун тартибига риоя этиш, кайфиятни аъло даража ушлаб юриш жуда фойдали. Масалан, инсон ўзи қизиққан бирор спорт тури

билан шуғулланиши уни физиологик ва руҳий инқирозлардан чалғитади. Тўлақонли, саломатлик учун фойдали овқатланиш режимини танлаш ва турли зарарли одатлардан узоқ бўлиш ҳам ўта муҳим. Чунки чекиш ёки ичиш организмдаги тикланиш ва ривожланиш жараёнларини секинлатиши, ўтиш даврига хос салбий ўзгаришларни янада кучайтириши мумкин.

Ҳаммаси таққослаш орқали англанади. Болалар катта бўлар экан, уларнинг ҳаёт қийинчиликлари, мураккаблиklarини мустақил тарзда ҳис этишларига қўйиб бериш лозим. “Мен сенга айтгандим, сен эшитмадинг”, қабилидаги гапсўзларни қўлламасдан, болаларга ўтиш даврларида маслаҳатгўйлик қилиш керак холос.

ҲИКМАТЛАР БЎСТОНИДАН ДУРЛАР

Кимки шарму ҳаёни ўзига касб этибди,
Билки, ул ахлоқ бобида камолга етибди.

Алишер Навоий

* * *

Одамларнинг ботири келажакдаги ишлардан кўркмайди.
Камолот ҳосил қилишдан четланган киши одамларнинг энг
кўрқоғидир.

Абу Али ибн Сино

* * *

Ўғилгинам, тотимагил бахилнинг нонидан, узок бўл,
бахилнинг дастурхонидан.

Фаридиддин Аттор

* * *

Тўрт нарсани тўрт нарсадан, яъни дилни ҳасаддан, тилни
ёлғондан ва ғийбатдан, қилган ишингни мунофиқликдан,
қорнингни ҳаром-ҳаришдан пок тут, шундагина чин одам
ҳисобланасан.

Фаридиддин Аттор

* * *

Таниқлиг-у шарафинг отангдандир, меҳрибонлик, мушфиқлик
онангдандир.

Махмуд аз-Замахшарий

* * *

“Яхши ахлоқий фазилатларга эга киши – ҳар қандай қимматбаҳо дурлардан ҳам қимматлироқдир”.

Юсуф Хос хожиб

* * *

“Агар боланинг хулқи ёмон бўлса, бунда боланинг айби йўқдир”

Юсуф Хос Хожиб

* * *

Ҳар бир одам болалигидан ўз халқининг вакили бўлиш учун дунёга келганини билиши ва шу вазифани зиммасига олишга ўзини тайёрлаши керак.

Расул Ҳамзатов

* * *

Тараққий этган миллатларни оналари ўқитар экан, биз аввало, оналаримизни ўқитиб, уларга тил ўргатмоғимиз керак, чунки бизнинг илмсиз ва тилсизлигимиз улардандир.

Махмудхўжа Бехбудий

* * *

Ўз фарзандингни яхши хулқ-одобли ва ақлли бўлишга ўргат. Кимки ёшликдан хулқ-одоб эгалламас экан, улғайганда ундан билим талаб қилма.

* * *

Мажидиддин Ҳавофий

* * *

Ҳаммадан баландир она насаби.

Абдурахмон Жомий

* * *

Она неъмат бўлса, Ота бебаҳо бойлик,
То борки улар, мавжуд олам, тириклик.
Ўзларин ўйламас, ҳатто, кетар чоғда ҳам,
Аллоҳдан фарзанд, юртга тилаб омонлик.

Отадан келса кўрма хато,
Савоб бил, ҳаттоки қилса хато.

Ахмад Югнакий

* * *

Болаларини писанд қилмаган миллатлар инкирози уларни
ёд қўлларга ва ёд маданиятлар ихтиёрига бериб қўйганлари
сабаблики, улардан айрилишга маҳкумдирлар.

Абдулла Авлоний

* * *

Бугунги кунда жамиятимизнинг юзини қора қилувчи паст-
кашлар, ёмонлар, бебошлар, ўғрилар, гиёҳвандлар ва наша-
вандлар... кеча тарбияларига эътибор берилмаган болалардир.

Абдулла Авлоний

* * *

“Инсон жавҳари қобилдир, агар яхши тарбия топиб, бузук
хулқлардан сақланиб, гўзал хулқларга одатланиб катта бўлса, ҳар
ким қошида мақбул, бахтиёр бир инсон бўлиб чиқар”.

Абдулла Авлоний

* * *

“Болаларнинг тузалувчи, тарбияси – мактабларда; қароқ-
чиларнинг тузалувчи, тарбияси – қамоқхоналарда; аёлларники-
уйларда; ёшларники-илмда; кексаларники эса масжидлардадир”.

Ал-Ҳаким ат-Термизий

* * *

“Ҳар бир фарзандки, оқил ва доно бўлса, ота-она меҳр-
муҳаббатини адо этмакдин бош тортмағай”.

Қобуснома

* * *

Саҳийликнинг отаси – хушхулқлик, онаси – хоксорлик.
Дўстлари – бағрикенглик, олижаноблик. Юмуши – ҳиммат

кўрсатиш. Топгани – раҳмат ҳисобланади. Макони – мурувват жавонмардлик диёри. Манзили – саодат водийси эрур.

* * *

Фарзанд тарбияси – асов отни жиловлаш кабидир. Бунда, оқил ота – моҳир чавондоз, тарбияга муҳтож навниҳол эса – асов от. Тарбия эса, тизгинни бошқаришдир.

* * *

Илмсизлик яланғоч киши кабидир. Билим уни “кийинтиради”, фаҳму фаросат “зеб” беради, доно ақл мақсадга йўналтиради. Азму шижоат эса эгасини нурли манзилга элтади.

* * *

“Кишилар ҳар хил бўлганидек, феъллари ҳам турлича, чунки уларни ҳам турфа хулқ-атвордаги оталар тарбиялайдилар”.

Оналар борида, ҳаёт яшнайти,
Фарзанд шод бўлса, шодон кулади.
Ажал остонадан бош суқса ҳамки,
У фақат боласини дуо қилади.

* * *

Фарзандининг қиблагоҳига нисбатан ҳурматининг ортиши, кўпинча отасининг ўз падари бузрукворига кўрсатган эҳтироми, меҳр-оқибати туфайли содир бўлади.

* * *

Ҳақиқий риёзат йўли – бу оилавий ҳаёт.

* * *

Яхши фарзанд кеча ва кундузни тарбия соати деб билади ва ундан унумли фойдаланади...

Ёмон фарзанд кеча ва кундузни роҳат-фароғат, даври давра имкони деб билади ва шу ақидага амал қилиб умр ўтказди...

* * *

Ақлли фарзанд ота-она, устоз-мураббий насиҳатларини жон қулоғи билан тинглайди, фойдасини тушунади ва уларга амал қилади.

* * *

Одобли фарзанд илм чироғини маҳкам тутати. Зеро, айнан шу шамчиноқ унинг умр йўлини ёритиб, ҳаётига мазмун киритади, ҳурмат-эътиборли, мартабаси улуғ инсон бўлиб етишувига замин яратади.

* * *

Ақлли фарзанд “етти ўлчаб, бир кесиш” йўлини тутати.

* * *

Бола ҳасталиги ҳусусида табиблар ташҳиси – “Аввало, ахлоқини даволаш зарур!”.

* * *

Ота-онаси йўқни эмас, одоб-ахлоқи йўқни етим де.

* * *

Одобсизлик ота-она уйини хароб қилади.

* * *

Соғлом ва дона фарзанд ота-она дилига пайванд.
Ҳар бир дарахтнинг меваси бор, кўнгилнинг меваси – фарзанд.

* * *

Бола туққанники эмас, тарбиялаганники.

* * *

Ота ғайратли бўлса, бола ибратли бўлади.

* * *

Ёмон тарбия учун, аввало, ота-она айбдор.

* * *

Ота-она учун фарзандининг таънасидан оғир нарса йўқ.

* * *

Ота-она елкасига тоғни кўтариши мумкин, лекин фарзанд доғини кўтара олмайди.

Донолар бисотидан

* * *

Инсон умрини йилнинг тўрт фаслга қиёс қилиш мумкин:
Баҳор – гўдаклик, болалик ва ўсмирлик, яъни туғилгандан 25 ёшгача;

Ёз – 25-50 ёшгача;

Куз – 50-75 ёшгача;

Қиш – 75-100 ёшгача.

Муаллифдан

* * *

Устоз – ким?

Умр йўли – барҳаёт ибрат ва беминнат амал, борлиги ва борлиғи – қувонч ва ишонч, хулқ-атвори – ҳурмат ва эҳтиром сабабчиси бўлган серҳиммат ҳамда фидойи инсон. Шунингдек, устоз – меҳр ёғдуси соҳиби, илм-маърифат манзилига элтувчи собит йўлбошчи. Устоз туфайли диллар равшан, ҳаёт йўллари нурафшон, қалблар хотиржам.

Устоз ибрати, бу:

– Ота-она берган тарбияни сайқаллаб келтирадиган манба;
– Боши – меҳр ва эътиқод, ўртаси – қаноатли сабр ва умидга асосланган азму шижоат, охири – чексиз ҳурмат ва ҳайрат мактаби;

– Шогирд ақл-тафаккурининг юксалишига замин;

– Кишилар билан муомала қилиш сир-синоати, масъулияти;

– Ҳаётда баркамол инсон бўлиб етиши учун кўйиладиган асос;

– Шигирднинг элу - юртга, жамиятга манфаат келтирувчи фойдали илм, касб-хунар, фазилатлар жамланмаси...

– Устоз шогирдининг руҳий ва маънавий оламини ёмон иллатлардан поклайди, онг-тафаккурини илм безаги билан зийнатлайди, қалбини ҳикматлар хазинаси билан бойитади.

* * *

Таълим-тарбия, бу:

- Инсон зиммасига юклатилган вазифаларнинг энг улуғи;
- Онгли ва самарали фаолиятнинг шарт;
- Одамийлик фазилатларини шакллантиришга йўлланма, дастуриламал;
- Инсон жавҳари – қалбнинг маънан улғайишига мадад берувчи қанот;
- Бани одамдан иборат гуруҳ, оломонни аҳил жамоа, тараққий этган жамиятга айлантириш асоси;
- Ғамга – сабр, хомушликда – хушнудлик, шуҳрат, шараф тожи бошга қўнганда – тавозе ва босиқлик, буюкликда – камтарлик хислатларини намоён қиладиган инсонийликнинг боқий ҳамроҳи;
- Муносиб ота-она бўлиш ҳамда элу юртга баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш мажбурияти;
- Тарбиясизлик оқибатларини баҳоловчи восита;
- Таълим-тарбия ҳаётини заруриятдир.

* * *

Тарбия – ҳаётини зарурият.

Тарбия-гумроҳликдан қайтиб, ўзида инсоний фазилатларни жам қилишни англатади. Тарбиянинг асоси-меҳр, софлик ва тўғрилиқ зийнати, беғаразлик тимсоли, ҳаётини тажриба ва фозиллик ибрати саналади.

Тарбия мисли марварид сувики, ундан ташна диллар ўз эҳтиёжини қондиради. Тарбия мисли донишмандлик дарахтидирки, ундан илм ва ҳикмат меваси олинади.

Тарбиянинг боши – адаб, йўли – инсонийлик, бекатлари – хушҳулқлик, саховат, масъуллик, камтарлик, тўғрисўзлик, меҳнатсеварлик, мардлик, манзили – бахт-саодат водийси, самараси – эл-юрт равнақига ҳисса қўшишидир.

Тарбиянинг бош мақсади эса маънан баркамол, жисмонан бақувват авлодни вояга етказиш орқали маърифатли жамиятни вужудга келтириш ҳисобланади. Шундай қилиб, тарбия – инсон моҳиятига боқмоқ, унинг хулқ-атворини яхшилик томон ислоҳ этмоқни англатади. Аслида, одамзод фитрати ана шу парҳез таом-гўзал таълим-тарбияга муштоҳ ва муҳтож!!! Зотан, бутун инсоний муносабатлар болалиқда, ёшлиқда олинган тарбия асосида курилади, бошқариб турилади.

* * *

Гўзал тарбиянинг айрим тамойиллари:

- тарбияланувчига унинг нуқсонини эътироф этиш орқали танбех берилади;
- халқ учун фойдали фикрлар олға сурилади;
- ваъдага вафо қилинади ва тезда амалга оширилади;
- ёшлиқдан керакли илм, фойдали касб-хунарни эгаллашга йўналтирилади;
- ҳар бир сўз, хатти-ҳаракат кишининг маънавий юксалишига хизмат қилади.

Она-нафақат фарзандларига тарбиячи, балки жуфти ҳалолига маслакдош ҳамдам.

Она меҳри-фарзандга муҳаббат, турмуш ўртоғига-вафодорлик, ҳаёт синовларига-шукроналик, бошқаларнинг билиб-билмай етказган азиятларига-сабр-тоқат, туғилиб ўсган жойига-садоқатдек уммон мисол оташин қалб туйғусини ўз ичига жамлай олади. Она меҳри ана шундай самимий ва бетакрор, сирли ва чексиз, шу билан бирга, сеҳрли ва жозибалидир.

* * *

*Мен бахтли аёлман, армоним йўқ ҳеч,
Фарзандларим комил, туним, тонгим тинч.
Хизматимга шайдир келин-қизларим,
Умрим давомчиси босган изларим.*

Бахтли она қувончи

* * *

Эй, фарзанд!
Бу дунёда тиргак отанг,
Дуогўйинг мушфиқ онанг.
Отанг қадрини осмон бил,
Онанг меҳрини уммон бил.
Аҳволидан огоҳ бўлгин,
Ёнларида ҳамроҳ бўлгин.
Уйқусида йўқ ҳаловат,
Сени ўйлар, сени фақат.
Изларини қил тўтиё,
Бахтинг бекам қилгай Аллоҳ.
Оқизма ҳеч кўз ёшини,
Эгилтирмагин бошини.
Бошингдаги соябонинг,
Бу дунёдаги меҳмонинг.
Сен уларга бўл меҳрибон,
Дуосин ол ҳар дам, ҳар он.
Улар қалбин шод этолсанг,
Хизматин бажо этолсанг,
Омад қуши бошингдадур,
Жаннат сенинг қошингдадур.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: “Адолат”, 2008, 24-бет.
2. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008, 56-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 820-сон Қарори.
4. Авесто-тарихий-адабий ёдгорлик. – Т.: “Шарқ”, 2001.
5. Амир Темур ўғитлари. -Т.: “Наврўз”, 1992.
6. Амир Темур Ҳикматлари. “Соғлом авлод учун” журнали, 2002 й. Сентябрь 9-сон.
7. Алишер Навоий. Ҳайротул-аброр. -Т.: Ғафур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1989.
8. Алишер Навоий. Маҳбубул-Қулуб. -Т.: “Шарқ”, 1967. 13-том.-2016.
9. Абай. Танланган асарлар. -Т.: Ғафур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат” нашриёти, 1995. 58б.
10. Алимова Д. Оила пойдевори ҳақида рисола (асарнинг иккинчи нашрига кириш сўзи). Фитрат. Оила. -Т.: “Маънавият”, 2000.
11. Абу Райхон Беруний. Минерология. –М.: 1963.,-15б.
12. Алимасов В.А. Особенности развития культурно-просветительских учреждений в условиях перехода Узбекистана к рыночным отношениям. Автореф.дисс. докт. филос. наук. – Т.: 2001.

13. Азимова Д.С. Национальное, региональное и общечеловеческое в культуре народов Центральной Азии в условиях независимости. Автореф. дисс. докт. филос. наук. – Т.: 2000.
14. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: “Ўқитувчи”, 1992
15. Бобомуродов Э. Духовное обновление общества и изменения общественной психологии молодежи Узбекистана (Социально-философский анализ) Автореф. дисс. д-ра филос. наук. – Т.: 1997.
16. Бўриева М.Р. Ўзбекистонда оила демографияси. – Т.: “Фан”, 1997.
17. Ватан туйғуси. -Т.: “Ўзбекистон”, 1996.
18. Гидденс Энтони. Социология – Т.: “Шарқ”, 2002.
19. Ибн Арабшоҳ, Амир Темур тарихи, 1-2 жилдлар, -Т.: “Меҳнат”, 1992.
20. Иброхимов А., Х.Султонов, Н.Жўраев, Ватан туйғуси. -Т.: “Ўзбекистон”, 1996.
21. Жабборов И. Ўзбеклар: турмуш ва маданияти. -Т.: “Маънавият”, 2000.
22. Зарафшон газетаси. 2016 йил 31 май сони.
23. Кайковус. “Қобуснома”, “Ўқитувчи”, -Т.: 1973. -69 бет.
24. Кайковус. Қобуснома. –Т.: “Мерос”, 1992.
25. “Қуръони Карим” (Алоуддин Мансур таржимаси). –Т.: “Чўлпон”, 1992. 303-б.
26. Каримова В. Соғлом бўлиш масъулияти. “Оила” журнали 2005 йил 2-сон, 9-бет.
27. Махмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. -Т.: “Шарқ”, -2001й. 66-б.
28. Мусурмонова О. Оила маънавияти-миллий ғурур. -Т.: “Ўқитувчи”, 2000, 60-бет.
29. Мирахмедов У.М., Рахматов Б.Р. Жинсий тарбия масалалари, -Т.: Ибн Сино номидаги нашриёт, Матбаа бирлашмаси, 1994, 62-бет.

30. Мухамедов Р. Оилада эр-хотиннинг ҳуқуқий муносабатлари. -Т.: 1975. 97-бет.
31. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли.
32. -Т.: “Фан”, 1993.
33. Махмудова М.М. Талаба ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашда касбий тайёргарлик. -Т.: “Халқ талими” журнали. №6. 2001 йил. 49-51 б. 5 б.
34. Махмудова М.М. Оилада ўзаро ҳамжиҳатликни таркиб топтириш. -Т.: “Зиёкор” журнали. № 9. 2002 йил. 35-37б.
35. Махмудова М.М. Халқ педагогикаси асосида талаба-ёшларни оилага тайёрлаш. Ўқув қўлланма. -Т.: “Фан”, 2002.
36. Махмудова М.М. Халқ педагогикаси ва оила тарбияси. Монография. -Т.: Самарқанд, 2003 йил.
37. Низомулмулк. Сиёсатнома. –Т.: “Фан”, 1991.
38. Нажмидинова К. “Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўрни” номзодлик диссертацииси автореферати. -Т.: 2006.
39. Отахўжаев Ф. Никоҳ ва унинг ҳуқуқий тартибга солиниши., -Т.: “Ўзбекистон”, 1995., 164-бет.
40. Оила психологияси. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун дарслик, проф. Шоумаров Ғ.Б. таҳрири остида – Т.: “Шарқ”, 2003.
41. Оила психологияси. -Т.: «Шарқ», 2000. 107-б.
42. Огаҳий. Кайковус. -Т.: ”Маънавият”, 2006. -103-104б.
43. Султон Иззат. Навоийнинг қалб дафтари. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, -1969.
44. Саидов М. Эркин ва фаровон ҳаётни юксак маънавиятсиз куриб бўлмайд. “Халқ сўзи”, 2006 йил 7 январь.
45. Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. -Т.: “Шарқ”, 1967. -93б.
46. Темур тузуклари. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

47. Тўракулов Э., Раҳимов С. Абу Райҳон Беруний руҳият ва таълим – тарбия ҳақида -Т.: “Ўқитувчи”, 1992.
48. Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс. 2-е изд., доп. И перераб. –М.: Прометей, Юрайт, 1999.
49. Умирзакова Р. “Ўзбекистонда оила мустаҳкамлигининг социал омиллари” номзодлик диссертацииси автореферати. -Т. -2006.
50. Фитрат А. Оила. -Т.: ”Маънавият”, 2000. - 236.
51. Фотимахон Сулаймон Қори қизи. Аёлларга хос масалалари. –Т.: “Мовароуннаҳр”, 2003.
52. Философия луғати. – Т.: “Ўзбекистон”. 1973, 355-б.
53. Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш қоидалари. -Т.: “Адолат”, 1999.
54. Фаҳр-ул Банот Сибғатуллоҳ қизи. Оила сабоқлари. -Т.: ”Ёзувчи”, 1992.-68-69б.
55. Форобий. Рисолалар. -Т.: “Фан”, 1975.
56. Форобий. Фозил одамлар шаҳри. -Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
57. Хусаин Воиз Кошифий. Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. – Т.: “Фан”, 1994.
- 58.
59. Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқуқ. -Т.: “Адолат”, 2006, 16-17-бетлар.
60. “Халқ сўзи” 1994 йил 5 апрель.
61. Ҳидоя. Комментарий мусулманского права. - Т.: “Ўзбекистан”, 1-том, 1994., 121-бет. Торнау Н. Мусулманское право, СПб., 1950, 147-бет.
62. Шер А. Ахлоқшунослик. – Т.: “Маънавият”, 2003.
63. Шоумаров Ғ.Б., Шоумаров С.Б. Муҳаббат ва оила. -Т.: “Ибн Сино” 1994.
64. Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу-билик. -Т.: “Фан”, 1990.
65. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. –Т.: “Адолат”, 1995.

66. Ўзбек педагогикаси антологияси. Икки жилдли, 1-жилд. -Т.: “Ўқитувчи”, 1995. 32-35 бетлар.
67. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1998. -Т.: “Шарк”, 1999, 110-127-бетлар.
68. Ўзбекистон Республикасининг Оила Кодекси. –Т.: “Адолат”, 1998.
69. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 3-жилд, -Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. 97-бет.
70. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. –Т.: “Адолат”. 1995.

МУНДАРИЖА

1-боб. Оила ҳақида тушунча.....	6
2-боб. Оила ва никоҳ масалалари.....	21
3-боб. Оиланинг ҳуқуқий асослари.....	64
4-боб. Қизимиз турмушга чиқишга тайёirmi?.....	91
5-боб. Ўғлимиз уйланишга тайёirmi?.....	100
6-боб. Тиббий кўриқдан ўтиш соғлом фарзанд гарови.....	105
7-боб. Куёвнинг келин ҳузурига дастлабки кириши.....	110
8-боб. Фарзанд тарбияси қачондан бошланади?.....	115
9-боб. Фарзандингизни миллий ўйинлар орқали тарбияланг.....	128
10-боб. Оилада эр-хотин муносабатлари.....	133
11-боб. Соғлом оила асослари.....	153
12-боб. Ота – оналар ва ёш оилаларга маслаҳатлар	178
Хотима	212
Ўтиш даври инқирозлари.....	216
Ҳикматлар бўстонида дурлар.....	223
Адабиётлар рўйхати.....	233

Ҳ.Д.НОРҚУЛОВ

ЁШЛАРНИ ОИЛАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШ МАСАЛАЛАРИ

**Тошкент – «Fan va texnologiyalar
nashriyot-matbaa uyi» – 2021**

Муҳаррир: Ш.Кушербаева

Тех. муҳаррир: А.Мойдинов

Компьютерда саҳифаловчи: Ш.Мирқосимова

1702

E-mail: tipografiyacent@mail.ru. Тел: 97-450-11-14, 93-381-22-07.

Босишга рухсат этилди 01.04.2021.

Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$, «Timez Uz» гарнитураси.

Офсет босма усулида босилди.

Шартли босма табағи 12,50. Нашриёт босма табағи 12,75.

Тиражи 1000. Буюртма № 45.

«Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi»

босмахонасида чоп этилди.

Тошкент ш., Фозилтепа кўчаси, 22-б уй.